

**800 LET
MENĚŠA**

Domžale
Odmz 908(Domžale)
MENGEŠKI
/2/1

908(497.12 Mengeš)

0020084873

COBISS •

*Lepo ravnanj
s knjigo!*

MENGEŠKI ZBORNIK

II. DEL

I. SNOPIČ

2008/4873

Izdano ob 50-letnici ustanovitve Partije
in revolucionarnih sindikatov

MENGEŠKI ZBORNIK

II. DEL

I. ZBORNIK

2008/4873

UVODNA BESEDA

Pred nami je končno drugi del Mengeškega zbornika. Končno smo zapisali zato, ker je preteklo od izida prvega dela že celih štirinajst let, čeprav smo tedaj obljubili v uvodu, da bomo drugi del izdali leta 1955. Tedaj smo si že tudi zastavili, kje naj bi bilo težišče tega drugega dela zbornika: »V prvem, letošnjem, delu je poudarek predvsem na starejši zgodovini in na kulturnem deležu, ki so ga mengeški rojaki prispevali k slovenski kulturi. V drugem delu zbornika, ki naj bi ga izdali prihodnje leto, pa bi obširneje obdelali narodnoosvobodilno gibanje in dobo po osvoboditvi. Poleg tega bi nadrobneje prikazali lik našega največjega rojaka — Janeza Trdine.«

Izid drugega dela, čeprav smo precej člankov do postavljenega roka zbrali, se je zakasnil zaradi velikih težav, s katerimi se je uredništvo kar naprej srečavalo. Največ težav nam je povzročil pregled razvoja NOB. Vendar kljub temu nismo medtem držali križem rok. Leta 1958 smo izdali obsežno Narodopisno podobo Mengša in okolice, ki jo je napisala Marija Jagodic, leta 1960 pa Pregled važnejših dogodkov v kamniškem partijskem okrožju v letih 1931 do 1945 (M. Stiplovšek — I. Vidali). Vrzel, ki smo jo čutili s tem, da zbornik ni izšel, smo poskušali premostiti zlasti s sodelovanjem pri Kamniškem zborniku (I. Vidali, V boj za svobodo, 1961, in Pesniška zapuščina F. Trojanšek - Dekleva, 1966, kar oboje je bilo namenjeno našemu zborniku). V naša izdajateljska prizadevanja moramo šteti tudi dvoje izdanj Zavoda za glasbeno izobraževanje Domžale: Deset let glasbene šole Domžale, 1960, in Petnajst let glasbene šole Mengeš, 1967.

Po svoje pa je takšen premor prispeval k temu, da lahko opazimo (zlasti s primerjanjem fotografij v obeh delih zbornika) velik napredek, ki ga je Mengeš dosegel v tem času.

Drugi del je torej pred nami. Ali smemo pričakovati še kakšno nadaljevanje? Obljubovali ne bomo več. Lepo pa bi bilo, ko bi uspeli izdati vsaj še eno številko, ki bi obsegala razvoj Mengša v zadnjih petdesetih letih. S tem bi dobili zares lepo, zaokroženo podobo tega kraja.

Da smo vse to, kar smo našteli, uspeli izdati, je zasluga predvsem naših delovnih organizacij in naše krajevne skupnosti, ker od drugod razen od oglasov in podpore sveta krajevne skupnosti Mengeš, sredstev nismo dobili. Za plemenito razumevanje in podporo — najlepša hvala!

Prisrčna hvala tudi vsem avtorjem, od katerih so nekateri čakali na objavo svojega dela tako dolgo. Hvala jim tudi za to, ker so se zadovoljili z nad vse skromnimi honorarji, ker večjih pač nismo zmogli.

Končno hvala tudi vsem tistim, ki so tudi drugače kakorkoli pripomogli s svojimi prizadevanji, da smo opravili z izidom te knjige lepo in dostojno kulturno dejanje.

Uredniški odbor

PARLAMENTARNE VOLITVE 1848—1929 NA DOMŽALSKEM IN KAMNIŠKEM OBMOČJU

I

Prve moderne parlamentarne volitve smo imeli Slovenci, ko je v marčni revoluciji leta 1848 padel absolutizem in se je začela sicer kratkotrajna doba svobode. V kratkem času so se na naših tleh zvrstile kar tri volitve: 5. maja volitve poslancev v nemško narodno skupščino v Frankfurtu ob Maini, 15. junija volitve v začasni kranjski deželni zbor in 18. junija volitve v državni zbor na Dunaju. Volilna pravica je bila sicer precej široka, vendar pa še ne splošna; imeli so jo le moški, ki so bili polnoletni, polnoletnost pa se je tedaj začela šele s štiriindvajsetim letom, mimo tega pa so zahtevali še »samostojnost«. To je pomenilo v glavnem gospodarsko samostojnost, zato npr. kmečki sinovi, ki še niso prevzeli kmetije, niso imeli volilne pravice. Delavstvu je bila volilna pravica priznana šele na pritisk revolucionarnih Dunajčanov; vendar mnogokje, tako kot se zdi, tudi na večini slovenskega ozemlja, delavcev niso vpisali v volilne imenike. Pri nas je imelo volilno pravico okrog 13 % prebivalstva.

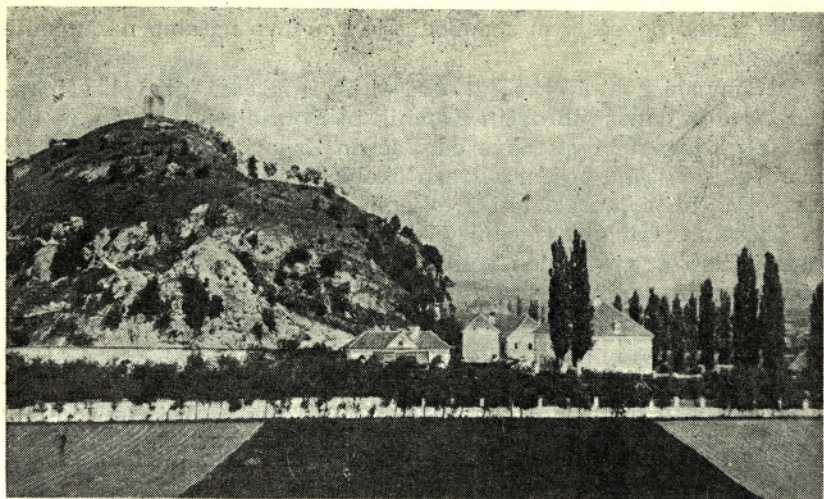
Volitve so bile posredne, to se pravi, da so volivci po posameznih župnijah izvolili najprej volilne može, po enega na 500 prebivalcev, ti volilni može pa so šele potem na sedežu volilnega okraja izvolili poslance.

S prvimi volitvami leta 1848, volitvami v frankfurtski parlament, je povezana tudi ena prvih akcij mladega slovenskega političnega narodnega gibanja, ki je tedaj postavilo zahtevo po Zedinjeni Sloveniji. To gibanje je nastopilo proti slovenski udeležbi v frankfurtskih volitvah. Dunajska Slovenija, ki je stala na čelu tega boja, je pozivala Slovence, naj odklonijo volitve, naj protestirajo proti pozivom oblasti na volitve in naj zahtevajo uradno protokoliiranje teh protestov.

Kmetje so pozdravili marčno revolucijo s silnim navdušenjem. Pomenila jim je takojšnjo in popolno odpravo fevdalne odvisnosti.

Vesti o revoluciji na Dunaju so torej sledili različni krajevni nemiri in obračunavanja z graščinami in župnišči, prenehanje izpolnjevanja fevdalnih obveznosti. Centralno vprašanje, ki mori kmeta, je vprašanje, kako, na kakšen način in kdaj bodo odpravljene njegove obveznosti. Pri tem pa raste njegova nezaupljivost, tudi sovraštvo, do gospode: občutek ima, da z majhnimi izjemami ne stoji na njegovi strani. Vsi, deželnoknežji uradniki, duhovniki, domači časopisi, ga nenehno opominjajo le k zmernosti, potrpežljivosti, zaupanju, mirnemu čakanju in za njegova stališča nimajo pravega razumevanja, odvrčajo ga od vsakega samolastnega ravnanja, od revolucionarnosti. Ni čuda, da jim vedno manj zaupa in verjame. Zato je močno nezaupljiv tudi do vsega, kar razglaša, pripravlja, organizira in vodi gosposka — in sem spadajo tudi vse volitve. Vsa dežela je razburjena. Na Laškem je vojna, na Ogrskem nov režim, na Dunaju vedno novi dogodki, širijo se najrazličnejše vesti, najrazličnejši agitatorji hodijo okrog. Vzdušje na volitvah je bilo precej splošno tako, kot ga popisuje Trdina, takrat gimnazijec, za deželne volitve v Mengšu v svojem »dnevopisu«: »Kmetje so grozovito groméli, vpili in se za svoje pravice potegvali. Noben grašnjak, noben drugi gosposki človek in druga spaka, za katero so vedli de z gospodo derži ni smela vólit; ja še clo duhovnov so le eniga kaplana v hišo, v kateri se je volitel držala, pustili.«

V takem vzdušju so se odvijale vse tri prve volitve na Slovenskem, bile so po večini burne in nemirne. V kmetovem nezaupanju do gospode je glavni vzrok za zelo visoko abstinenco pri pravolitvah (volitvah volilnih mož), ko so v mnogokateri župniji volitve sploh odklonili in niso izvolili nobenega volilnega moža. Ponekod je to odklanjanje pravolitev raslo od volitev do volitev, od frankfurtskih prek deželnih do državnih. Drugje spet je prišlo do izraza vrednotenje posameznih volitev: najpomembnejše so bile volitve v državni zbor, ki naj bi dal ustavo in urejal vsa vprašanja kmečke odveze. Deželnega zbora kmet ni maral, saj je bil le nekoliko časa prirejeno nadaljevanje starih deželnih stanov. Frankfurtski parlament je bil kmetu že sam po sebi tuj in nepotreben, zlasti še, ker o kmečkih zadevah ni imel namena razpravljati. Zlasti se je to vrednotenje volitev pokazalo pri poslanskih volitvah: pri državnih volitvah kmetu ni bilo vseeno, kdo ga bo na Dunaju zastopal, pa je zato izvolil vrsto poslancev iz svojih vrst — pri frankfurtskih volitvah pa je mnogokje povsem ravnodušno glasoval za kandidate iz meščanskih, pa tudi iz plemiških vrst, ali pa volilni možje sploh niso prišli volit. Protifrankfurtska agitacija je torej naletela na kmetih na zelo ugod-

Najstarejša fotografija Mengša (1865)

Sedanji Glavni trg v Mengšu pred prvo svetovno vojno. V sredini spominski kamen cesarju Francu Jožefu in spominska lipa

na tla, samo povečala in spodbodla je kmetovo načelno nezaupanje do volitev.

Kamniški volilni okraj je obsegal ob frankfurtskih volitvah razen ozemlja današnjih občin Kamnik in Domžale na vzhodu še območje na levem bregu Save od Vač do Zagorja ter na zahodu od celote ozemeljsko povsem odtrgan okoliš Tržiča in okolice. Na vsem tem ozemlju bi moralo biti izvoljenih 113 volilnih mož, izvolili pa so jih samo pičli dve tretjini (63 $\frac{2}{3}$), 71, to se pravi, da v mnogih župnijah sploh niso hoteli voliti. Odpor do volitev je od pravolitev do poslanskih volitev še naraščal. Na dan poslanskih volitev so, kot pravi volilni zapisnik, prihajali »od mnogih župnij volilni možje z odposlanci župnij pred okrožnega volilnega komisarja s prošnjo in zahtevo, da se jim vrnejo volilni zapisniki in da se gleda na pravolitev, kakor da jih ni bilo, ker so farani docela proti volitvam«. Tako je glasovalo vsega skupaj le 29 volilnih mož, za poslanca pa so izvolili s 15 glasovi takrat po vsej Avstriji zelo popularnega barona Viktorja Andriana.

Če sodimo po naslovu »gospod«, ki so ga v volilnem zapisniku naklonili meščanom, inteligenci in drugim »boljšim« ljudem, niso ga pa privoščili kmetom, vidimo, da je bilo med 29 udeleženci kamniških volitev kar 16 »gospodov«, pa le 13 »navadnih«, torej kmečkih ljudi. Od teh sta bila dva iz tržiške in kovorske župnije, eden iz Dola, deset pa iz Tuhinjske doline in hribov med njo in Črnim grabnom (župnije Šmartno. Zgornji Tuhinj. Špitalič, Motnik, Vranja peč, Zlato polje, Češnjica ter vas Gorenje iz župnije Šentožbolt). Kar se tiče kmetov, je bilo razen Dola torej to področje edino, ki se je udeležilo frankfurtskih volitev; vse preostalo obširno ozemlje, Bistrška ravnina, Črni graben, Moravško, Zasavje, Skaručenska ravnica in vsa druga območja volilnega okraja, vse to se je volitev vzdržalo. Kmečka abstinenca frankfurtskih volitev je bila torej res mogočna.

Povsem drugačno je bilo zadržanje meščanstva in inteligence. Med 16 »gospodi«, ki so se poslanskih volitev udeležili, najdemo poleg 4 Tržičanov vseh 7 volilnih mož iz Kamnika, drugih 5 pa je bilo iz župnij Mengeš (1), Brdo (2) in Dol (2). V mengeški fari je bilo izvoljenih 9 volilnih mož, toda volit je prišel samo eden med njimi — učitelj Franc Dolenc, ki ga dobro poznamo iz Trdinovih spominov. Bodisi, da je prevladovalo nad kmečkimi volivci, bodisi da je prišlo zaradi kmečke abstinence edino na volišče, je dalo nekmečko prebivalstvo pečat volitvam volilnih mož razen v Tržiču le v mestu Kamniku, v okrajnem središču Brdo, kjer je bil izvoljen za vodil-

Pogled na nekdanji Veliki Mengeš, verjetno z Gobavice, kmalu po prvi svetovni vojni. Vidi se še dimnik nekdanje pivovarne (1818—1918)

Pogled na Mengeš iz zvonika (sredi tridesetih let)

nega moža tudi okrajni sodnik, in v Dolu, kjer je bil izvoljen za vodilnega moža župnik, edini volilni mož — duhovnik v celotnem okraju. Domnevati smemo, da so se nekmečki volilni možje vsi ali skoraj popolnoma vsi udeležili poslanskih volitev. Med nekmečkimi volivci ni opaziti nobenega protifrankfurtskega razporedenja, nobenega abstinencijskega gibanja. Tako je bilo skoraj v celoti tudi drugod po Kranjskem. Volili so Ljubljanci z Bleiweisom vred, volili so Kranjčani in Škofjeločani, medtem ko je večina kmečkih volilnih mož iz kranjskega in škofjeloškega okraja protestirala. Akcija dunajske Slovenije ni imela, kot se zdi, med nekmečkim prebivalstvom nobenega uspeha.

Neka, toda le delna, izjema so volilni možje iz Tržiča, ki so v Kamniku volili le pogojno, tako da so kot pogoje priključitve k Nemčiji navedli: zjamčenje integritete avstrijskega cesarstva, zjamčenje kranjske narodnosti in kranjskega jezika in popolno garancijo suverenosti avstrijskega cesarstva proti Nemčiji. Toda te pogojne volitve so bile seveda precej daleč od protesta proti volitvam, ki ga je propagirala dunajska Slovenija.

Poldrugi mesec pozneje so bile volitve v državni zbor na Dunaju. Kamniški volilni okraj je bil to pot nekoliko manjši kot za frankfurtske volitve, brez Tržiča in njegove okolice, sicer pa povsem isti. Na pravolitvah je bilo izvoljenih 63 volilnih mož, moralo pa bi jih biti 105. Izvoljenih je bilo tedaj le tri petine (60 %) volilnih mož. Abstenenca pri pravolitvah je bila torej znatna, prav taka kot pri frankfurtskih volitvah. Če namreč rezultate frankfurtskih pravolitev z reduciramo na državnozborski kamniški volilni okraj (brez Tržiča), dobimo, da bi morala biti izvoljena 102 volilna moža, izvolili pa so jih (natančnih podatkov nimajo) 60 do 64. Po pravilni abstinenca ni torej med Frankfurtom in Dunajem nobene razlike. Pač pa je bila velika razlika pri volitvah poslanca: tu se je volitev za Dunaj udeležilo 55 volilnih mož, medtem ko jih je za Frankfurt z istega ozemlja (torej brez Tržiča) prišlo na volitve 23, od tega le 11 kmetov. Tudi v poslancu je bila razlika: v Frankfurt so izvolili uglednega liberalnega avstrijskega nemškega publicista in politika — za Dunaj pa so izbrali z 28 glasovi Valentina Štrcina, kmečkega posestnika iz Žej.

Po tej primerjavi tudi laže sodimo, kolikšen vpliv je imela na kmeta protifrankfurtska agitacija. Pri pravolitvah o kakšnem takem posebnem vplivu ne moremo dosti govoriti, saj tu ni razlike med odklanjanjem frankfurtskih in dunajskih volitev. Drugače pa je bilo pri poslanskih volitvah. Tu se je med kmeti nedvomno izrazilo ne-

razpoloženje do Frankfurta, ki se je kazalo v protestih in abstinenci, ni pa šlo do konca, do organiziranega protestnega nastopa na volitvah (z zahtevo uradnega protokoliranja protesta), kot je bilo v navodilih dunajske Slovenije in kot so na Slovenskem napravili volilni možje v kranjskem in ptujskem volilnem okraju.

II

Po zmagi reakcije nad revolucijo in po obdobju novega absolutizma se je s šestdesetimi leti začela ustavna doba z rednimi volitvami v deželni in državni zbor. Za deželni zbor sta bila sodna okraja Kamnik in Brdo, torej približno ozemlje današnjih občin Kamnik in Domžale en volilni okraj v kmečki kuriji. V mestni kuriji je volil na tem ozemlju samo Kamnik, ki je bil v enem okraju s Tržičem in Radovljico. Državnozbornski volilni okraji, ustvarjeni ob uvedbi direktnih volitev v dunajski parlament 1873 (dotlej so volili deželni zbori) so bili mnogo večji od deželnozbornskih: kmečki, v katerem so volili kamniško-brdski volivci, je obsegal vso Gorenjsko, mestni, v katerem je volil Kamnik, pa vsa gorenjska in notranjska mesta. Volitve na kmetih so bile do konca stoletja posredne preko volilnih mož (kot leta 1848), volilna pravica pa je bila precej ožja kot leta 1848, omejena le na inteligenco in del davkoplačevalcev in je zajela približno 6—8 % prebivalcev.

Ob prvih volitvah v kranjski deželni zbor marca 1861 slovenska stranka še ni bila organizirana in pripravljena za volilni boj in deželni zbor te sicer povsem slovenske dežele je imel prvih šest let nemško večino. Kamniško-brdski okraj pa se je že ob teh prvih volitvah povsem jasno slovensko opredelil. Od 84 izvoljenih volilnih mož jih je namreč 63 izvolilo za poslanca Bleiweisa, tedaj gotovo najuglednejšega in najbolj znanega slovenskega voditelja. Med tistimi, ki ne glasujejo za Bleiweisa, najdemo okrajnega predstojnika in nekaj uradnikov, ki so jih bili tudi volili za volilne može. Položaj je sedaj vse drugačen kot v letu 1848: zdaj ni več nobenih odklanjanj pravolitev; udeležba pri njih je znašala 40 %, kar je bilo precej več kot pa povprečno na Kranjskem (30 %), ni več takega odpora do »gospode«; za volilne može je izvoljenih 11 duhovnikov, medtem ko je bil 1848 verjetno en sam. Poslanskih volitev se udeleže skoraj vsi izvoljeni volilni možje.

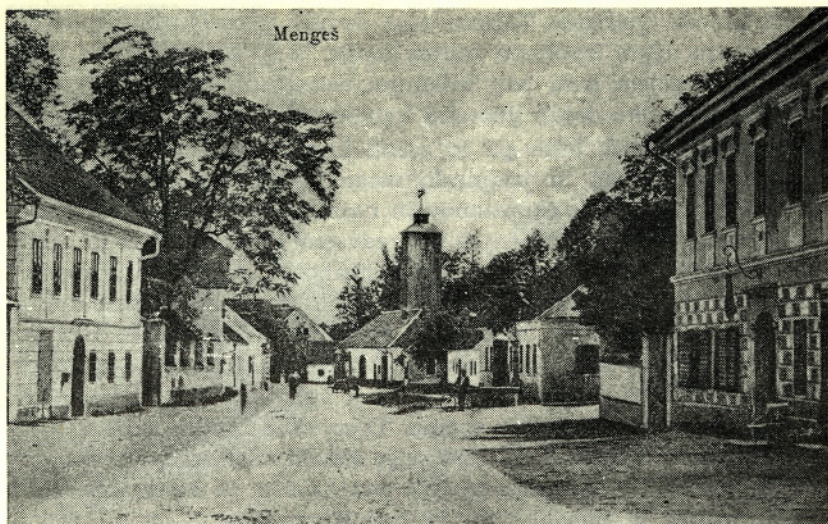
Bleiweis je takoj po volitvah odstopil, ker je bil izvoljen v treh volilnih okrajih. Izvolitev naslednika ni bila lahka; bilo je potrebnih troje glasovanj in šele tretjič je bil izvoljen moravški dekan Janez

Toman. To je bil tedaj — ko je na Slovenskem še precej razpoloženja proti duhovščini iz revolucionarnih časov — edini duhovnik v kranjskem deželnem zboru. Glasovanje zanj je nedvomno pomenilo tudi glasovanje za slovensko usmeritev, vendar pa tudi za glasove za druge kandidate ne moremo reči, da bi bili protislovenski.

Slovenska in nemška stranka sta si prvič jasno in odprto stali nasproti na volitvah januarja 1867, ki so bile tudi prvi volilni triumf slovenskega narodnega gibanja. Tedaj so Slovenci osvojili večino v kranjskem deželnem zboru. V kamniško-brdskem okraju ni nemška stranka slovenske nikdar resno ogrožala; zbrala je zase največ 12 volilnih mož, in to dvakrat, januarja 1867 in na prvih direktnih državnoborskih volitvah leta 1873; večinoma pa kandidatov sploh ni postavljala.

Dekan Toman je bil poslanec do leta 1877, nato je za kratek čas zastopal kamniško-brdski okraj v deželnem zboru v Podgorju pri Kamniku rojeni litijski notar Luka Svetec (1877—1883), za njim pa (1883—1895) brdski notar, graščak in slovenski pisatelj Janko Kersnik. Z njegovim poslanstvom pa se začenja v našem volilnem okraju že novo obdobje volilnih bojov: klerikalno-liberalna nasprotja. Prvi tak boj je bil leta 1883, ko se je Kersnik, ki je postal tudi uradni kandidat slovenske stranke, boril s klerikalnim protikandidatom profesorjem Križnarjem. Od 16 duhovniških volilnih mož jih je glasovalo 15 za Križnarja, en sam za Kersnika. Večina kmečkih volilnih mož pa je glasovala za Kersnika, deloma iz liberalizma, deloma pod vplivom agitacije, deloma pod pritiskom Kersnikove veljave, zlasti v brdskem okraju. Kersnik je zmagal 42 : 36. Boj se je ponovil leta 1889. To pot so bili liberalci nedvomno precej aktivni že pri pravolitvah, za volilne može je bilo izvoljenih namreč le 3 duhovnikov in Kersnik je zmagal nad novim klerikalnim protikandidatom s precej večjo premočjo, 62 : 17. Tretja taka bitka leta 1895, ko se je slovenski tabor že tudi formalno ločil v dve stranki, klerikalno in liberalno, pa se je že končala s klerikalno zmago.

Vse dotlej so bili volilni spopadi zadevali sorazmerno majhno število ljudi. Udeležba na pravolitvah je bila leta 1861 daleč največja v vsem času, ko se je volilo po volilnih možeh. Leta 1870 je znašala pičlih 10 %. Leta 1877 je znašala 18 % in pravolitev se je udeležilo 598 ljudi, leta 1883 498, leta 1889 pa 442. Zgoraj omenjeni prvi dve liberalno-klerikalni bitki nista torej volilne udeležbe prav nič dvignili. Pravolitve po posameznih občinah so bile ob majhni volilni udeležbi večinoma soglasne. Sem in tja je prišlo do spopadov, toda ne en ne drugi tabor nista angažirala za ta boj kakšnih

Mengeš — deli sedanjega Glavnega trga in del Kidričeve ceste sredi dvajsetih let

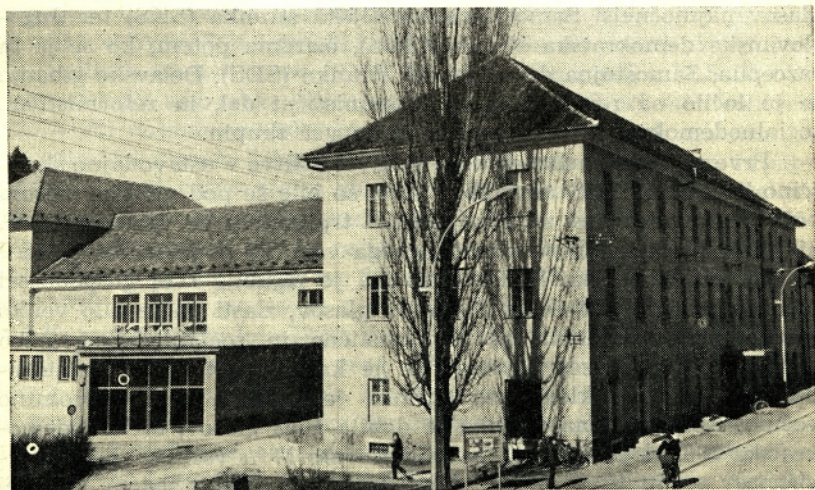
Del Kidričeve ceste v Mengšu 1968. V ozadju novi gasilski dom

večjih množic volivcev. Težišče boja je bilo v poslanskih volitvah, v vplivanju na že izvoljene volilne moče. Ti so bili večinoma vaški veljaki, v večjem delu bolj liberalno usmerjeni, in z njihovo pomočjo so se lahko držali liberalni kandidati.

V devetdesetih letih pa so začeli klerikalci z veliko ofenzivo, ki jo je spremljalo in podpiralo ustanavljanje katoliških zadrug, hranilnic in posojilnic, konzumov in najrazličnejših kmečkih gospodarskih organizacij, namenjenih predvsem srednjemu in malemu kmečkemu človeku. To je pomenilo strahoten udarec za gospodarski in politični vpliv liberalnih veljakov na kmetih. Klerikalna organizacija pod vodstvom duhovščine je privedla na volišča množice volivcev, ki prej navadno niso glasovali, zlasti iz vrst srednjih in malih kmetov. Ti so podrli prejšnjo, na vplivu in ugledu liberalnih veljakov zgrajeno liberalno večino. Tako se je zgodilo tudi v kamniško-brdskem okraju. Leta 1895 se je število udeležencev pravolitev več kot podvojilo, dvignilo se je s 442 na 992, in moravski dekan Tomaž Kajdiž je zmagal s 57 : 23 nad Kersnikom. Z letom 1895 se je začela doba dominacije klerikalne stranke v kmečkih volilnih okrajih na Kranjskem, in prav tako v kamniško-brdskem okraju. Še povečala se je s širjenjem volilne pravice, z uvedbo direktnih volitev, z uvedbo splošne in enake volilne pravice za polnoletne moške pri volitvah v državni zbor (1907) in z uvedbo splošne kurije v deželni zbor (1908). S splošno volilno pravico sta postala kamniški in brdski sodni okraj tudi samostojen volilni okraj tako za volitve v državni zbor kot za volitve v splošno kurijo deželnega zbora. Volilna pravica je zdaj zajela 19 % prebivalstva. Za Kajdižem (1895—1901) so zastopali kamniško-brdski okraj Andrej Mejač, posestnik v Kapli vasi (1901—1908), Janez Evangelist Krek (1908—1917 v deželnozborski kmečki kuriji, 1907—1917 v državnem zboru) in kamniški dekan Ivan Lavrenčič (1908—1918 v deželnozborski splošni kuriji). Liberalci so se v tem času najprej komajda udeleževali volitev, polagoma pa so začeli zbirati svoje sile. V času pred prvo svetovno vojno so dosegli višek na zadnjih deželnih volitvah v letu 1913, ko so dobili 22 % glasov upravičencev v splošni kuriji in 19 % v kmečki kuriji, medtem ko so imeli klerikalci v vsaki kuriji 70 %. Izredno visoka volilna udeležba, nad 90 %, je posledica volilne dolžnosti, ki so jo uvedli na Kranjskem leta 1910. Kdor se brez opravičenega vzroka ni udeležil volitev, je moral plačati globo.

Sedanja Kidričeva cesta v Mengšu (okoli 1930)

V ozadju Kulturni dom, v ospredju zgradba nekdanjega ObLO Mengeš. V njej so sedaj sedež Krajevne skupnosti Mengeš, Krajevni urad, menški oddelek zavoda za glasbeno izobraževanje Domžale, pošta, vrtec in upravni prostori poslovne enote zavarovalnice Sava, bivše zavarovalnice Domžale—Kamnik. V njenih prostorih je že več let tudi uredništvo Zavarovalnega obzornika, edinega slovenskega zavarovalnega lista

Kar se tiče delavskega gibanja, je spadal kamniško-brdski okraj pred prvo svetovno vojno med tista območja na Slovenskem, ki so bila skoraj brez volivcev socialno demokratske stranke. Kandidati te stranke so zbrali po nekaj desetlin glasov in so dosegli leta 1913 največ 1 % glasov vseh volilnih upravičencev.

III

Po prvi svetovni vojni se je volilna pravica razširila na vse moške nad 21 let starosti; ženske volilne pravice, ki se je v svetu po prvi svetovni vojni zelo uveljavila, stara Jugoslavija ni uvedla. Število strank, ki so se borile za poslanska mesta, je v primerjavi s predvojnim stanjem zelo naraslo: v volilnem okrožju, ki je zajemalo nekdanjo Kranjsko, je nastopalo na skupščinskih volitvah 1920. leta 6 različnih kandidatnih list, 1923. leta 8, 1925. leta 9, 1927. leta 5. To pa se pravi, da so se predvojne stranke močno razcepile. Enotno stranko je obdržal le klerikalni tabor (Slovenska ljudska stranka — SLS) in v tem je bila tudi njegova velika prednost. V liberalnem taboru je bila vrsta različnih strank, med katerimi sta bili v kamniško-brdskem okraju s približno enakim številom glasov najmočnejši Samostojna kmetijska stranka (SKS) ter Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), oziroma potem, ko se je ta razcepila, Samostojna demokratska stranka (SDS). Delavsko gibanje se je ločilo na revolucionarni, komunistični del, in reformistični, socialnodemokratski del, ta pa spet na več skupin.

Prve povojne parlamentarne volitve, volitve v ustavodajno skupščino kraljevine SHS novembra 1920, so bile še pod velikim vtisom prve svetovne vojne z vsem njenim trpljenjem in spremembami, ki jih je prinesla, in revolucionarnega vala, ki se je iz Rusije širil po Evropi. Slovenska ljudska stranka je izgubila svoj gospodujoči položaj, poraslo je število liberalnih glasov, zlasti pa je bilo veliko število glasov oddanih za komunistično in socialnodemokratsko stranko. Kot po vsej Sloveniji se je kazalo to tudi v kamniško-brdskem okraju: klerikalna stranka je izgubila svojo absolutno večino. Komunistična stranka je dobila 1063 glasov, socialnodemokratska 398, za obe skupaj pa je glasovalo 17 % vseh volilnih upravičencev — in to v okraju, kjer delavskih glasov sedem let prej tako rekoč sploh ni bilo.

Toda to povojno vzdušje je kmalu izginilo, buržoazija se je utrdila na oblasti, komunistično stranko so prepovedali. Že naslednje skupščinske volitve leta 1923 so pomenile povratek v »nor-

malno«, predvojnemu precej bolj podobno stanje. To se tudi ob naslednjih volitvah (volitve v narodno skupščino leta 1925 in 1927 ter volitve v ljubljansko oblastno skupščino januarja 1927) ni bistveno spremenilo. Število glasov za posamezne skupine strank (klerikalno, liberalno in delavsko) v kamniško-brdskem okraju nam kaže naslednja preglednica. Ozemlje okraja sicer zaradi nekaterih sprememb meja ni ves čas popolnoma isto; vendar pa splošne slike to prav nič ne moti.

	Upr.	Udel.	Kler.	Lib.	Del.	Udel.	Kler.	Lib.	Del.
28. 11. 1920	8401	7210	3484	2265	1461	86 %	41 %	27 %	17 %
13. 3. 1923	8187	6663	5312	971	380	81 %	65 %	12 %	5 %
8. 2. 1925	8706	7070	5390	1463	217	81 %	62 %	17 %	2 %
23. 1. 1927	8505	6153	4601	1181	371	72 %	54 %	14 %	4 %
11. 9. 1927	9207	6357	4762	1166	430	69 %	52 %	13 %	5 %

Slovenska ljudska stranka je imela spet absolutno večino vseh volilnih upravičencev tako v okraju kot v veliki večini vseh občin, v skupščino je bil stalno voljen njen okrajni kandidat Janez Štrcin, posestnik v Kapli vasi pri Komendi, vendar je delež njenih glasov padel od 63 % v letu 1923 do 52 % v letu 1927, približno tako, kot je padala tudi volilna udeležba (81 % do 69 %). Leta 1927 je štela že manj volivcev kot leta 1913, ko jih je bilo ob precej nižjem številu volilnih upravičencev (6940) 4846. V primerjavi s SLS so bile druge stranke zelo šibke. Medtem ko je zbrala SLS pri vseh volitvah 1923—1927 najmanj po 4000 in 5000 glasov, ni nobena druga stranka presegla 700 glasov. Liberalni tabor je bil bolj razdrobljen in šibkejši kot pred vojno, ko je zbral leta 1913 čez 1500 glasov. Delavski tabor je bil po moči še vedno šibak. Delež volivcev komunističnih in socialističnih list je padel s povsem izjemnih 17 % volilnih upravičencev v letu 1920 na 5 % v letu 1923 in na dobra 2 % v letu 1925 — nato pa se je spet začel dvigati: na 4 % v januarju in 5 % v septembru leta 1927. Vse to je bilo malo; toda v primerjavi z nekaj desetlinami glasov pred prvo svetovno vojno je bilo teh nekaj stotin glasov vendarle korak naprej. Komunisti in z njimi povezane skupine so bile ves čas znatno močnejše kot posebej nastopajoče socialnodemokratske skupine. Kar primerjajmo skupščinske volitve! Leta 1923 je dobila kratkotrajna Socialistična stranka delovnega ljudstva (SSDL), ki je združevala komuniste in nekatere socialistične skupine, 341 glasov, Socialistična stranka Jugoslavije (SSJ) pa 39 glasov. Leta 1925 je dobil delavsko kmečki republikanski blok (DKRB), v katerem so bili komunisti, 180 glasov, SSJ

15 glasov, Bernotova skupina pa 22 glasov. Leta 1927 je dobil DKRB, v katerem je bila to pot mimo komunistov tudi Bernotova skupina, 354 glasov, SSJ s skupino Zedinjenje pa 76 glasov. Občine, v katerih se je trajneje kazal večji delež (nad 10 % volilnih upravičencev) delavskih glasov, so bile: Dob, Mekinje in Stahovica. Pri zadnjih skupščinskih volitvah leta 1927 pa je dobila lista DKRB v občini Gozd 60 glasov (od 170 volilnih upravičencev), in s tem tudi največ glasov med vsemi strankami v občini.

Slika, ki jo daje volišče v Mengšu (kjer pa ne voli ves čas isto območje), je precej takšna, kot jo daje ves okraj in smo jo zgoraj opisali. Naj tu dodamo preglednico za to volišče.

	Upr.	Udel.	Kler.	Lib.	Del.
1920	629	524	250	175	99
1923	679	532	450	62	20
1925	493	392	323	64	5
1927	400	322	250	58	14
1927	505	318	259	52	7

Domžalska slika je precej podobna, le s to razliko, da je bila tu klerikalna stranka nekoliko šibkejša, ter pri obeh zadnjih volitvah leta 1927 ni imela več absolutne večine vseh volilnih upravičencev, liberalne stranke pa so bile nekoliko močnejše kot v Mengšu. Na skupščinskih volitvah 1927 so bili 604 volilni upravičenci, klerikalnih glasov je bilo 226, liberalnih 80, delavskih pa 5.

S skupščinskimi volitvami septembra 1927, zadnjimi pod vidovdansko ustavo, se končuje naš volilni pregled. Sicer so bile v tridesetih letih še nove skupščinske volitve, toda volilni sistem je bil tako nedemokratičen, ponarejanje volilnih rezultatov pa tako veliko, da jih ne kaže upoštevati.

Vasilij Melik

MEZDNI BOJI MENGEŠKIH SLAMNIKARJEV

Mengeš in okoliški kraji so bili v 19. stoletju tudi zunaj Kranjske znano središče slamnikarske domače obrti. Podjetje Stemberger & Mellitzer je v letih 1870—1875 zgradilo v Mengšu veliko tovarno za izdelovanje slamnikov. Ker je bilo v Mengšu dovolj priučene delovne sile in zadosti polizdelkov, kit, so poskušali tirolski podjetniki tu zgraditi nove obrate. Njihovim prizadevanjem so se uprli krajevni veljaki, ki so se bali, da bodo z novimi tovarnami izgubili hlapce in dekle. Le P. Ladstätterju je uspelo, da je v Mengšu ustanovil podružnični obrat domžalske tovarne. 1907. leta je Ladstätter nato prodal tovarno prosvetnemu društvu pod pogojem, da jo uporabi za društvene namene. Katoliško izobraževalno društvo, ki je bilo ustanovljeno 1897 in je združevalo predvsem slamnikarsko delavstvo, pa je kljub temu takoj po nakupu društvenega doma ustanovilo Slamnikarsko zadrugo in ji dalo v njem delovne prostore. Že prvo leto je imela zadruga 35 članov, ki so vplačali deleže po 200 kron. Ob ustanovitvi je imela zadruga velike težave, ker so jo poskušali tirolski podjetniki s konkurenco uničiti. Kljub težavam se je zadruga s pomočjo deželnega odbora in njenega urada za pospeševanje obrti obdržala. Letno je izdelala od 10 do 15 tisoč slamnikov in jih prodajala po vsej Avstro-Ogrski. Medtem ko je dobilo v domžalskih tovarnah pred prvo svetovno vojno delo okrog 1000 delavcev in delavk, so v omenjenih mengeških večjih obratih lahko zaposlili komaj petino tega števila.

Delo v slamnikarskih obratih je bilo sezonsko. Tovarne so začele obratovati ob koncu septembra in navadna sezona je trajala do aprila, nato pa je približno dva meseca trajala tako imenovana hitra sezona, ko so tovarne razpošiljale slamnike na trg. Delovni čas je v navadni sezoni trajal od 6. ure zjutraj do 7. ure zvečer, v hitri sezoni pa tudi do 9. ali 10. ure ponoči.

Od sezone 1908/09 je redni delovni čas trajal deset ur (od 7. ure do 12. in od 13. do 18. ure), v hitri sezoni pa so delali po 2 naduri ali več. Tovarnarji so radi sprejemali na delo že deklice in dečke s štirinajstimi leti, iz poročil obrtnega nadzornika pa izvemo, da so

posamezni podjetniki tudi kršili določbe o prepovedi sprejemanja na delo otrok pod štirinajstimi leti starosti.

Na mesta predelavcev so podjetniki nameščali izključno svoje rojake, in sorodnike. Tirolskim začetnikom ni bilo treba v učni dobi opravljati vseh del in so hitreje napredovali. Večini zaposlenih je tovarniški zaslužek pomenil osnovni vir za preživljanje, v tovarnah, pa so delale tudi hčere premožnih posestnikov. Pravi tovarniški delavci in delavke so morali poleti poiskati tudi dodatni zaslužek. Moški običajno kot zidarji in tesarji, ženske pa kot dninarice pri poljskih delih. Prav ta raznovrstni sestav delavstva je oviral razmah delavskega gibanja med slamnikarji in zlasti enotni nastop v bojih za izboljšanje mezdnih in delovnih pogojev.

Največ nezadovoljstva so povzročali med slamnikarji majhni mezdni zaslužki. Viri si glede plač nasprotujejo, iz vseh pa se vidi, da so se zaslužki tovarniškega delavstva v primerjavi s pletilci kit povečevali in stalno rasli. Prvi tovarniški delavci so zaslužili po dve do tri krone na teden in tudi najspretnije šivalke so še v letih 1890 do 1895 zaslužile le tri krone tedensko. Še tega skromnega zaslužka delavstvo ni dobilo izplačanega ob tednu, temveč so podjetniki tudi dve kroni tedenskega zaslužka zadržali in ga izplačali šele ob koncu sezone. S tem so tovarnarji prišli do cenenege kredita za razširjanje produkcije.

Lokalni list Kamničan piše leta 1905, da prejemale dekleta v domžalskih slamnikarskih tovarnah beraške plače 15 do 20 krajcarjev na dan, močje z družinami pa 50 do 60 krajcarjev. Dopisnik iz Domžal piše marca 1907 v Naši moči o hudi krivici, ker marsikateri delavec ne zasluži v dveh urah niti 30 vinarjev ali 75 krajcarjev na dan. Na začetku sezone 1907/8 so začetnice zaslužile po 20 do 30 krajcarjev dnevno, marsikatera delavka pa je dobila še po treh letih zaposlitve le po 35 krajcarjev na dan, izučeni delavci so dobili 70 do 80 krajcarjev na dan. Delavke so morale s tem bornim zaslužkom kupovati še sukanec za šivanje slamnikov, ki so ga tovarnarji prodajali celo po 20 vinarjev dražje kot v trgovini. Ameriški Slovenec Ignac Mušič je upravičeno zapisal, da je imel ob takih zaslužkih delavstva »gospodar odprto pot do neštetih tisočakov, medtem ko se je moral delavec zadovoljiti le z vsakdanjim kruhom za dni, ko je delal pri njem, za ostalo dobo pa si je moral iskati služka drugod.«

Navedeni podatki o mezdnih in delovnih razmerah v domžalskih tovarnah, v katerih je bilo zaposlenega tudi nekaj delavstva

z mengeškega in s trzinskega območja, veljajo tudi za tovarno Stemberger & Mellitzer.

Tirolci so bili največ zaposleni kot predelavci in stiskalci slamnikov. Začetniki so prejeli leta 1907 na dan tri krone ali približno petkrat več kot njihovi slovenski vrstniki, kvalificirani tirolski delavci pa so prejeli po pet kron, torej trikrat več od zaslužka najboljših domačih delavcev. Neenako vrednotenje dela je slovensko delavstvo občutilo kot krivico zlasti še, ker je bilo strokovno boljše in je moralo poučevati tirolske delavce. Učenec je bil torej bolj plačan od učitelja.

Domači delavci so bili nezadovoljni tudi zato, ker jih niso zaposlovali na vodilna delovna mesta, čeprav so bili zanje bolj usposobljeni kot Tirolci, ki so v vedno večjem številu prihajali na delo v domžalska in mengeška slamnikarska podjetja. Leta 1900 je prebivalo v kamniškem okraju predvsem v Domžalah in v Mengšu 227 Tirolcev, leta 1910 pa že 276 oseb z domovinsko pravico na Tirolskem.

Svoje ogorčenje nad tem zapostavljanjem je slamnikarsko delavstvo pokazalo zlasti s protestnim nastopom ob razvitiu prapora nemškega društva »Andreas Hofer Verein« 1. junija 1905. Demonstracij se je udeležilo tudi precej Mengšanov.

Tovarniški delavci in delavke so iskali izhod iz hudega položaja z izseljevanjem in odhajanjem na sezonsko delo. Tirolski podjetniki so pošiljali v svoje podružnice šivalke iz domžalskih in mengeških podjetij. Pot v svet je bila vabljiva zlasti za revnejše delavke, saj so v podružnicah zelo dobro zaslužile. Njihova plača je znašala okrog leta 1895 že 18 goldinarjev na teden, mimo tega pa so jim podjetniki priskrbeli hrano in stanovanje in plačali stroške potovanja. Medtem ko so v evropska mesta odhajale delavke le na sezonsko delo, pa so v ZDA odhajale šivalke že od 1882. leta za daljšo dobo ali za stalno. S kvaliteto domžalskih in mengeških slamnikov je prodril v svet tudi glas o dobrih slamnikarskih delavcih in delavkah. V Domžale in Mengeš so prihajali agenti raznih slamnikarskih podjetij in ponujali domačinom delo pod ugodnimi plačilnimi pogoji. Iz Mengša so v posebno velikem številu odhajale delavke v Breslav (največ 80), delale pa so tudi v slamnikarskih podjetjih na Češkem, v Nemčiji, na Madžarskem, v Romuniji in celo v Turčiji.

Dne 22. septembra 1907 je domžalski beneficiat Franc Bernik osnoval v okviru Katoliškega izobraževalnega društva »Strokovni odsek slamnikarskega delavstva v Domžalah«, ki je takoj po ustanovitvi začel z meznim gibanjem. Ker domžalski tovarnarji niso

sprejeli zahtev, je 30. septembra 1907 prišlo do stavke v Ladstätterjevi in Kurzthalerjevi tovarni, ki se je še isti dan uspešno končala z zvečanjem plač za 10—20 odstotkov.

Domžalska stavka je opogumila tudi šivalke v tovarni Stemberger & Mellitzer v Mengšu. Zahtevo, da jih podjetje plača kot šivalke v domžalskih tovarnah, so izbojevale s stavko sredi oktobra leta 1907.

Žal je domžalsko delavsko društvo po stavki opustilo nadaljnja mezdna gibanja. Katoliško izobraževalno društvo v Mengšu pa se je ukvarjalo predvsem s Slamnikarsko zadrugo, ki je dobila prostore za obratovanje v njegovem Društvenem domu. Slovesna otvoritev tega doma je bila 8. avgusta 1907 ob 10-letnici obstoja Katoliškega izobraževalnega društva.

Niti v Mengšu niti v Domžalah torej slovensko delavstvo pred prvo svetovno vojno ni imelo strokovne organizacije, ki bi odločno posegla v boj za izboljšanje njegovih življenjskih razmer.

Z začetkom prve svetovne vojne se je končalo obdobje razcveta slamnikarske industrije. Med vojno se je trg za prodajo slamnikov zelo skrčil in tovarne so morale obratovanje skoraj povsem ustaviti.

Slamnikarsko delavstvo je pričakalo nastanek kraljevine SHS z velikim upanjem, da jim bo nova država pomagala v boju s tirolskimi podjetniki. Med slamnikarsko delavstvo so začeli prihajati socialnodemokratski, krščansko socialni narodno socialni agitatorji in ga skušali vključevati v svoje strokovne organizacije. V začetku marca 1919 se je domžalsko delavstvo odločilo za vključitev »strokovnega odseka« v krščansko socialno strokovno (sindikalno) centralo — Jugoslovansko strokovno zvezo (JSZ). V skupino se je včlanila večina slamnikarskega delavstva v Domžalah.

Tudi v Mengšu je bilo zanimanje za strokovne organizacije veliko. 22. februarja 1919 je bil shod mengeških slamnikarjev, na katerem sta govorila Jože in Ivan Gostinčar. Na shodu so sklenili ustanoviti skupino JSZ, ki je naslednji mesec začela delovati.

Prvi pravi strokovni organizaciji domžalskih in mengeških slamnikarjev sta ves čas svojega obstoja med seboj tesno sodelovali. Mezdne boje pa sta začeli v hudih razmerah. Na začetku slamnikarske sezone 1918/19 je bilo v Domžalah v slamnikarskih tovarnah zaposlenih le še 388 delavk in delavcev, v Mengšu pa samo 70. Nastanek kraljevine SHS je pomenil za slamnikarsko industrijo začetek njenega konca. Z razpadom avstro-ogrske monarhije je slamnikarska industrija izgubila trg in zveze s svojimi podružnicami. Carinske težave pri uvozu surovin in izvozu slamnikov so močno

Iz kaz o stavki.

✓ poroi, ministarion!

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12				
Šteta slavice	Šteta slavice	Šteta	Šteta od svetih slavice od svetih slavice		Šteta od svetih slavice od svetih slavice		Šteta slavice	Krok slavice	Zahor slavice	Zahor slavice	Zahor slavice	Šteta slavice	Šteta slavice	Šteta slavice	Šteta slavice
			slavice	slavice	slavice	slavice									
			slavice	slavice	slavice	slavice									
Šteta	Šteta	Šteta	16	50	16	50	Šteta	Krok slavice	Zahor slavice	Zahor slavice	Zahor slavice	Šteta slavice	Šteta slavice	Šteta slavice	Šteta slavice
Šteta	Šteta	Šteta	16	50	16	50	Šteta	Krok slavice	Zahor slavice	Zahor slavice	Zahor slavice	Šteta slavice	Šteta slavice	Šteta slavice	Šteta slavice

Poročilo o stavki mengeških slamnikarjev 1922

zmanjšale proizvodnjo. Domžalski podjetniki so bili tudi precej za-
dolženi pri dunajski »Kredit-Anstalt«. Vse to je cmajalo temelje
slamnikarske industrije in imelo negativne posledice za uspeh de-
lavskega gibanja.

Najboljše delavke so zaslužile jeseni 1918 le šest kron dnevno,
delavci komaj osem kron, začetniki pa tri krone. Zato je domžalska
skupina JSZ zahtevala zvečanje plač za 100 % in odpravo akordnega
dela. Delodajalci niso hoteli priznati organizacije in ugoditi njenim
zahtevam. To je dvignilo bojno razpoloženje delavstva in odbor
skupine je začel pripravljati stavko. Podjetnikom je uspelo dobiti
med organiziranim delavstvom zaupnico, ki jih je sproti obveščala
o akcijah organizacije. To jim je omogočilo pravočasen obračun s
poglavitnimi organizatorji stavke, ki so bili vsi odpuščeni. Tega
udarca ni mogel ublažiti sporazum, ki ga je po posredovanju deželne
vlade in centrale JSZ sklenilo vodstvo organizacije s podjetniki, ki
so obljubili, da bodo zvečali delavkam plače za 30 %, delavcem pa
za 10 %, če bodo odprte meje za izvoz. Kljub izvoznim oviram je
dobila ta povišek večina zaposlenih.

Že 4. aprila je zaprl tovarno Jakob Oberwalder z obrazlo-
žitvijo, da ni možnosti za izvoz. Naslednji dan je prenehala obra-
tovati še tovarna Bratje Kurzthaler zaradi pomanjkanja premoga.
Domžalska skupina JSZ v takih pogojih ni mogla uspešno delovati.
Tudi mengeško podjetje Stemberger & Mellitzer je odločno nasto-
palo proti delavski organizaciji in njenim zahtevam. 15. marca 1919
so lastniki vse delavstvo odpustili. V začetku aprila je podjetje zno-
va začelo obratovati in delavstvo je dobilo 50 % večje mezde. Ta
uspeh je posledica odločnega nastopa organizacije JSZ ob kolektiv-
nem odpustu. V Mengšu je organizacija vodila še naprej uspešne
boje.

Poleti 1919 so tirolski tovarnarji sklenili, da za prihodnjo sezono
ne bodo nakupili kit in da bodo sploh opustili izdelovanje slamni-
kov v Domžalah in v Mengšu. Večerni list je opozoril deželno vlado,
da nameravajo Tirolci osredotočiti vso slamnikarsko industrijo v
svojih podjetjih v Nemški Avstriji in jo pozval, naj jih prisili, da
začnejo z obratovanjem in postavi za sekvestre ljudi, ki bodo va-
rovali interese delavstva. Ker se konec septembra ni začela sezona,
je mengeška skupina JSZ posredovala na oddelku za prehrano v
Ljubljani za dobavo cenejših živil svojim članom. Dobila je 10 000 K
podpore. Položaj slamnikarskega delavstva je še poslabšalo dejstvo,
da ni moglo dobiti sezonske zaposlitve tudi v tujini. 14. decembra
1919 je bil v Domžalah velik shod slamnikarskega delavstva, na

katerem so ugotovili, da deželna vlada kljub večkratnim posredovanjem JSZ ni ničesar storila pri tirolskih podjetnikih za zaposlitev. Opozorili so vlado, da se zaradi obupnega gmotnega položaja ne bodo več zadovoljili le z obljubami in ji zagrozili z odločnimi akcijami. Šele po tem shodu so zastopniki delavstva dosegli pri deželni vladi brezposelne podpore, ki naj bi se izplačevale na račun podjetnikov. Delavski zaupniki so pri svojem posredovanju tudi poudarili, da je zavlačenje z obratovanjem odgovor Tirolcev na sekvesturo in da hočejo s svojim ravnanjem uničiti slamnikarsko industrijo v Sloveniji. Šele konec januarja se je začelo obratovanje v skrčenem obsegu. Toda podjetniki se pri zaposlovanju delavstva niso ozirali niti na predloge strokovne organizacije niti sekvestra. Na delo so sprejemali predvsem delavce, ki so bili v zadovoljivem gmotnem položaju, večina delavstva pa je ostala brezposelna. Sredi februarja je posebna vladna komisija izvedla revizijo brezposelnih podpor in jih mnogim odvzela. To je povzročilo veliko nezadovoljstvo, ki se je kazalo tudi v izstopanju iz strokovne organizacije. Dejavnost skupin JSZ v Domžalah in Mengšu je nato skoraj povsem zamrla. Omenimo naj, da so bile v domžalski skupini JSZ zaupnice za Depalo vas Francka Škerlep, za Trzin Marija Košak in Ana Lavrič, za Loko pri Mengšu pa Fani Videmšek.

Šivalke slamnikov iz Mengša, Domžal in okolice v Wrocławu (Breslau) pred prvo svetovno vojno

Šele po aprilski stavki 1920 so bili pogoji za dejavnost JSZ v kamniškem okraju zopet ugodni. Podružnici Osrednjega društva kovinarjev v tovarni Titan v Kamniku in Osrednjega društva lesnih delavcev na Duplici sta v času splošne stavke organizirali v Kamniku demonstracije, ki so jih orožniki razbili. Zaprli so tudi več strokovnih funkcionarjev in s tem oslabili obe podružnici. Centrala JSZ je maja osnovala organizacijsko okrožje Kamnik in nastavila plačanega strokovnega tajnika, ki je poskrbel za obnovev delovanja organizacij JSZ v Domžalah in v Mengšu. Strokovni tajnik je tudi ustanovil posredovalnico za delo za slamnikarsko delavstvo.

Na shodu 4. julija v Domžalah je slamnikarsko delavstvo ugotovilo, da so kriza v strokovni organizaciji in neuspehi posledica medsebojnih nasprotij in pomanjkanja organizacijske zavesti. Sklenili so, da bodo svoje strokovne organizacije preosnovali, in sicer tako, da bodo osnovali samostojne skupine JSZ v Ladstätterjevi, v Oberwalderjevi in Kurzthalerjevi tovarni ter posebno skupino za manjše obrate. 24. septembra sta bili osnovani v Mengšu dve skupini JSZ, in sicer tovarniška za delavstvo podjetja Stemberger & Mellitzer in zadružna skupina za delavstvo Slamnikarske zadruge. Za predsednika tovarniške skupine je bil izvoljen Janez Koželj, za predsednika zadružne pa Anton Kompare. Oktobra je tudi domžalsko slamnikarsko delavstvo ustanovilo predvidene štiri skupine.

17. oktobra so delegati slamnikarskega delavstva na shodu v Mengšu sklenili povezati vse skupine v Zvezo slamnikarskega delavstva, ki naj bi skrbela za urejanje mezdnih in delovnih pogojev, za strokovno izobraževanje slovenskih slamnikarjev, da bi lahko prevzeli vsa vodilna mesta, preprečevala prihajanje tujega delavstva, ki najbolj škoduje delavskemu gibanju, ter omejila samovoljo podjetnikov pri sprejemanju in odpuščanju delavstva. Po mnenju zborovalcev bi delavstvo deseglo osamosvojitve le z ustanavljanjem lastnih slamnikarskih zadrug. Na shodu so obsodili nepremišljena sebična dejanja nekaterih delavcev, razpravljali so tudi o nujnosti izobraževalnega dela in vključevanja v Delavsko zvezo, da si pripori svojega zastopnika v ustavodajni skupščini. Za sedež slamnikarskega delavstva so na ustanovnem občnem zboru 7. novembra določili Mengeš, v vodstvo pa so delegati izvolili za predsednika Antona Kompareta, za prvega podpredsednika Alojza Janežiča, za drugega podpredsednika Mihaela Kavko (iz Domžal), za tajnika Janeza Koželja, za blagajnika pa Janeza Zupana.

Zveza slamnikarskega delavstva je takoj po svojem osnovanju poslala vsem podjetjem zahtevo za zvečanje mezd. Ker se je začetek

sezone zopet zavlekel, je delegacija slamnikarskega delavstva, ki so jo sestavljali Anton Kompare, Vida Štampelj in okrožni tajnik JSZ, zahtevala 28. decembra brezposelne in preživninske podpore. Zveza slamnikarskega delavstva je zaključila z delnim uspehom mezdno gibanje šele v marcu 1921, in še to ne v vseh podjetjih. Mengeška skupina JSZ je tedaj dosega 10 do 30 % povečanje mezd in kvalificiranost delavstva. Odbor skupine JSZ so sestavljali: Izidor Veider — predsednik, Janez Zupan — podpredsednik, Janez Koželj — tajnik, Alojz Janežič — blagajnik, Peter Krušič, Jernej Janežič — preglednika računov, Dora Kosmač, Marija Bevčič, Jernej Vrhovnik — namestniki. Članov je bilo 35.

Mengeški skupini JSZ sta pokazali veliko aktivnost še ob občinskih volitvah 5. maja 1921, za katere so postavili delavsko kandidatno listo pod nazivom Neodvisna stranka SLS. Dobili so 5 odbornikov, prav toliko kot uradna SLS.

Po končani sezoni so strokovne organizacije slamnikarskega delavstva obnovile svojo dejavnost šele decembra 1921. Namesto šestih skupin so osnovali dve, eno v Mengšu in eno v Domžalah.

Na občnem zboru 12. decembra 1921 je bil izvoljen za predsednika mengeške skupine Izidor Veider, za tajnika Janez Koželj, za blagajnika Alojz Janežič, v odbor pa še Peter Krušič in Dora Kosmač, Jernej Janežič, Jernej Vrhovnik in Marija Bevčič pa so sestavljali nadzorstvo.

Sredi januarja 1922 so se zastopniki domžalske in mengeške skupine JSZ sporazumeli za skupno nastopanje v mezdnih gibanjih in v drugih akcijah.

V začetku februarja se je delavstvo pritožilo pri P. Ladstätterju, kjer je delalo že 4 tedne dnevno eno naduro brez zakonitega 50 % povečanja mezde. Na to pritožbo je podjetnik odgovoril z odpustom predsednika skupine JSZ in odklonil kakršnokoli pogajanje. 7. februarja je 122 delavcev in delavk začelo stavkati z zahtevo po zvečanju mezd za 50 % in po ponovnem sprejemu odpuščenega strokovnega funkcionarja na delo. 10. februarja so delavski zaupniki dosegli 10 % povišanje akordnih plač, priznanje delavskih zaupnikov, plačilo 50 % poviška za nadure, odpuščenemu predsedniku skupine JSZ pa je podjetje priznalo odpravnino v višini enotedenskega zaslužka. V enaki velikosti so nato dosegli zvečanje plač tudi delavci v drugih domžalskih slamnikarskih tovarnah.

Tudi mengeško slamnikarsko delavstvo kljub stalnemu porastu draginje ni dobilo primerne povečanja plač v sezoni 1921/22. Skupina JSZ se je odločila, da si jih izbojuje s stavko. Povod za stav-

ko je bilo nekorektno postopanje delovodje Antona Krušiča, ki je delavstvo obtožil kraje slamnikov. 22. aprila so stopili v stavko delavci in zahtevali odpust delovodje Krušiča, razjasnitev tatvine, povečanje plač za 50 %, izplačilo 50 % poviška za nadure in priznanje kvalificiranosti delavstva. Po dveh dneh stavke je podjetje vseh 28 stavkujočih delavcev odpustilo. 25. aprila je tajnik strokovne organizacije Janez Koželj izključil stroje in s svojo odločnostjo dosegel, da je tudi 48 delavk premagalo strah pred odpustom in stopilo v stavko. Naslednji dan so se po posredovanju nadzornika začela pogajanja. Delavska zaupnika sta na začetku razprave zahtevala ureditev vprašanja odnosa delovodje Krušiča do delavstva. Dr. Stemberger je bil prisiljen kaznovati Krušiča s strogim ukorom in mu dati navodila za korektno postopanje z delavstvom. Podjetnik je tudi preklical sum o delavskih tatvinah. S tem je dr. Stemberger imel pogajanja za končana. Delavska zaupnika Janeza Koželj in Ivan Kumer pa sta zahtevala, naj se uredijo tudi prejemki tako kot v domžalskih podjetjih. Podjetnik je moral pristati na 30 % povečanje zaslužka. Obljubil je tudi, da bo ponovno zaposlil strokovna funkcionarja Janeza Zupana in Marijo Vrhovnik, če bosta prosila za sprejem na delo. Nikakor pa ni hotel pristati na 50 % povišek za nadure in delavstvo je izjavilo, da jih bo izterjalo na obrtnem sodišču. Stavka se je končala 27. aprila.

Navedeni stavki sta bili zadnji večji akciji slamnikarskega delavstva. Delavsko gibanje se je nato razvijalo v hudih pogojih postopnega propadanja slamnikarske industrije, ki ni preživela velike gospodarske krize.

*

Za prikaz razvoja delavskega gibanja slamnikarjev je na voljo le malo arhivskega gradiva. Arhiv domžalske skupine Jugoslovanske strokovne zveze je bil uničen pred nekaj leti, arhiv strokovne organizacije v Mengšu pa med vojno. Le nekaj spisov mengeške skupine JSZ še hrani Janez Koželj. Vse dostopno gradivo o delavstvu slamnikarske industrije je v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Precej podatkov o položaju slamnikarjev in njihovih bojih je v fondu Inšpekcija dela (fascikel I in II) in v fondu Jugoslovanske strokovne zveze. Nekaj člankov o položaju slamnikarskega delavstva, o njegovih organizacijah in stavkah je v glasilu krščanskosocialnega delavstva Naša moč (1905—1922), v lokalnem listu Kamničan (1905—1907), ki je izhajal kot priloga Našega lista, ter v Večernem listu (1910—1920), v Novem času (1921—1922) in v Slovencu.

Stanje slamnikarske industrije in življenje delavstva je opisal obrtni nadzornik dr. Valentin Pogatschnigg v svojem poročilu za l. 1899, objavljenem v Laibacher Zeitung 1893, št. 123, ter v Bericht der k. k. Gewerbe- Inspektoren über die Heimarbeit in Österreich, dritter Band, Wien, 1901; o stavkah 1922 pa so podatki tudi v Izveštaju inspekcije rada kraljevine Srba, Hrvata in Slovenaca o njem poslovanju u g. 1922, Beograd 1923.

Pisci razprav o slamnikarski domači obrti in industriji so zgodovini delavskega gibanja posvetili le malo pozornosti. Franc Bernik je v prvi knjigi Zgodovine fare Domžale, Ljubljana 1932, precej nadrobno opisal nastanek in delovanje delavske organizacije v Domžalah.

Hude razmere slamnikarskega delavstva, njegova prizadevanja zaboljšanje položaja v Mengšu in v Domžalah je opisal ameriški Slovenec Ignac Mušič v sestavku »Slamnikarska obrt in slovenski slamnikarji« (Glas naroda, 1963, št. 34—43), v kateri je obsežno prikazal razvoj delavskega gibanja med slovenskimi slamnikarji v New Yorku.

O stavkah domžalskih in mengeških slamnikarjev je pisal še Srečko Zabrič v razpravi Delavsko gibanje med obema vojnama na Kamniškem v Kamniškem zborniku VIII, 1962. Razvoj delavskega gibanja slamnikarjev pred prvo svetovno vojno so predvsem po Bernikovih podatkih kratko opisali v svojih člankih še Ivan Radenšek v Domžalskem vestniku št. 1 z dne 29. avgusta 1954, Janez Jerovšek v Kamniškem zborniku III, 1957 in Zdravko Troha v Domžalcu št. 1 z dne 10. julija 1959.

O nastanku in razvoju slamnikarske industrije so pisali: Franc Bernik v prvem in drugem delu zgodovine fare Domžale, Vlado Valenčič v razpravi Prebivalstvo kamniškega področja skozi tri stoletja, Kamniški zbornik IV, 1958 in v razpravi o slamnikarski domači obrti v istem zborniku V, 1959, Alfonz Mihelčič v Gospodarskem orisu, Mengeški zbornik 1954, Ljubljana 1954 in Albin Pavlin v prispevku Domžale v svojem razvoju, Kamniški zbornik III, 1957.

Za ta sestavek sta dragocena ustna pričevanja posredovala dolgoletna strokovna funkcionarja Janez Koželj iz Mengša in Tomaž Smole z Rodice.

Miro Stiplovšek

DELAJSKO GIBANJE NA DOMŽALSKEM IN KAMNIŠKEM OBMOČJU V LETIH 1934—1941

RAZVOJ DELAVSKEGA GIBANJA 1934/35

V obdobju šestojanuarske diktature in velike gospodarske krize je delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju skoraj povsem zamrlo. Podjetniki so želeli delavstvo popolnoma podvreči svoji volji. Vse sile so usmerili v to, da bi razbili strokovne organizacije, ki so s pogajanjem in s stavkami dosegle zlasti v prvih letih po vojni precejšnje izboljšanje delovnih in mezdnih pogojev ter uveljavitev določb iz delavske zaščitne zakonodaje, to predvsem v tovarni Titan v Kamniku, v Ladstätterjevi in v Oberwalderjevi tovarni slamnikov v Domžalah ter v slamnikarski tovarni Stemberger & Mellitzer v Mengšu.¹

27. marca 1927 je bila v Domžalah ustanovljena Strokovna skupina tovarniškega delavstva krščansko socialne Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ). V Domžalah in v okoliških tovarnah v tem času ni bilo strokovnih organizacij. Glasilo krščanskega delovnega ljudstva Pravica je pozvalo tudi delavstvo iz Mengša, naj se vključi v domžalsko skupino.² Odborniki edine skupine JSZ v kamniškem srezu so po navodilih svojega načelstva začeli sredi leta 1927 pripravljati ustanovitev strokovnih organizacij v Bonačevi tovarni papirja na Količevem in v tekstilni tovarni Induplati v Jaršah.³ Na Količevem so bile mezde zelo majhne, nadure so morali delati brez zakonitega 50 % poviška, delovodje so zapostavljali delavce, odpovedi delovnega razmerja so se izvajale brez odpovednega roka itd.⁴ Nekatere tekstilne delavke v Induplati so zaslužile komaj čez 60 din na teden. Zaradi nemogočih delovnih razmer je bilo med zaposlenimi delavkami tudi veliko tuberkuloznih obolenj.⁵ Delavstvo je videlo edini izhod iz obupnih razmer v strokovni organizaciji. Papirniški delavci so 17. julija 1927 osnovali skupino Splošne zveze tovarniškega delavstva JSZ, v katero sta se takoj vključili dve tretjini delavstva. Podjetnik Bonač je na ta korak delavstva takoj odgovoril z odpustom štirih vodilnih organizatorjev. Vod-

stvu podjetja je tudi uspelo vtihotapiti med organizirano delavstvo svojega zaupnika, da bi lažje oviralo aktivnost skupine.⁶ Ob koncu leta 1927 je tudi delavstvo tovarne Induplati osnovalo svojo strokovno organizacijo, ki je lepo uspevala. Vodstvo podjetja je v zvezi z volitvami obratnih zaupnikov ustanovilo svojo podjetniško — rumeno organizacijo.⁷ Ker tudi s tem ni uspelo razbiti JSZ in doseči izvolitve svojih kandidatov za obratne zaupnike, so kot strahovalni ukrep odpustili ob koncu marca 1928 pet organiziranih delavk.⁸ S takšnimi postopki so nadaljevali tudi na Količevem, kjer so predsednika odbora za volitve obratnih zaupnikov premestili na slabše delovno mesto, njegova dva brata pa odpustili.⁹ Delavska zbornica je vzela v varstvo odpuščene obratne zaupnike in funkcionarje iz Jarš in s Količevega ter jim nakazala podporo, ni pa uspela doseči njihove ponovne zaposlitve.¹⁰

Ti odločni ukrepi podjetnikov so obe strokovni organizaciji zlomili. Na občnem zboru JSZ 20. maja 1928 so bili navzoči le še predstavniki skupine JSZ iz Oberwalderjeve tovarne v Domžalah, ki je štela 130 članov.¹¹ Tudi ta skupina se ni dolgo upirala napadom podjetnika, ki je sredi leta 1929 zmanjšal delavcem akordne postavke.¹² Članstvo je odpadalo in januarja 1933 je skupina štela samo še 12 članov.¹³ Formalno je torej organizacija v času gospodarske krize obstajala, ni pa delovala.

V Kamniku so v obravnavanem obdobju delovale naslednje delavske organizacije: v tovarni Titan podružnica Saveza metal-skih radnika Jugoslavije (SMRJ), v mestu pa kulturno-prosvetno društvo Solidarnost in Delavska knjižnica. Vodstvo tovarne Titan je začelo obračunavati z delavstvom tako, da je odklonilo spomenico podružnice SMRJ o 10 % zvečanju plač, o izvajanju določb zakona o zaščiti delavcev in plačanih dopustih. 13. junija 1928 je 68 kvalificiranih delavcev začelo stavkati. Že po petih dneh so bili vsi stavkajoči odpuščeni. Kljub temu je delavstvo vztrajalo v boju za svoje pravice deset tednov. V stavko so se na škodo delavstva vti-kale oblasti, lokalni politični veljaki in drugi. Stavkajoče kovinarje so na občini vpisali v »črne liste«, ki so jih razposlali sorodnim kovinarskim podjetjem, da odpuščenih delavcev ne bi sprejela na delo.¹⁴ Vodstvu tovarne je tako za ceno velike gospodarske škode uspelo zlomiti najstarejšo strokovno organizacijo v kamniškem sre-zu, ki jo je delavstvo ustanovilo že 13. aprila 1919.¹⁵

Delodajalci so torej uspeli še pred uvedbo šestojanuarske dik-tature in pred izbruhom velike gospodarske krize čim bolj omejiti dejavnost strokovnih organizacij ali pa jih uničiti. Tako je bilo de-lavstvo prav v najhujših letih brez varstva strokovnih organizacij.

Gospodarska kriza je tudi v tovarnah domžalskega in kamniškega območja povzročila odpuste delavstva, omejitve obratovanja, zmanjševanje plač in slabšanje delovnih pogojev. V tovarni Induplati so na primer že tako in tako majhne mezde dvakrat zmanjšali za 10 %, cmejili delo na pet dni na teden in odpustili naenkrat 60 zaposlenih.¹⁶

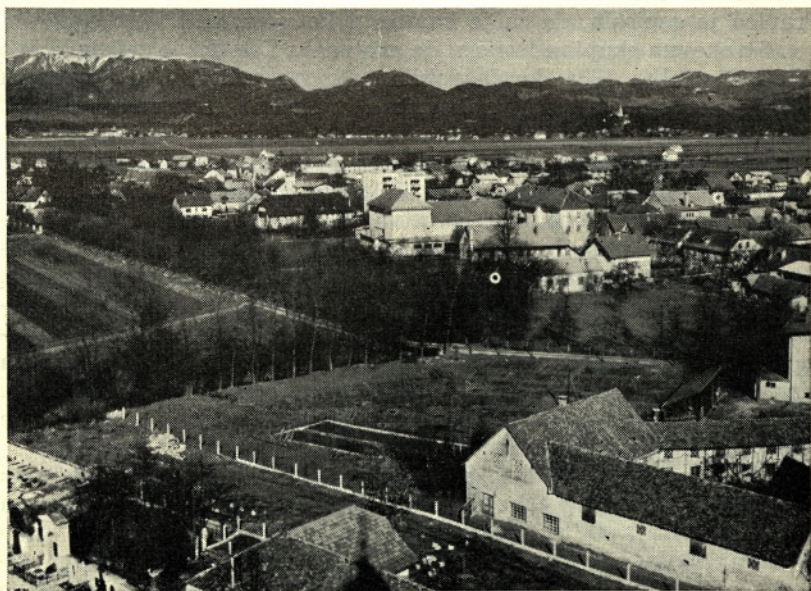
V kamniškem srezu se je delavstvo precej razgibalo šele ob volitvah svojih zastopnikov v Delavsko zbornico 21. in 22. oktobra 1933. Rezultati teh volitev ne odsevajo prave pripadnosti delavstva, ker so se »podjetja postavila v službo politike«. Delavce so silili, da so glasovali za kandidata režimske Narodne strokovne zveze (NSZ — modri), ki so dobili na obratnem volišču v Induplati 98 glasov, pri Titanu 210, pri Bonaču 132, pri Remcu 11, na rednem volišču v Kamniku 109 in v Domžalah 88 glasov. JSZ (beli) so dobili največ glasov v Domžalah 110, v Kamniku 106 in na obratnem volišču v Induplati 76. Strokovna komisija (rdeči) pa je dobila največ glasov na rednem volišču v Kamniku 84 in pri Remcu 80.¹⁷

V začetku leta 1934 je začela ponovno delovati v Domžalah Skupina oblačilnega delavstva JSZ, ki je po šestih letih spet organizirala volitve obratnih zaupnikov in izdelala načrt za kulturno-prosvetno dejavnost.¹⁸

Delodajalci so tudi potem, ko je gospodarska kriza že popustila, spoštovali le tiste zakone, ki so jim omogočali večje dobičke, niso pa se držali zakonitega 8-urnega delavnika, in nekateri delavci so morali delati po 10, 12 ali celo več ur na dan. Delavnik so podaljševali brez pristanka delavstva in brez zakonitega 50-odstotnega poviška za nadure, delavce so kaznovali z visokimi odtegljaji od zaslužkov itd.

Posebno nevzdržne so bile razmere v Remčevi tovarni na Duplici, kjer se je dogajalo celo, da delavke za 12-urno delo niso prejele niti dinarja, ker zaslužek celo ni zadostoval niti za kritje odtegljajev. Plače so delavstvu stalno zmanjševali in izplačevali zelo neredno. Material, ki so ga rabili delavci pri obdelavi, so morali kupovati od podjetja po oderuških cenah. Delavce so pogosto kaznovali tudi z odpusti. Razmere so delavstvo silile k temu, da so se organizirali: večji del se jih je vključil v NSZ, manjši pa v JSZ.¹⁹ Neposredno po nastanku obeh strokovnih organizacij je vodstvo podjetja napovedalo novo zmanjšanje plač, čeprav so že dotedanji prejemki bili »skrajna meja eksistenčne možnosti«. Delavstvo ni imelo kaj izgubiti in odločilo se je za spopad z delodajalci. 2. maja 1934 je stopilo v stavko, že naslednji dan pa so bili vsi delavci izprti (kollektivno odpuščeni). Delavstvo je nastopilo enotno in stavkovni odbor

sta sporazumno izvolili obe strokovni organizaciji.²⁰ Delavska zbornica se je v imenu stavkajočih pogajala z ing. V. Remcem, ki pa je ostal nepopustljiv. Že v prvih dneh stavke so pritegnili pozornost delavstva rdeči letaki, ki so bili raztreseni v okolici tovarne in so pozivali delavstvo, naj vztraja v boju in zahteva sklenitev kolektivne pogodbe, hkrati pa so opozarjali zlasti na nevarnost izdaje režimske NSZ. Sredi maja so se pojavili podobni letaki v Šmarci in v Volčjem potoku. Ti so pozivali kmete in delavce, naj snujejo odbore za pomoč stavkajočim. Delavstvo in okoliško kmečko prebivalstvo je sledilo tem pozivom: delavstvo je vztrajalo v stavki kljub grožnjam tovarnarja Remca z likvidacijo podjetja, okoliško prebivalstvo pa je 210 stavkajočih in njihove družine podpiralo z denarjem, s hrano in z obleko. Letaki so vznemirili žandarje iz Mengša in policijske agente, ki so začeli iskati njihove avtorje. 9. maja so aretirali Miho Marinka in pri njem našli koncept letaka stavkajočim. 21. maja so aretirali še Marijana Dermastio in njegovo ženo Mihelo. Iz sodnih spisov in poročil policijskih agentov se vidi, da je Marijan Dermastia vzdrževal stike s stavkajočimi delavci, trosil letake in tudi prinesel

Mengeš 1967 — pogled iz zvonika

stavkovnemu odboru 130 din kot prispevek študentov-komunistov za najpotrebnejše delavce. Delavsko odposlanstvo je na sreskem načelstvu tudi izjavilo, da jim je Dermastia obljubil novo denarno pomoč iz Ljubljane. Medtem je ing. Remec poslal agente po stavkokaze, ki so prišli 29. maja na Duplico. Njihov prihod je izzval ogorčene proteste delavstva, ki je ob podpori Dupličanov onemogočilo stavkokazom pristop v tovarno. Remec je moral v skrajne napetem vzdušju popustiti. Še isti večer je stavkovnemu odboru zagotovil, da bo tuje delavstvo poslal domov.

Obljubil je tudi, da bo plače zmanjšal le za 7%. Tako se je stavka končala z delnim uspehom.²¹ Podjetnik pa se s porazom ni sprijaznil. Ko se je razburjenje poleglo, je začel odpuščati delavce, predvsem organizatorje stavke. Delavstvo se je tem ukrepom uprlo z novo stavko 7. junija, ki se je še isti dan končala s popolnim uspehom.²²

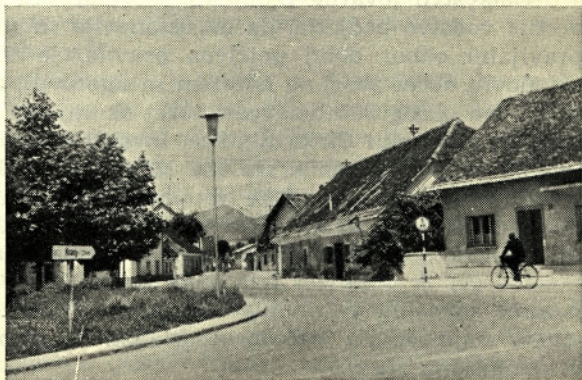
Stavki na Duplici sta ugodno vplivali na poživitev delavskega gibanja. 10. junija je bilo v Grobljah veliko protestno zborovanje delavstva proti poslabšanju določb obrtnega zakona, teden dni kasneje pa je bilo podobno zborovanje še na homškem hribu. Obe zborovanji sta bili dobro obiskani in krščanskosocialistično glasilo Pravica je zapisala, da se je kamniški kot vzdramil.²³

Strokovna skupina lesnega delavstva na Duplici je začela redno delati 21. julija 1934, ko je dobila potrjena pravila.²⁴ Po stavkah so se odnosi med obema strokovnima organizacijama zelo zaostрили. Pobudo za ureditev razmer v tovarni je prevzela skupina JSZ, ki je ob koncu septembra 1934 predložila podjetju osnutek kolektivne pogodbe. Odločno zavzemanje za delavske interese je imelo za posledico naglo številčno rast članstva JSZ in govorili so, da »bodo na Duplici ostali kmalu sami generali brez vojakov v plavih uniformah«.²⁵ Toda tovarna je medtem zašla v velike gospodarske težave. Februarja 1935 se je začela skupina JSZ potegovati za vrnitev denarja iz hranilnega sklada, v katerega je podjetje prisilno odtegovalo del plač. Delavstvo je s tiho poravnavo izgubilo 150.000 din za gospodarsko sanacijo podjetja, kar je pomenilo zanj veliko žrtev. Julija je delavstvo znova odločno zahtevalo sklenitev kolektivne pogodbe in obsodilo izmikanje in izgovore podjetja.²⁶

Marca 1935 je Pravica zapisala, da mora ubogo delavstvo na Količevem »prenašati take protizakonite krivice in šikaniranje, da je res do skrajnosti potrpežljivo, da mu ne zavre kri«. Tudi tu so delavstvu nalagali visoke kazni, pri akordnem delu niso delavci zaslužili niti urne plače, tuji delovodje in mojstri so domače delavstvo zapostavljali, delovni čas pa je bil popolnoma odvisen od volje nad-

rejenih: »Delavec, ki pride na delo ob 7. uri, običajno ne ve, kdaj bo smel delo zapustiti ali ob 17. ali 19. ali celo ob 20. uri zvečer. Tako se celo zgodi, da delavec dela tri šihite nepretrgoma, in to brez prave hrane in je s tem delavec fizično popolnoma izčrpan. Ko pa je to delo izgotovil, mu pa za priznanje dajo brezplačen dopust.«²⁷ Delavstvo se je zavedalo, da si bo le organizirano izboljšalo položaj. Močno pa je bil v njih ukoreninjen še strah pred odpusti, s katerimi so 1928 zlomili strokovno organizacijo. V začetku avgusta 1935 so se papirničarji končno organizirali. Za predsednika skupine JSZ so izvolili komunista Franca Bukovca, ki se je v začetku 1935. leta zaposlil v tovarni po prizadevanju Franca Leskoška.²⁸ Podjetnik Bonač pa je uporabil že preizkušeno sredstvo in dva dni po izvolitvi Bukovca odpustil. Tokrat se niso ponovili dogodki iz leta 1928. 17. avgusta je količevsko delavstvo enotno začelo stavkati. V boju so vztrajali vse do 14. oktobra, ko je moral končno Bonač popustiti. Dosegli so, da zaradi stavke ni bil nihče odpuščen, Bonač pa je moral priznati strokovno organizacijo, dovoliti volitve obratnih zaupnikov, zvečati mezde od 10 do 20 % in obljubiti, da bodo delovni red sestavili sporazumno. Osovraženi ravnatelj Wultsch pa je moral že takoj po izbruhu stavke zapustiti delovno mesto.²⁹ Osem tedenski boj se je tako končal z zmago delavstva. Stavka količevskega delavstva je zelo pomembna za nadaljnji razvoj delavskega gibanja zlasti na domžalskem območju. Boj je spremljalo delavstvo vseh tovarn z veliko prizadetostjo. Zavedalo se je namreč, da se ne bije samo boj za ureditev razmer v Bonačevi tovarni, marveč da gre za zlom nasilja podjetnikov proti organiziranju delavstva. Zato je javno ali tajno zbiralo denarne pri-

Mengeš —
Pogled z Glavnega
trga proti
Prešernovi cesti
(1968)

spevke za stavkajoče, ki jih je izdatno podpiralo tudi okoliško kmečko prebivalstvo.³⁰ Mnogo so pripomogli k uspešnemu koncu stavke tudi vevški papirničarji, ki so stavkajoče podpirali od prvega dne.^{30a} V Delavskem obzorniku beremo, da je ta stavka »pokazala nazorno, kaj zmore enotno, nerazcepljeno delavstvo, če ima vedno pred seboj jasen končni cilj...« in da je ta vzgled »povzročil v vsem kamniškem okraju, da se delavstvo, ki do sedaj ni bilo organizirano, organizira.«³¹

Že prve borbene korake delavstva kamniškega sreza sredi 30. let je spremljala Komunistična partija, ki od obznane in zakona o zaščiti države ni neposredno posegala v delavsko gibanje na tem območju. Od spomladi 1934 pa se je vpliv KP v delavskih organizacijah na Kamniškem postopoma krepil.³²

DEJAVNOST STROKOVNIH ORGANIZACIJ

1935—1941

Že med stavko količevskega delavstva, zlasti pa po njenem uspešnem koncu, so bili po tovarnah prvi sestanki delavstva, na katerih so volili pripravljalne odbore za ustanovitev skupin JSZ. Oblasti so oktobra 1935 potrdile pravila Strokovne skupine tekstilnega delavstva v Jaršah in Strokovne skupine kovinarjev v Kamniku, novembra Strokovne skupine papirniškega delavstva na Količevem in Strokovne skupine rudarjev v Črni pri Kamniku, decembra pa še pravila Strokovne skupine kemičnega delavstva v Domžalah.³³ Strokovna skupina lesnega delavstva na Duplici je oktobra 1935 osnovala plačilnico v lesnem podjetju F. Stare v Preserjeh, novembra pa v Kamniški korporaciji v Stahovici.³⁴

Delavstvo tovarne Induplati je v začetku septembra 1935 obvestilo vodstvo podjetja, da bo ustanovilo skupino JSZ. Ko je pripravljalni odbor dobil potrjena pravila, je 15. decembra sklical ustanovni občni zbor, na katerem so ugotovili, da je v organizacijo včlanjeno okrog 300 delavcev, torej skoraj vsi zaposleni. Za predsednika so izvolili Cirila Škofica. Izvolili so tudi organizacijske zaupnike za posamezne kraje. Za Mengeš, Topole in Moste so bile izvoljene za organizacijske zaupnice Antonija Friškovec, Albina Herle, Ana Pavli in Jožefa Sitar, za Loko in Trzin pa Marija Per in Francka Repanšek. Po propadu mengeške slammikarske tovarne Stemberger & Mellitzer leta 1931 se je večina delavcev in delavk namreč zaposlila v Induplati. Skupina JSZ v Jaršah je bila številčno najmočnejša krščanskosocialistična strokovna organizacija v kamniškem srezu.³⁵

Junija 1936 so se v JSZ organizirali opekarski delavci v Radomljah in tekstilno delavstvo na Viru.³⁶ Istega leta so v JSZ stopili tudi mlinarji s Homca, gradbeni delavci iz Domžal in Komende ter kamnolomski delavci iz Stranj, vendar so te organizacije obstajale le malo časa.³⁷ Marca 1937 je število članov v plačilnici JSZ v Preserjeh toliko naraslo, da so lahko ustanovili samostojno skupino. Leto dni kasneje pa so istega meseca tudi lesni delavci v Stahovici izvedli enako spremembo. Leta 1938 je nastala nova organizacija JSZ v podjetju Bratje Hočever v Mekinjah.³⁸ JSZ je uspelo do 1. novembra 1937 pritegniti v svoje organizacije naslednje število članov in članic:

	Delavcev	Delavk
Rudnik kaolina, Črna	42	16
Medić & Zankl, Domžale	13	—
Universale, Domžale	33	37
Gradbeno podjetje, Domžale	12	—
Remec & Co., Duplica	85	112
Induplati d. d., Jarše	45	285
Titan d. d., Kamnik	86	44
Bonač, Količevo	144	66
Stare, Preserje	54	7
Šraj, Radomlje	23	4
Meščanska korporacija, Stahovica	72	7
Kocijančič in drug, Vir	7	50

Skupaj so štele organizacije JSZ v vsem srezu 1244 članov in članic, ali 23,8 % celotnega članstva v JSZ, ki je štel 5222 članov.³⁹ Tako je bil kamniški srez od srede 1935 eno najmočnejših oporišč JSZ v Sloveniji. Do okupacije se število članov JSZ v kamniškem srezu ni bistveno spremenilo. JSZ je povsem prevladovala v podjetjih domžalskega območja.

Rdeča Strokovna komisija je imela v kamniškem srezu tri oporišča: Kamnik, Duplico in Mengeš. 10. novembra 1935 se je po dolгих letih neaktivnosti spet sestalo delavstvo tovarne Titan in podružnica SMRJ v tem podjetju je spet začela delati.⁴⁰ V začetku decembra 1935 je nastala na Duplici podružnica Zveze lesnih delavcev (ZLD), v katero se je vključila večina članov razpadle Narodne strokovne zveze. Oblasti so hotele preprečiti ustanovitev podružnice in so dvakrat zavrnile njena pravila.⁴¹

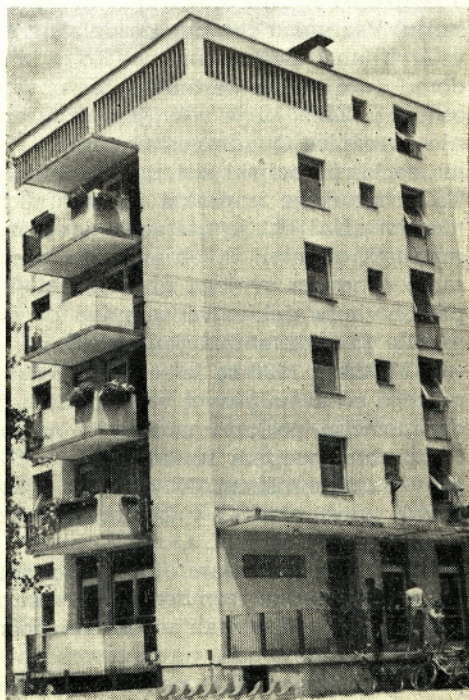
Začetki rdeče strokovne organizacije v Mengšu segajo že v konec leta 1936, ko se je nekaj posameznikov vključilo v socialistično Strokovno komisijo (SK).⁴² Večina mengeških pečarjev se

je organizirala sredi 1938, ko se je pri Savezu gradjevinarskih radnika Jugoslavije (SGRJ) v Ljubljani osnovala posebna sekcija pečarjev. Istega leta je v Mengšu na pobudo Slavka in Miha Židana ter Ivana Žuna nastala tudi podružnica Zveze lesnih delavcev,⁴³ ki pa je šele 1940 začela aktivnejše delati. Na občnem zboru 17. marca 1940 je bil izvoljen naslednji odbor: Feliks Blejec, predsednik, Janez Petelinkar, podpredsednik, Tone Burgar, tajnik, Lado Kavčič, blagajnik, Janez Divjak, Janko Osel in Pavla Verbič, odborniki. Nadzorstvo pa so sestavljali Jaka Nerat, Angela Zarnik in Janez Vehovec. Na občnem zboru je delavstvo sklenilo, »da se bo bolj živo oprijelo svoje strokovne organizacije ter bo poskušalo potom izobrazbe usposobiti tudi potrebne funkcionarje«.⁴⁴ Mengeško podružnico ZLD je osnoval strokovni tajnik Niko Bricelj, vanjo pa so se vključili delavci in delavke z žage in iz parketarne, obrata za izdelovanje trakov in kvasa, last podjetnikov Kanc, mizarji, zaposleni pri mengeških obrtnikih, ter pečarji, ki niso mogli osnovati lastne podružnice, ker jih je bilo premalo. Pečarski pomočniki so pri podružnici ZLD plačevali le članarino, svoje probleme pa so obravnavali samostojno. Podružnica ZLD je štela okrog 60 članov in je imela redne mesečne sestanke v gostilni pri Funtku. Skoraj vseh sestankov podružnice se je udeležil strokovni tajnik Niko Bricelj, večkrat pa je bil navzoč tudi Tone Šturm, sekretar OK KPS Kamnik. Dvakrat pa jih je obiskal tudi Franc Leskošek. Vzdrževali so tudi stike s podružnico ZLD pri Remcu, kjer so bili včlanjeni vsi Mengšani, ki so bili zaposleni v tem podjetju.⁴⁵ Po uspešnem mezdnem gibanju aprila 1940 je glasilo SK Delavec zapisalo, »da v Mengšu, do sedaj še ni nobena organizacija prodrla ter je še mnogo neurejenih razmer, ki jih bo treba vsekakor urediti. Nadejamo se, da bo ta uspeh pripomogel k večjemu razmahu. Z gotovih strani prihajajo razni agitatorji ter s pomočjo političnih strank hočejo vzpostaviti ekspoziture, za katere pa se delavstvo ne navdušuje. Delavstvo se zaveda tega, da bo le potom svoje skupne sile doseglo boljše delovne pogoje in zvišanje plač.«⁴⁶ Ko je bila decembra 1940 SK razpuščena, so tudi v Mengšu žandarji zaplenili arhiv podružnice. V blagajni je bilo tedaj okrog 800 din denarja. Odborniki so spretno izkoristili priložnost, da je imel blagajnik denar doma. Izkazal je le 75 par salda, za preostali denar pa je napisal potrdilo o izdatkih in so ga potem razdelili kot pomoč najpotrebnejšim članom.⁴⁷ Člani SK so po razpustu svojih podružnic dobili nalog, da se včlanijo v JSZ.⁴⁸

Rdeča strokovna organizacija je bila najmočnejša v tovarni Titan, pri Remcu pa je bila šibkejša od JSZ. Po izidih volitev za

obratne zaupnike lahko ocenimo njeno številčno moč na približno 300 članov. Tako je bila druga najmočnejša strokovna organizacija v kamniškem srezu.

Ker je zlasti spočetka prihajalo med SK in JSZ na Kamniškem do precejšnjih trenj, je komunistični Delavski obzornik v odgovoru dopisniku iz Kamnika svetoval, naj se delavstvo med sabo ne prepira, in predlagal, da ustanovijo medstrokovni odbor za enotne nastope obeh organizacij v mezdnih gibanjih.⁴⁹ 9. aprila 1936 je zastopnik SMRJ Franc Leskošek na sestanku znova opozarjal kamniško delavstvo, »kako potrebno je, da nastopa delavstvo enotno v obrambi svojih pravic...«⁵⁰ V tovarni Titan so morali eni in drugi očistiti svoje vrste, da je prišlo do sodelovanja.⁵¹ Dokaz, da so se razmere uredile, je članek kamniškega dopisnika v Delavski pravici, v katerem je med drugim rečeno: »Dolžnost zavednega delavca in delavke je, da je organiziran in to v naši Jugoslovanski strokovni zvezi, ako pa misli, da ta ni za njega, pa ima na izbiro še

Mengeš —
Stanovanjska stolpnica
s trgovino Napredka
(zgrajena 1960)

eno strokovno organizacijo, in to SMRJ.«⁵² Nekoliko težje so uredili medsebojne odnose pri Remcu. Tu je prihajalo do večjih nesoglasij zlasti ob volitvah obratnih zaupnikov in Delavska pravica je ob tem zapisala, da bi bilo rdečim »potrebnih še mnogo Leskoškov, da bi jim pokazali delavsko pot«.⁵³ Medsebojna tekma za pridobivanje članov in izvolitev lastnih pripadnikov za obratne zaupnike ni nikdar privedla tako daleč, da ne bi organizaciji JSZ in SK proti podjetnikom složno nastopali. Leta 1937 sta ustanovili stalni medstrokovni odbor za kamniški srez, občasne skupne odbore pa sta ustanavljali ob raznih akcijah že tudi leto poprej.⁵⁴

Velika nevarnost za delavsko gibanje v kamniškem srezu so bila prizadevanja grobeljskih misijonarjev, da utrejo med delavstvo pot ultraklerikalni Zvezi združenih delavcev (ZZD-zeleni). Misijonarji so urejali in tiskali Naš list, glasilo Katoliške akcije za kamniško in moravsko dekanijo, v katerem so pogosto obravnavali probleme delavstva. Naš list je od septembra 1930 prinašal članke o položaju delavstva, o določbah zaščitne zakonodaje in komentarje o okrožnici Rerum novarum papeža Leona XIII. o socialnem vprašanju. Vsa večja zborovanja delavstva domžalskega območja so bila v Grobljah. Jarška skupina JSZ je imela v grobeljskem društvenem domu tudi redne sestanke. 15. novembra 1935 se je v Ljubljani osnovala ZZD, ki je v svojem programu naglašala dosledno izvajanje okrožnice Quadragesimo anno, v kateri se papež Pij XI. zaveza za korporacijski sistem kot obliko rešitve socialnega vprašanja. Ta program je v praksi že izvajal italijanski fašizem in nemški nacizem. Naš list je nastanek nove organizacije pozdravil in ji celo prepustil prostor za objavljanje poročil in obvestil, dokler ne bi sama osnovala svojega glasila.⁵⁵ Misijonarji so se takoj lotili tudi pridobivanja delavstva za novo organizacijo, kar je v praksi pomenilo predvsem razbijanje JSZ.

21. maja 1936 se je sestalo 60 delegatov vseh skupin JSZ kamniškega sreza na posvet v Radomljah, kjer so ugotovili, da se zelena organizacija poskuša uveljaviti na nedostojen način, z blatenjem ter z obtoževanjem funkcionarjev JSZ in da je najbolj napadalna prav na Kamniškem. Navzoči so izjavili, da »bodo vsi kot en moč čuvali enotnost JSZ v kamniškem okraju«.⁵⁶ Dva dni po tem sestanku je superior M. Ocepek obvestil predsednika skupine v Induplati, da organizacijam JSZ grobeljska dvorana ne bo na voljo vse dotlej, »dokler se razmere v tej zvezi povoljno ne uredijo«. 24. maja 1936 je bil v Grobljah ustanovni občni zbor prve podružnice ZZD v kamniškem srezu, na katerem so posebej poudarjali, da je to prva podružnica ZZD na območju, kjer je bilo delavstvo že pove-

čini organizirano.⁵⁷ V grobeljsko podružnico ZZZD so se včlanili uslužbenci Misijonske tiskarne, mizarški pomočniki pri I. Vrečarju v Domžalah in posamezniki iz jarške tovarne. Podružnica je štela po treh mesecih le 28 članov, ki pa se v tem obdobju niso niti enkrat sestali.⁵⁸ 1. novembra 1936 je prestopilo v ZZZD delavstvo Belcijanovega gradbenega podjetja v Komendi, teden dni kasneje pa je bil ustanovni občni zbor podružnice ZZZD v Mengšu.⁵⁹ V to podružnico so poskušali vključiti obrtniško delavstvo in delavce mengeških podjetij. Prizadevanja niso rodila uspehov in Delavska fronta, ki je vestno registrirala dejavnost podružnice ZZZD, omenja le še en sestanek mengeške organizacije. To je bil za organizatorje hud udarec, saj so se nadejali v Mengšu takih uspehov, da so Mengeš celo predvidevali za sedež pokrajinskega okrožja ZZZD.⁶⁰ Tudi v Komendi delavstvo ni pokazalo posebnega zanimanja za novo organizacijo. To je kaj klavrn rezultat velike agitacije misijonarjev, ki so nagovarjali delavstvo za vstop v ZZZD celo po hišah. Naš list je tudi pogosto napadal krščansko socialistično delavstvo in poudarjal, da so nekateri posamezniki vnesli v JSZ komunistično miselnost. Količevsko delavstvo je v odgovor na pisanje Našega lista naglašalo, da so vse obtožbe posledica neuspehov agentov grobeljskih misijonarjev, da bi razbili solidarnost delavstva in svetujejo jim, naj ne hodijo »sejat na Količevo ljuljke med pšenico«.⁶¹ Delavska pravica pa je o Našem listu zapisala, da bi bil že čas, da to glasilo postane takšno, »kakor se spodobi hiši, v kateri izhaja in rokam, katere ga urejajo«.⁶² JSZ je na povečano aktivnost ZZZD odgovorila tudi z rednimi okrožnimi zbori skupin JSZ, na katerih so se dogovarjali o metodah boja z »zelenimi« in o problemih delovanja organizacij v posameznih podjetjih.

Prva tovarniška organizacija ZZZD je bila ustanovljena šele 13. februarja 1938 v Induplati.⁶³ Decembra istega leta je ZZZD pridobila prve pristaše tudi na Duplici. Tu so na prvem sestanku obsojali zastopnika JSZ Mavrica Borca, ki se je zavzemal za politiko ljudske fronte in »zagovarjal tipično razredno — bojno stališče...«⁶⁴ 26. decembra je bila ustanovljena podružnica ZZZD v Kamniku.⁶⁵ V Domžalah je nastala podružnica ZZZD marca 1940, toda še na občnem zboru februarja 1941 so ugotavljali, da organizacija ni živela.⁶⁶

Režimski ZZZD zaradi odločnega nastopa JSZ in tudi SK ni uspelo v kamniškem srezu ustanoviti številčno močnih podružnic in je v vseh večjih podjetjih imela le podrejeno vlogo. Ker so večkrat kršili sporazume o enotnem nastopanju v mezdnih gibanjih, jih je delavstvo ostro obsojalo.

Liberalna NSZ je prav tako imela na Kamniškem le skromno vlogo. Omenili smo že, da je podružnica NSZ v Remčevi tovarni razpadla. Novo podružnico NSZ so začeli v začetku leta 1937 snovati delavci v tovarni Medić & Zankl. Ta je z rednim delom začela po ustanovnem občnem zboru aprila istega leta.⁶⁷ V začetku leta 1940 so tudi v Mengšu tekale priprave za osnovanje modre strokovne organizacije v obratih podjetnikov Kancev. Podružnica ZLD pa je z odločnim nastopom preprečila razbijanje delavskih vrst in do osnovanja podružnice ni prišlo.⁶⁸

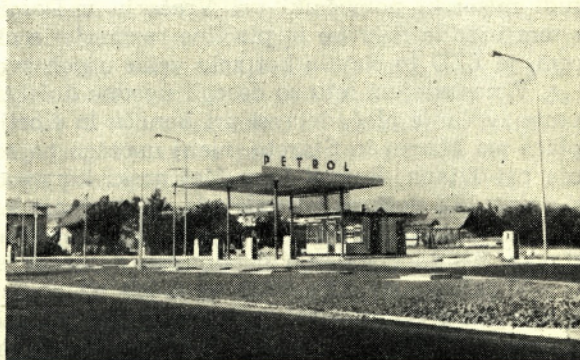
Z osnovanjem strokovnih organizacij je delavstvo kamniškega sreza začelo z organiziranimi akcijami za izboljšanje svojega položaja. Večina mezdnih gibanj za izboljšanje delovnih pogojev se je uredila z daljšimi ali krajšimi pogajanj, nekajkrat pa je moralo delavstvo tudi s stavkami podkrepiti svojo odločno voljo, da si izbojuje svoje pravice. Podjetniki so le izjemoma poskušali zlomiti moč delavstva s kolektivnimi odpusti (izpori). Pri pogajanjih za sklenitev kolektivnih pogodb so v večini primerov sodelovali tudi zastopniki strokovnih central iz Ljubljane in referenti Delavske zbornice. Kolektivne pogodbe pa so omejevale podjetnikovo samovoljo in so jih zato delodajalci le neradi sklepali. Ponekod so se strokovne organizacije morale tudi boriti za priznanje obratnih zaupnikov, ki so imeli nalogo, da posredujejo v sporih in skrbijo za izvajanje kolektivnih pogodb in sporazumov. Delo strokovnih organizacij pa s podpisom kolektivnih pogodb ni bilo končano. Morale so skrbeti za njihovo dosledno izvajanje in izboljšanje posameznih določb, zlasti mezdnih postavk. Veliko so se tudi prizadevale za preprečevanje odpustov, ki so bili močno orožje delodajalcev za razbijanje delavskih organizacij in za poslabšanje položaja delavstva.

Vodstvo tovarne Induplati se je upiralo sklenitvi kolektivne pogodbe in je tudi zavračalo pogajanja s strokovno organizacijo, ki se je od svojega osnovanja zanjo prizadevala. Delavstvo je na tako ravnanje izjavilo, da si jo bo izbojevalo s stavko.⁶⁹ Novembra je podjetje pristalo na razpravo, na kateri so se njegovi predstavniki zlasti upirali delavski zahtevi po zvečanju plač na raven prejemkov v drugih tekstilnih podjetjih. 3. decembra 1935 je bil dosežen sporazum o 12,5-odstotnem zvišanju plač. S kolektivno pogodbo je bil tudi urejen delovni čas, delo ob nedeljah in praznikih, plačilo 50-odstotnega poviška za nadure, odškodnina za čiščenje prostorov in obratnih prostorov, odškodnina zaradi zadržkov pri delu po členih 219, 220, 221 obrtnega zakona, sprejem in odpust delavstva ob pomanjkanju dela, deputatne dajatve in delovne obleke ter poslovanje obratnih zaupnikov. Določeno je bilo tudi, da je

pri akordnem delu mogoč 20 % pribitek na osnovno plačo. Končno redakcijo besedila kolektivne pogodbe sta obe stranki prepustili Delavski zbornici. S to pogodbo je okoli 340 delavcev in delavk tovarne Induplati prvič stopilo s podjetjem v pogodbeno razmerje. Pri pogajanjih in sklepanju pogodbe so kot obratne zaupnice sodelovale tudi Mengšanke, in sicer Marija Blejec, Pavla Gregorc in Vida Štempelj.⁷⁰ Oktobra 1935 je doseglo delavstvo v tovarni Marx in bratje povečanje mezd, priznanje organizacije in obratnih zaupnikov, naslednji mesec pa je uspešno zaključila mezdn gibanje tudi plačilnica v Preserjah.⁷¹ 15. oktobra 1935 je popoldne stavkalo delavstvo pri Medić & Zanklu. Delavstvo ni bilo poučeno o določbah delavske zaščitne zakonodaje in je nepremišljeno stopilo v stavko, ki se je končala s porazom.⁷²

Strokovna organizacija v Induplati se je proti koncu leta 1935 znašla pred hudimi preizkušnjami. Vodstvo tovarne je ob koncu decembra 1935 in januarja naslednjega leta odpustilo okrog 100 zaposlenih. Upravičen je bil sum, da je to storilo zaradi organizacije in izbojevanje kolektivne pogodbe,⁷³ 13. februarja 1936 so obratni zaupniki dosegli sporazum, s katerim se je podjetje obvezalo, da bo zaposlilo odpuščene delavce, v prvi vrsti najpotrebnejše.⁷⁴ 19. aprila je delavstvo protestiralo proti kršitvam kolektivne pogodbe in sporazumom ter premestitvi predsednika strokovne organizacije na slabše delovno mesto. Izrazilo je pripravljenost, da sporne zadeve uredi tudi s stavko, če se stališče podjetja ne bo spremenilo. Pretnja je zaleгла in podjetje se je obvezalo, da bo izvajalo pogodbo.⁷⁵

Delavstvo jarške skupine JSZ je pozdravilo pobudo za sklenitev enotne kolektivne pogodbe tekstilnega delavstva v Sloveniji in

Bencinska črpalka v
Mengšu (odprta
maja 1968)

je poslalo svojega zastopnika v centralni tarifni odbor. Tekstilni delodajalci so pogajanja o pogodbi zavlačevali in v Kranju je izbruhnila stavka, ki se je postopoma širila tudi v druga tekstilna podjetja. 3. septembra 1936 se je nameravalo stavekajočim pridružiti tudi delavstvo Induplati. Vodstvo podjetja jih je povabilo na pogajanja in v eni uri sprejelo vse delavske zahteve glede akordnih postavk: za ustrezne naj bi veljale le tiste postavke, če jih bo doseglo 50 % delavcev, akordna plača pa bo v vsakem primeru za 10 % večja od urne.⁷⁶ Po sklenitvi kolektivne pogodbe za vse tekstilno delavstvo Slovenije 23. septembra 1936 si je skupina JSZ v Induplati prizadevala, da bi se njena kolektivna pogodba uskladila s skupno. Isto leto so dosegle pomembne uspehe tudi strokovne organizacije pri Remcu, pri Titanu, pri Marxu in pri Kocijančiču. V vseh štirih tovarnah so sklenile kolektivne pogodbe in dosegle zvečanje mezd. Pri Bonaču pa so to leto dosegli sklenitev novega poslovnega reda.⁷⁷ V nekaterih podjetjih je imelo delavstvo v letu 1936 velike težave pri uveljavljanju svojih zahtev. Tako je bilo mlinarsko delavstvo pri Nastranu v Homcu zaradi osnovanja organizacije in zahtev po ureditvi plačilnih in delovnih pogojev ob koncu januarja 1936 začasno izprto,⁷⁸ v Šrajevi opekarni v Radomljah so delavci dosegli ob koncu julija zvišanje mezd po štiridnevni stavki,⁷⁹ pri Kocijančiču je bilo delavstvo ob ustanovitvi organizacije 10 dni izprto in 13. julija je doseglo ponovno zaposlitev ter priznanje obrtnih zaupnikov,⁸⁰ še isti mesec je 10 dni stavkalo delavstvo pri Medić & Zanklu ter uspelo. V istem podjetju pa je prišlo do stavke še 25. oktobra zaradi neizplačanih doklad za nedeljsko delo.⁸¹ Vse navedene akcije so vodile organizacije JSZ, razen pri Titanu in Remcu, kjer so uspehi sad skupnih prizadevanj JSZ in SK. 30. julija 1936 so dosegli podpis kolektivne pogodbe tudi mizarški pomočniki pri Vrečarju v Domžalah. Čeprav se je s tem uredilo delovno in plačilno razmerje le okrog desetim delavcem, je ZZZ to slavila kot zelo velik uspeh svoje dejavnosti.⁸²

V naslednjem letu so dosegli ugodne kolektivne pogodbe, predvsem zvečanje plač, delavci pri Bonaču in Kocijančiču, precej večje plače pri Marxu in Staretu, manj uspešna pa so bila mezdna gibanja pri Titanu, Remcu in v Meščanski korporaciji. V Induplati je skupina JSZ večkrat posredovala za izvajanje kolektivne pogodbe.⁸³ Delavstvo rudnika kaolina v Črni je 10. julija 1937 z enodnevno stavko izsililo pogajanja o odpustih delavcev in o ureditvi plač.⁸⁴

V začetku avgusta 1938 so začeli stavkati pečarski pomočniki v Mengšu in se s tem vključili v skupni boj pečarjev vseh obratov v okolici Ljubljane. Ti so imeli pred gospodarsko krizo večje plače

kot zidarji, ob izbruhu stavke pa so nekateri zaslužili le po 2 din 50 p na uro. V pečarski stroki se tudi ni izvajala delavska zaščitna zakonodaja. S stavko je delavstvo hotelo uveljaviti kolektivno pogodbo in je svoj osnutek predložilo pečarskim delodajalcem. Toda delavstvo te stroke je bilo razbito na majhne obrate, slabo organizirano in v Mengšu so bili med njimi tudi stavkokazi, tako da v večtedenskem boju delavci niso uspeli.⁸⁵

V slabih razmerah je živelo tudi mengeško slamnikarsko delavstvo. V Slamnikarski zadrugi so imeli majhne plače, delovni čas je trajal po 12 do 13 ur in zaradi denarne krize so jim izplačevali le vsak drugi zaslužek. Pisec članka o teh razmerah pripominja, da je velika škoda, ker slamnikarsko delavstvo ni organizirano.⁸⁶ Tudi v Induplati so bile razmere zlasti v prvi polovici 1938. leta slabe. Podjetje ni izpolnjevalo kolektivne pogodbe glede velikosti zaslužkov in je odklanjalo kakršnakoli pogajanja. Skupina JSZ je julija odločno nastopila in zahtevala uradno obravnavo. Delavci so dosegli zvečanje plač v letnem znesku 90.000 din. Uspešna tarifna gibanja so bila v tem letu tudi pri Meščanski korporaciji (dvakrat), pri podjetju Bratje Hočevnar v Mekinjah, pri Staretu v Preserjah, v Universale v Domžalah, v opekarni Radomlje⁸⁷ in pri Bonaču na Količevem.⁸⁸ ZZD je uspešno končala akcijo za sklenitev kolektivne pogodbe v Misijonski tiskarni v Grobljah in nove pogodbe pri Vrečarju.⁸⁹ Obe pogodbi je zelena strokovna organizacija zelo poudarjala, čeprav je prva pogodba slabša od kolektivne pogodbe drugega grafičnega delavstva, pri Vrečarju pa so se plače le malenkostno zvečale.

Skupina JSZ v Induplati je na občnem zboru 5. januarja 1939 sklenila, da se bo do kraja borila za boljšo kolektivno pogodbo, kot je bila dotedanja. Nato je vložila osnutek nove kolektivne pogodbe, o katerem pa vodstvo podjetja ni hotelo razpravljati, češ da Zveza delodajalcev tekstilne stroke tega ne dovoli. Končno je skupina JSZ uspela meseca maja izbojevat 7,5 % zvečanje plač, kar je pomenilo skupni letni povišek za približno 400.000 din. Zanimivo je, da oblasti niso dovolile sestanka, na katerem bi zaupniki poročali o uspehu pogajanj. Delavska pravica je zapisala, da »taki ukrepi gotovo ne bodo pomagali na konja nekemu drugemu, kateremu je dovoljeno vse«⁹⁰ (ZZD op. p.). V tem letu so delavske organizacije vodile v kamniškem srezu skupno 13 mezdnih gibanj. Zlasti so uspeli pri Remcu (letni učinek 496.000 din), pri Titanu (120.000 din), pri Staretu (53.000 din), pri Bonaču (54.000 din) in v kamnolomu Dedek v Kamniški Bistrici (50.000 din).⁹¹ ZZD je vodila mezdno gibanje le pri Vrečarju, pri Remcu in Titanu pa je ovirala

enotne nastope delavstva. V tarifnem gibanju pri Titanu so člani ZZD dokazali, da »niso nobeni delavski borci, marveč prej zastopniki delodajalcev«. ⁹²

Leta 1940 je končno začela, kot že rečeno, aktivno delovati podružnica ZLD v Mengšu. 1. aprila sta delavska zastopnika Feliks Blejec in Lado Kavčič dosegla za delavce podjetja A. Kanc zvečanje plač za 50 p na uro, za delavke pa za 1 din. Delavec je ob tem uspehu zapisal: »Mengeško lesno delavstvo naj bo sedaj vzgled ostalim delavcem, da tudi oni pokrenejo akcijo za zvišanje plač.« ⁹³ Avgusta je podružnica organizirala tudi prvo predavanje o socialni zakonodaji. Organizacija je vsem podjetjem poslala spomenico, v kateri zahteva zvečanje plač glede na naraščajočo draginjo, hkrati pa je tudi posredovala, da bi se razmere v posameznih obratih uskladile z zakonitimi predpisi. Obe akciji sta uspeli, tako da je bila moč mengeške podružnice ZLD prav ob njenem razpustu največja. ⁹⁴ Delavstvo Induplati je začelo mezdno gibanje septembra, in doseglo sporazum, katerega pa Zveza tekstilnih delodajalcev ni hotela potrditi. Šele januarja 1941 so v svojih prizadevanjih uspeli in vsi tekstilni delavci so dobili draginjske doklade po 50 p na uro. To izboljšanje je posledica odločnega nastopa strokovnih organizacij v Jaršah in v Kranju. ⁹⁵ V letu 1940 so delavci dosegli znatne poviške plač pri Bonaču (za 440.090 din letno), pri Staretu, pri Kocijančiču, pri Titanu in v Meščanski korporaciji ter v rudniku kaolina. ⁹⁶ Zelo pa so se poslabšale razmere pri Remcu, kjer je moralo delavstvo 3. januarja 1940 celo s kratkotrajno stavko izsiliti nova pogajanja, na katerih so dosegli draginjske doklade. ⁹⁷ S tem se položaj delavcev ni bistveno izboljšal in vodstvo podjetja celo ni hotelo priznavati strokovnih organizacij. ⁹⁸ Prav tako pri Meščanski korporaciji niso dosegli delavci zvečanja plač na miren način. Uspeli so šele junija po štiridnevni stavki. ⁹⁹ Novembra 1940 je s sklenitvijo kolektivne pogodbe pri Medić & Zanklu dosegla prvi večji uspeh tudi NSZ. ¹⁰⁰ V tem letu je tudi ZZD v tarifnih gibanjih nastopala skupaj z obema močnejšima organizacijama.

Pred izbruhom vojne so bila večja mezdna gibanja še pri Titanu in na Količevem. ¹⁰¹

Po nastanku strokovnih organizacij je delavstvo tudi redno volilo obratne zaupnike. Število teh je bilo odvisno od števila zaposlenih v podjetju. Januarja 1936 so vse obratne zaupnike iz vrst JSZ izvolili v naslednjih podjetjih: Induplati 7, Bonač 6, Kamniška korporacija 6, rudnik kaolina 4, Nastran 1, Marx 1, Medić & Zankl 3, Stare 3, Universale 4. Pri Titanu so bili izvoljeni za obratne zaupnike 3 člani JSZ in 3 člani SK, pri Remcu pa 4 zastopniki JSZ

in 2 zastopnika SK.¹⁰² Leta 1939 je dobila v Induplati JSZ 8 zaupnikov, ZZZ 1, pri Remcu JSZ 8, SK 1, pri Titanu JSZ 2, SK 3, ZZZ 1, v drugih večjih podjetjih pa so bili izvoljeni vsi obratni zaupniki iz vrst JSZ.¹⁰³ Izjemi sta le tovarna Medić & Zankl, kjer so delavci po osnovanju NSZ volili zaupnike izmed članov te organizacije,¹⁰⁴ in v Mengšu, kjer so bili zaupniki iz vrst rdeče strokovne organizacije.¹⁰⁵ Izidi volitev za obratne zaupnike nam lepo ponazarjajo moč posamežnih organizacij.

Strokovne organizacije kamniškega sreza so redno prirejale prvomajske proslave in se tudi vključevale v vse večje skupne akcije slovenskega delavstva. Člani JSZ so se 1. maja sestajali običajno na Homcu, podružnice SK pa v Kamniški Bistrici, na Dobenu, na Rašici ali v Kolovcu.¹⁰⁵ 22. septembra je krščanskosocialistično delavstvo domžalskega območja na svojem zborovanju podprlo resolucijo JSZ o minimalnih zahtevah delavstva glede socialne zakonodaje, svobode združevanja in zakona o minimalnih mezdah. Teden dni nato je bilo podobno zborovanje še v Kamniku. Obeh zborovanj se je skupno udeležilo okrog 1400 delavcev.¹⁰⁶ 2. avgusta 1936 se je zbralo delavstvo JSZ na Homcu. Prišlo je okrog 200 delavcev, toda oblasti zborovanja niso dovolile.¹⁰⁷ Delavstvo kamniškega okraja se je v velikem številu udeležilo tudi tabora Ljudske fronte 23. maja 1937 na Taboru nad Ihanom.¹⁰⁸ 29. avgusta 1937 se je velikega slavlja ob razvitju prapora skupine JSZ pri Titanu udeležilo kar okrog 3000 delavcev iz kamniškega okraja in od drugod.¹⁰⁹ Podobno številna je bila udeležba tudi na taboru JSZ 29. maja 1938 na Homcu. Delavska pravica je ob tem zapisala, »da je kamniški okraj trdnjava Jugoslovanske strokovne zveze«.¹¹⁰ Še mnogo pomembnejši pa je bil nastop krščanskosocialističnega delavstva 4. septembra 1938 na narodnem taboru ob odkritju spominske plošče generalu Rudolfu Maistru v Kamniku. Na tem zborovanju je Mavricij Borec v imenu vsega slovenskega krščanskosocialističnega delavstva prebral izjavo, v kateri JSZ napoveduje boj za svobodo slovenskega naroda in za neodvisnost države, za enakopravnost slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi, proti sovražnikom narodne samobitnosti in demokracije ter zahteva, da delovno ljudstvo zavzame položaj, ki mu pripada in da voditelji jugoslovanske države odvrnejo od Jugoslavije nevarnost vojne.¹¹¹ S tem narodnim, socialnim in gospodarsko političnim programom se je JSZ jasno zavzela za narodnoobrambno delo, ki ga je vodila Partija.

Tabor je imel za organizacije JSZ v kamniškem okraju še poseben pomen. Z množično udeležbo je krščanskosocialistično delavstvo dokazalo svojo moč v času velike napadalnosti ZZZ, ki

je skušala svoj polom na tem taboru na razne načine opravičiti. V velikem številu se je delavstvo udeležilo štiri tedne kasneje tudi proslave 20-letnice Jugoslavije v Kamniku in vzklikalo proti fašizmu.¹¹²

V tem letu so se začela v kamniškem srezu tudi velika protidraginjska zborovanja, ki so jih skupno organizirale SK, JSZ in NSZ. Prvo veliko protidraginjsko zborovanje je bilo 26. novembra 1939 v Domžalah. Na tem zborovanju je delavstvo zahtevalo zvečanje mezd, spremembo uredbe o minimalnih mezdah in njeno prilagoditev eksistenčnemu minimumu, spremembo bednostnega fonda v izravnalno blagajno za družinske doklade, vrnitev delavskih socialnih ustanov njihovim izvoljenim zastopnikom itd. Shodu je prisostvoval tudi zastopnik oblasti, ki nekaterim prijavljenim govornikom ni dovolil razpravljati. 17. decembra je imelo delavstvo kamniškega območja veliko protidraginjsko zborovanje v Kamniku, kjer so navzoči vzklikali: »Dajte nam kruha! Nočemo vojne! Dol s fašisti!« itd.¹¹³ Leta 1940 je poskusila organizirati svoj tabor tudi ZZD. 8. septembra se je na Homcu zbralo le malo udeležencev in Slovenski delavec se tolaži, da so zato vsi navzoči »tem bolj s srcem sodelovali«.¹¹⁴

V tem letu sta SK in JSZ aktivno tudi sodelovali pri zbiranju podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze.¹¹⁵

Strokovne organizacije so s predavanji, z zaupniškimi tečaji in s širjenjem svojega tiska skrbele tudi za izobrazbo svojih članov. Skupine JSZ so prirejale različne proslave in uprizarjale igre. NSZ je npr. organizirala skupaj s sokoli delavsko akademijo januarja 1941.¹¹⁶ Najbolj aktivni kulturnoprosvetni organizaciji sta bili Solidarnost v Kamniku in Planinka na Duplici, ki so ju osnovali junija 1936 člani Zveze lesnih delavcev. Člani obeh društev so sodelovali tudi na velikem zletu Svobod julija 1935 v Celju. Največja kulturnoprosvetna prireditev je bila proslava 20-letnice Solidarnosti in Delavske knjižnice 8. in 9. julija 1939 v Kamniku, ki se je je udeležilo nad 3000 delavcev in delavk kamniškega okraja ter veliko število pevskih zborov iz vse Slovenije.¹¹⁷

Delavstvo kamniškega okraja je najbolj aktivno delalo v strokovnih organizacijah, ki so uspešno zastopale delavske interese v bojih z delodajalci.

Ta pregledni opis dejavnosti strokovnih organizacij dovoljuje sklep, da se je položaj delavstva v tovarnah kamniškega sreza po organiziranju znatno izboljšal in da je akcijska enotnost rodila dobre sadove.

USTANOVITEV CELIC KOMUNISTIČNE PARTIJE

Prvič so komunisti posegli v delavsko gibanje na Kamniškem v tridesetih letih ob stavki v tovarni Remec na Duplici leta 1934. Po nastanku strokovnih organizacij si je namreč Partija preko svojih posameznih članov, simpatizerjev in nekaterih partijskih organizatorjev iz Ljubljane postopoma pridobila vpliv na strokovno gibanje in ga usmerila k akcijski enotnosti. Na sestanke podružnic Strokovne komisije v Kamniku, v Mengšu in na Duplici je pogosto prihajal tudi Franc Leskošek.

Prva velika manifestacija vpliva Partije na delavstvo kamniškega sreza pa je bil shod Ljudske fronte na Taboru pri Ihanu. O pripravah za shod je bila policija obveščena. Sresko načelstvo v Kamniku je namreč s posebno okrožnico opozorilo na njegov pravi namen. V okrožnici piše: »Ti izleti, ki se vrše pod krinko Ljudske fronte, dokazujejo, da so se komunisti vrgli na legalno delovanje med ljudskimi množicami. Ta način je uspešnejši kot ilegalno delovanje, za komuniste pa manj nevaren. Vseh teh izletov se udeleže znani, že predkaznovani komunisti iz Ljubljane, ki tam gotovo propagirajo svoje ideje...«, na koncu pa posebej naroča: »posvetite izletom, ki jih bodo eventuelno prirejali pristaši in simpatizerji nezakonite »Ljudske fronte« posebno pozornost, ker ni izključeno, da se bodo ti izleti zlorabljali za propagando komunističnih idej«. ¹¹⁸

Naša moč piše, da je 23. maja 1937 prišla v Domžale iz Ljubljane »nepregledna množica kolesarjev in kolesaric«, ki je vzklikala »Živela Ljudska fronta!«, »Živel proletariat!« itd. V Domžalah, na Viru in v Dobu so se v kolono vključili delavci iz kamniškega sreza. Na Krumperku se je kolona ustavila in odtod so se peš napotili na Tabor, kjer so imeli glavno zborovanje. Udeležence je v imenu delavcev in kmetov kamniškega okraja pozdravil Polde Miš. Po govorih so prepevali himno Ljudske fronte, ki se začinja z besedami: »Hej, Slovenci, kdaj bo konec našega trpljenja?«, konča pa se: »Narod ves se k borbi dviga, proč tema, nasilje! V boj poslednji, odločilni delavci in kmetje!« V istem listu tudi beremo, da so orožniki spremljali delavce »v skrbi, da se jim ne bi pripetila kakšna nezgoda«. ¹¹⁹ Kakšnih »nezgod« so se bali, pa se lepo vidi iz omenjene okrožnice sreskemu načelstvu. Črnuški komunisti so nato manjši shod Ljudske fronte priredili še 6. junija 1937 na Limbarski gori. ¹²⁰ Komunisti so prav tako uspešno organizirali tudi zbiranje pomoči za republikansko Španijo v nekaterih podjetjih v kamniškem srezu.

Julija 1939 je Franc Leskošek osnoval na sestanku v Volčjem potoku prvo celico KPS na Kamniškem. Navzočim komunistom je dal za nalogo, da ustanovijo partijske organizacije v vseh večjih tovarnah in v industrijskih središčih okraja. Ta sestanek je pomembna prelomnica v organizacijskem razvoju Partije na Kamniškem. Še isto leto sta nastali dve celici, in sicer v tovarni Titan z 9 člani in tovarni Remec s 5 člani.¹²¹ Komunisti so si zlasti uspešno prizadevali vplivati na potek protidraginjskih demonstracij in mezdnih gibanj. Za protidraginjsko zborovanje v Kamniku decembra 1939 je partijska tehnika v Medmeševi hiši v Nevljah razmnožila letake. Ciklostilna tehnika v Nevljah je bila edina predvojna partijska tehnika na Gorenjskem. Osnoval jo je Ludvik Pezdir-Roman Potočnik po svoji vrnitvi iz zaporov v Sremski Mitrovici. V njej so razmnoževali tudi gradivo za kamniško kulturnoprosvetno društvo Solidarnost.¹²²

Ideje kmečko-delavskega gibanja je v tem času propagiral zlasti Polde Miš z Gorjuše, ki je po taboru nad Ihanom še nadalje zelo aktivno sodeloval v ljudskofrontnem gibanju. Ko je KPS jeseni leta 1939 uspelo demokratične sile strniti v Zvezo delovnega ljudstva Slovenije, je tudi Miš postal njen zaupnik. S svojim delom v ljudskofrontnem gibanju si je pridobil zaupanje vodilnih komunistov. Manjše skupine članov CK KPS so se nekajkrat sestale na njegovem domu, zaradi nevarnosti pred aretacijo pa je pri njem 1940. leta bival teden dni tudi sekretar CK KPS Franc Leskošek. Nanj se je ta tudi spomnil, ko je iskal prostor za III. konferenco KPS. Maja leta 1940 so se oglasili pri Mišu Franc Leskošek, Boris Kidrič, Boris Kraigher, Tone Tomšič, Marija Leskošek in Vesna Stranič. Miš jim je pokazal Judežovo domačijo na Vinjah in ugotovili so, da je zaradi svoje oddaljenosti od naselij in možnosti dostopa delegatov z različnih strani primerna za partijsko konferenco. 29. junija 1940 je prišlo na Vinje 45 delegatov, CK KPJ pa je na njej zastopal Josip Broz Tito. Eno skupino delegatov je vodil na Vinje tudi Polde Miš.

Osrednji referat je imel Edvard Kardelj, ki je govoril o notranjepolitičnem in zunanjepolitičnem položaju ter o delovanju KPS od ustanovitve do srede leta 1940. Referat o partijskih organizacijah in kadrih je imel Tone Tomšič, o delu komunistov med mladino, med ženami, v Ljudski pomoči, v sindikatih, o akciji za društvo prijateljev Sovjetske zveze pa so razpravljali tudi Boris Kidrič, Boris Kraigher, Vlado Krivic in drugi. Zaključno besedo pa je imel na konferenci Josip Broz Tito, ki je predvsem poudaril, da stoje pred KPJ odločilni revolucionarni dogodki.¹²³

III. pokrajinska partijska konferenca je sodila med organizacijsko politične priprave za V. državno konferenco KPJ oktobra 1940. Na pokrajinski konferenci so odkrito govorili o napakah in pomanjkljivostih v delovanju KPS, kar je dokazovalo njeno zrelost in odgovornost. Posebej pa moramo poudariti, da so bili njeni sklepi pomembni za nadaljnje ljudskofrontne akcije, s katerimi se je komunistom posrečilo še v 1940. letu združiti v enotno fronto vse pozitivne in demokratične sile na Slovenskem in s tem pripraviti pot za ustanovitev Protiimperialistične fronte 27. aprila 1941. Izbiro kraja za to konferenco na domžalskem območju pa lahko štejemo za pomemben izraz zaupanja Poldetu Mišu in preko njega tudi naprednemu delavskemu gibanju na domžalskem območju.

V letu 1940 sta nastali novi celici KPS v Dobu in v Kamniku in ob koncu istega leta je bil na sestanku pri Francu Bergantu v Podgorju pri Kamniku osnovan tudi okrožni komite KPS Kamnik. Kot odposlanca CK KPS sta temu sestanku prisostvovala Miha Marinko in Tomo Brejc.¹²⁴

Za člane OK KPS so bili izvoljeni: Tone Šturm, delavec v tovarni Titan (sekretar), Alojz Bergant, delavec v tovarni Titan, Jakob Molek, delavec v tovarni Knaflič, Franc Poznik, delavec v tovarni Titan, Roman Potočnik, čevljar iz Radomelj in Stane Žerovnik, delavec v tovarni Remec.

Stalnega sedeža OK KPS Kamnik ni imel, stična točka med OK in CK KPS je bilo stanovanje Toneta Šturma na Duplici. Sestanki OK KPS so bili največkrat ponoči na prostem ali v stanovanju Toneta Šturma, Lojzeta Berganta v Podgorju ali Franca Poznika na Jeranovem pri Mekinjah. Literaturo in propagandni material je OK KPS dobival iz Ljubljane. Zvezo s CK KPS je komite imel preko članov CK KPS Toma Brejca, Franca Leskoška in Toneta Tomšiča, deloma pa so navodila prenašali tudi drugi, tako npr. Roman Potočnik ali Maks Pečar s Črnuč. V pomembnejših zadevah pa so poklicali v Ljubljano sekretarja na pogovore s posamičnimi člani CK. Pripomniti pa moramo, da je OK KPS Kamnik tesneje sodeloval predvsem z organizacijami na kamniškem območju, medtem ko so bili stiki z organizacijami na domžalskem območju slabši.^{124a}

Komunisti in njihovi simpatizerji so dosegli leta 1940 lepe uspehe pri zbiranju podpisov za osnovanje Društva prijateljev SZ. To akcijo so v Induplati vodili Niko Rakar, Jože Skok in Viljem Nahtigal, ki so zbrali podpise polovice tovarniškega delavstva, v predilnici celo 80 %. V Induplati so bili tedaj zaposleni 4 komunisti, in to Stanko Čad, Jaka Jankovič iz Mengša, Andrej Jeretina in Stanko Starin. Večkrat so se sestajali pred začetkom dela in raz-

pravljali o aktualnih nalogah v strokovni organizaciji, zlasti glede protikomunistične propagande, ki jo je vodila tovarniška podružnica ZZD.¹²⁵ V začetku 1941. leta je bilo v kamniškem partijskem okrožju po oceni sekretarja OK KPS Kamnik Toneta Šturma 25 članov in 15 kandidatov KPS, 20 skojevcev in okrog 150 simpatizerjev. Okrožno partijsko vodstvo je navezalo tudi stike s simpatizerji KPS v Mengšu in Trzinu. V Mengšu so imeli stike s pečarskima pomočnikoma Lojzetom Glavičem in Francem Seškom, ki sta bila oba aktivna člana strokovne organizacije v Mengšu, ter s Tonetom Jančigajem in Francem Zalokarjem. Janez Ogrin pa je ob akciji za ustanovitev Društva prijateljev SZ po navodilih partijske celice pri Remcu popisal zvonik mengeške cerkve z gesli »Živela Sovjetska zveza!«, »Dol s fašizmom!« in podobnimi.¹²⁶

V Trzinu sta v začetku leta 1941 Stane Bizjak in Franc Ravbar osnovala celico KPS v Trzinu. Sekretar celice je postal Karel Mla-kar. Trzinski komunisti so imeli nalogo, da organizirajo tudi partijsko celico v Domžalah in v Mengšu, toda pri tem prizadevanju jih je prehitela okupacija. V Trzinu se je поблиže seznanil s komunisti in njihovim delom tudi Matija Blejec, ki je bil tu nekaj časa zaposlen.¹²⁷

Tik pred začetkom vojne sta dr. Marijan Dermastia in Roman Potočnik osnovala celico KPS v Jaršah. Vanjo sta vključila še Franca Bukovca, Ivana Goloba in Jožeta Vidra, ki je postal sekretar celice.¹²⁸ Zadnja velika akcija Komunistične partije v kamniškem srezu pred zlomom stare Jugoslavije, so bile demonstracije proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu. V Kamniku se je demonstracij udeležilo okrog tisoč ljudi.¹²⁹

Vpoklici v vojsko so začasno zavrli delovanje partijskih celic. Po razsulu stare jugoslovanske vojske so se komunisti vračali iz vojske z orožjem in municijo v skladu s partijskimi navodili. Pogosto so se sestajali in razpravljali o novem položaju. Nekateri od njih so takoj po okupaciji odšli v ilegalo. Maja meseca 1941 pa so celice KPS že dobile prve naloge v zvezi s pripravi za vstajo.

Opombe

¹ Srečko Zabrič, Delavsko gibanje med obema vojnama na Kamniškem, Kamniški zbornik VIII — 1962, str. 3—26; Mirko Stiplovšek, Strokovne organizacije slamnikarskega delavstva 1907—1922, Zgodovinski časopis XIX—XX, 1965—1966, str. 365—374.

² Pravica št. 13, 31. 3. 1927.

³ Tomaž Smole, ustni vir.

- ⁴ Pravica št. 41, 13. 10. 1927.
- ⁵ Pravica št. 43, 27. 10. 1927.
- ⁶ Pravica št. 41, 13. 10. 1927 in št. 44, 3. 11. 1927.
- ⁷ Pravica št. 5, 2. 2. 1928; Tomaž Smole, ustni vir.
- ⁸ Zapisnik 34. seje upravnega odbora Delavske zbornice (cit. DZ) v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (cit. IZDG); Pravica št. 15, 12. 4. 1928.
- ⁹ Pravica št. 9, 1. 3. 1928.
- ¹⁰ Zapisnik 34., 36. in 38. seje upravnega odbora DZ leta 1928 v IZDG.
- ¹¹ Zapisnik občnega zbora 20. maja 1928 v fondu JSZ fasc. 1 v IZDG.
- ¹² Zapisnik seje načelstva JSZ 3. julija 1929, JSZ fasc. 1 v IZDG; Tomaž Smole, ustni vir.
- ¹³ Zapisnik seje načelstva in nadzorstva JSZ 23. maja 1934, JSZ fasc. 1 v IZDG.
- ¹⁴ Inšpekcija dela fasc. II v IZDG; Delavec št. 10, 25. 5. 1928 do št. 15, 10. 8. 1928; Poročilo Delavske zbornice za Slovenijo za leti 1927 in 1928, Ljubljana 1928, str. 185—186.
- ¹⁵ Delavec št. 16, 19. 4. 1919.
- ¹⁶ 30 let Induplati Jarše, Ljubljana 1953, str. 21—22.
- ¹⁷ Delavska pravica št. 42, 27. 10. 1933; št. 43, 2. 11. 1933; št. 50, 21. 12. 1933.
- ¹⁸ Delavska pravica št. 2, 11. 1. 1934.
- ¹⁹ Delavska pravica št. 17, 26. 4. 1934.
- ²⁰ Zapisnik seje načelstva in nadzorstva 23. maja 1934 JSZ fasc. 1 v IZDG.
- ²¹ Sodni in policijski spisi v arhivu CK ZKS; Vestnik Tovarne upog-njenega pohištva Stol, Duplica, št. 7, avgusta 1954.
- ²² Seja načelstva JSZ 7. junija 1934, JSZ fasc. 1 v IZDG; Srečko Zabrič, n. d. str. 34.
- ²³ Delavska pravica št. 24, 14. 6. 1934 in št. 25, 21. 6. 1934.
- ²⁴ JSZ fasc. 3 v IZDG.
- ²⁵ Delavska pravica št. 41, 25. 10. 1934.
- ²⁶ Delavska pravica št. 5, 7. 2. 1935; Srečko Zabrič, n. d., str. 35—36.
- ²⁷ Delavska pravica št. 9, 7. 3. 1935.
- ²⁸ Franc Leskošek, ustni vir.
- ²⁹ JSZ fasc. 5 v IZDG; Delavska pravica št. 30, 22. 8. 1935 in št. 38, 17. 10. 1935; Naš list št. 9. IX, 1935 in št. 11, XI. 1935; nadrobnejši po-datki o stavki so v članku Ob 40-letnici Papirnice Količevo in 30-letnici stavke papirničarjev, Naše delo, št. 10, 25. X. 1965.
- ³⁰ Delavska pravica št. 34, 19. 9. 1935.
- ^{30a} Naše delo št. 10. 25. X. 1965.
- ³¹ Delavski obzornik št. 2, 26. 10. 1935 in št. 4, 23. 11. 1935.
- ³² Tone Sturm, spomini v arhivu CK ZKS.
- ³³ JSZ fasc. 3 v IZDG.
- ³⁴ Delavska pravica št. 41, 7. 11. 1935; Srečko Zabrič, n. d., str. 37.
- ³⁵ Delavska pravica št. 2, 16. 1. 1936.
- ³⁶ Delavska pravica št. 25, 25. 6. 1936.
- ³⁷ Vestnik Tovarne upognjenega pohištva Stol, Duplica, št. 7, av-gust 1954.
- ³⁸ JSZ fasc. 3 v IZDG.
- ³⁹ JSZ fasc. 2 v IZDG.

- 40 Delavec št. 16, 15. 11. 1935.
- 41 Delavec št. 17, 15. 12. 1935; Srečko Zabrič, n. d., str. 34.
- 42 Delavska pravica št. 51, 24. 12. 1936.
- 43 Feliks Blejec, Tone Bugar, ustna vira.
- 44 Delavec št. 3, 25. 3. 1940.
- 45 Feliks Blejec, Tone Bugar, ustna vira.
- 46 Delavec št. 4, 25. 4. 1940.
- 47 Feliks Blejec, Tone Bugar, ustna vira.
- 48 Tone Šturm, Spomini v arhivu CK ZKS.
- 49 Delavski obzornik št. 6, 21. 12. 1935.
- 50 Delavska pravica št. 16, 23. 4. 1936.
- 51 Delavska pravica št. 37, 17. 9. 1936.
- 52 Delavska pravica št. 40, 8. 10. 1936.
- 53 Delavska pravica št. 4, 20. 1. 1938.
- 54 Roman Potočnik, spomini v arhivu CK ZKS.
- 55 Naš list št. 3. marec 1936.
- 56 Delavska pravica št. 21, 28. 5. 1936.
- 57 Delavska fronta št. 22, 30. 5. 1936; Naša moč št. 6, junij 1936.
- 58 Delavska fronta št. 45, 7. 11. 1936.
- 59 Naš list št. 11, november 1936; Delavska fronta št. 46, 14. 11. 1936.
- 60 Naš list št. 10, oktober 1937; Delavska fronta št. 12, 20. 3. 1937.
- 61 Delavska pravica št. 11, 11. 3. 1937.
- 62 Delavska pravica št. 34, 19. 8. 1937.
- 63 Slovenski delavec št. 7, 19. 2. 1938.
- 64 Slovenski delavec št. 51, 24. 12. 1938.
- 65 Slovenski delavec št. 1, 1. 1. 1939.
- 66 Slovenski delavec št. 14, 5. 4. 1940; št. 6, 7. 2. 1941.
- 67 Nova pravda št. 6, 18. 3. 1937 in št. 8, 15. 4. 1937.
- 68 Nova pravda št. 11, 14. 3. 1940; Feliks Blejec in Tone Bugar, ustna vira.
- 69 Delavska pravica št. 42, 14. 11. 1935.
- 70 JSZ fasc. 5 v IZDG — v tem fasciklu so prepisi vseh pomembnih kolektivnih pogodb strokovnih organizacij kamniškega in domžalskega območja; Delavska pravica št. 46, 12. 12. 1935.
- 71 Delavska pravica št. 41, 7. 11. 1935.
- 72 Delavski obzornik št. 4, 23. 11. 1935.
- 73 Delavska pravica št. 3, 23. 1. 1936.
- 74 JSZ fasc. 5 v IZDG; Delavska pravica št. 7, 20. 2. 1936.
- 75 Delavska pravica št. 16, 23. 4. 1936 in št. 22, 4. 6. 1936; 30 let In-duplati, cit. izd., str. 40.
- 76 JSZ fasc. 5 v IZDG; Ivan Radenšek, Razrast delavskega gibanja v domžalskem industrijskem bazenu, Domžalski vestnik št. 1, 29. 8. 1954.
- 77 JSZ fasc. 5 v IZDG; Delavska pravica št. 1, 1. 1. 1937.
- 78 Delavska pravica št. 5, 6. 2. 1936.
- 79 Delavska pravica št. 26, 3. 7. 1936.
- 80 Delavska pravica št. 27, 9. 7. 1936 in št. 27, 16. 7. 1936; JSZ fasc. 5 v IZDG.
- 81 Delavska pravica št. 31, 6. 8. 1936 in št. 43, 29. 10. 1936.
- 82 Delavska fronta št. 32, 8. 8. 1936; Naš list št. 8, avgust 1936.
- 83 JSZ fasc. 5 v IZDG; Delavska pravica št. 1, 1. 1. 1938.
- 84 Delavska pravica št. 16, 15. 4. 1937 in št. 22. 4. 1937.
- 85 Delavec, št. 8, 15. 8. 1938.

- ⁸⁶ Delavska pravica št. 28, 24. 11. 1938 in št. 51, 15. 12. 1938.
- ⁸⁷ JSZ fasc. 2 v IZDG.
- ⁸⁸ Delavska pravica št. 42, 13. 10. 1938.
- ⁸⁹ Slovenski delavec št. 35, 3. 9. 1938 in št. 36, 10. 9. 1938.
- ⁹⁰ Delavska pravica št. 23, 1. 6. 1939.
- ⁹¹ Delavska pravica št. 29, 11. 7. 1940.
- ⁹² Delavska pravica št. 27, 29. 6. 1939.
- ⁹³ Delavec št. 4, 25. 4. 1940.
- ⁹⁴ Delavec št. 8, 25. 8. 1940; Feliks Blejec in Tone Bugar, ustna vira.
- ⁹⁵ Delavska pravica št. 5, 30. 1. 1941.
- ⁹⁶ JSZ fasc. 5 v IZDG; Delavska pravica št. 29, 11. 7. 1940 in št. 39, 19. 9. 1940.
- ⁹⁷ Delavska pravica št. 3, 11. 1. 1940.
- ⁹⁸ Delavska pravica št. 40, 26. 9. 1940.
- ⁹⁹ Delavska pravica št. 27, 6. 1940 in št. 28, 4. 7. 1940.
- ¹⁰⁰ Nova pravda št. 45, 7. 11. 1940.
- ¹⁰¹ Delavska pravica št. 5, 30. 1. 1941 in št. 8, 20. 2. 1941.
- ¹⁰² Delavska pravica št. 7, 20. 2. 1936.
- ¹⁰³ Delavska pravica št. 32, 3. 8. 1939.
- ¹⁰⁴ Nova pravda št. 4, 27. 1. 1938.
- ¹⁰⁵ Feliks Blejec in Tomaž Smole, ustna vira.
- ¹⁰⁶ Delavska pravica št. 35, 26. 9. 1935 in št. 36, 3. 10. 1935.
- ¹⁰⁷ Delavska pravica št. 31, 6. 8. 1936.
- ¹⁰⁸ Naš list št. 6, junij 1937.
- ¹⁰⁹ Delavska pravica št. 36, 2. 9. 1937.
- ¹¹⁰ Delavska pravica št. 23, 2. 6. 1938.
- ¹¹¹ Delavska pravica št. 37, 8. 9. 1938.
- ¹¹² Delavska pravica št. 40, 29. 9. 1938.
- ¹¹³ Delavska pravica št. 49, 30. 11. 1939 in št. 52, 21. 12. 1939; Roman Potočnik in Marica Brejc, spomini v arhivu CK ZKS.
- ¹¹⁴ Slovenski delavec št. 37, 13. 9. 1940.
- ¹¹⁵ Marica Brejc, spomini v arhivu CK ZKS; 30 let Induplati, cit. izd. str. 42.
- ¹¹⁶ Nova pravda št. 5, 30. 1. 1941; Tomaž Smole, ustni vir.
- ¹¹⁷ Delavska politika št. 79, 19. 7. 1939.
- ¹¹⁸ Sodni in policijski spisi v arhivu CK ZKS.
- ¹¹⁹ Naš list št. 6, junij 1937.
- ¹²⁰ Jože Ravbar, ustni vir.
- ¹²¹ Tone Šturm, spomini v arhivu CK ZKS.
- ¹²² Emil Cesar, Razvoj in delo ilegalnih in partizanskih tehnik na Kamniškem, Kamniški zbornik VIII — 1962, str. 59—62.
- ¹²³ Gradivo o III. partijski konferenci v arhivu CK ZKS.
- ¹²⁴ Tone Šturm in Tomo Brejc, spomini v arhivu CK ZKS.
- ^{124a} Podatki iz anketnih listov prvih komunistov v IZDG.
- ¹²⁵ 30 let Induplati Jarše, cit. izd., str. 42; Jaka Jankovič in Stanko Starin, ustna vira.
- ¹²⁶ Tone Šturm, spomini v arhivu CK ZKS; Jaka Jankovič, ustni vir.
- ¹²⁷ Ciril Lukman, Jože Ravbar in Jože Vehovec, ustni viri.
- ¹²⁸ Jaka Jankovič in Stanko Starin, ustna vira.
- ¹²⁹ Marica Brejc, spomini v arhivu CK ZKS.

RAZVOJ DELAVSKEGA GIBANJA V TRZINU PRED VSTAJO

Zemljepisna lega Trzina je zelo pomembna. Leži na skrajni južni strani mengeškega polja in že meji na Posavje ter nizko rašiško pogorje. Kraj leži deloma ob glavni cesti Ljubljana—Maribor, deloma pa ob cesti proti Mengšu in Kamniku oziroma Kranju. Ob vzhodnem robu kraja teče železniška proga proti Kamniku. Zaradi izredno razvitih prometnih zvez z industrijskimi, s trgovskimi in z upravnimi središči, kot so Ljubljana, Domžale, Mengeš in Kamnik, je bilo nujno, da je to v preteklosti izrazito kmečko naselje zlasti po prvi svetovni vojni vedno bolj spreminjalo prvotno povsem vaško podobo v čedalje bolj kmečko-delavsko. Kmetje so se po letu 1918 vedno bolj razslojevali. Spošna gospodarska kriza v začetku tridesetih let je ta razvoj še pospešila. Zato ni čudno, da so se sicer močni kmetje začeli oprijemati tudi drugih dejavnosti, da so postali različni obrtniki (največ mesarji in nakupovalci živine), pa tudi trgovci in gostilničarji. Na drugi strani pa je ta razvoj porajal čedalje več polproletariata in proletariata. Sorazmerna ustalitev gospodarstva v drugi polovici tridesetih let je omogočila zaposlitev delovne sile tudi v bližnjih gospodarskih središčih. S tem se je tudi v Trzinu pojavilo industrijsko in obrtniško delavstvo.

Iz navedenega vidimo, da se je socialna struktura v Trzinu do leta 1941 razvijala tako, da je bilo največ kmetov, tem so sledili polproletarci, peščica obrtnikov in trgovcev ter končno pravi delavci. Med slednjimi je bilo veliko takšnih, ki so se v Trzin priselili.

Podobno kot v drugih krajih sta obstajali tudi v Trzinu dve stranki, klerikalna in liberalna. Vsaka od njiju je poskušala pridobiti zase zlasti mladino. Tako so se posamezni člani JRZ zelo trudili, da bi ustanovili odsek slovenskih fantov in dekliški krožek, ki sta bila podobna nekdanjim orlom. Vendar ju niso mogli ustanoviti. Uspešno pa je deloval Sokol. Del prebivalcev je očitno videl v njem nekaj naprednega in ga podpiral tudi po padcu režima JNS.

Kraj je z ustanovitvijo tega društva vedno bolj spreminjal svojo podobo, zlasti v kulturnem pogledu. Mladina je začela zahajati k telovadbi, nastopala na kulturno-prosvetnih prireditvah in

prirejala primerne zabave. Vedno bolj se je odtegovala zabavam po gostilnah in vedno manj so se fantje tudi topli, po čemer je Trzin žalostno slovel po okolici. Sčasoma sta postala osnovna prвина v tem društvu polproletarec in proletarec. Vpliv slednjega je bil vedno močnejši in čedalje bolj prevladujoč.

Sokol je v tem kraju napravil veliko tudi s tem, da ni mogel klerofašizem uveljaviti svoje politike, in da je ohranil v ljudeh veliko ljubezen do domovine, ki pa jim jo je močno utrjevala tudi šola. Ta uspeh se je najbolj izrazil v času NOB, ko je našlo partizanstvo v Trzinu zares plodna tla in ko v tem kraju ni bilo ne raztrgancev ne domobrancev. Organizacija Sokol se je po uveljavitvi režimov JRZ in pospešene fašizacije znašla na razpotju. Vodstvo Sokola samo ni vedelo odgovora na mnoga vprašanja in se je raje držalo načel, da je društvo nepolitično. Članstvo, ki je pretežno izviralo iz proletarcev in iz delovne inteligence, pa se s takimi stališči ni moglo zadovoljiti. Zlasti ne, ko je Hitler okupiral Avstrijo. Motila pa ga je zlasti tudi krepitev vpliva fašistične Italije in nacistične Nemčije na Jugoslavijo, ki sta kazali na komunizem kot poglavitnega sovražnika ljudstva. Trzinci so kmalu spoznali, kaj je resnica in kazali, zlasti mladi, za Sovjetsko zvezo čedalje več simpatij.

Ob demonstracijah proti okupaciji ČSR so se znašli na ulicah Ljubljane skupaj s komunisti tudi nekateri trzinski sokoli.

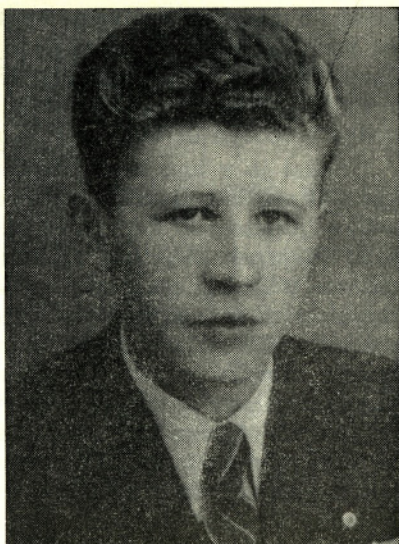
Za nas Slovence je v tistem času posebno pomembna ustanovitev KPS. Zveza delavcev, kmetov in delovne inteligence je postala temelj Partije. Prejšnji napačni pogledi na kmeta in narodno vprašanje so članstvu KPS postali jasni. KPS, ki je imela svojo organizacijo v globoki ilegali zaradi terorja vladajočih strank in ni mogla javno uveljaviti svojega programa, je iskala najrazličnejše oblike, da bi se njene akcije uveljavile v političnem življenju. Zato so se člani KPS in SKOJ včlanili tudi v različna društva, med njimi tudi v društvo Sokol.

Tako smo tudi začeli z delom v Trzinu. V tamkajšnji Sokol so se včlanili posamezni tovariši s Črnuč z vnaprej določenim namenom, da pripravijo teren za organiziranje KPS in SKOJ. Mimo tega so bila odločilna za razvoj delavskega gibanja v Trzinu tudi stara prijateljstva med posameznimi Črnučani in Trzinci.

Črnuško društvo Svoboda, ki je bilo ustanovljeno leta 1932, je razvijalo svojo dejavnost tudi s planinstvom. Mladi člani tega društva so vzeli v najem kočjo na Mali planini. Vzorno so jo uredili in jo uporabljali ob smučanju, pa tudi za sestajanje. Črnuškim članom

Karel Mlakar — sekretar celice KPS v Trzinu in komisar mengeško-moravške čete, padel na Mošenjski planini 1942

Tine Kmetič — borec mengeško-moravške čete, padel pri Mohorju nad Moravčami 1941

Svobode so se pridružili tudi posamezni mladinci iz Trzina. Razumljivo je, da tedaj tudi črnuški mladinci še niso bili komunisti in dozoreli za akcije po navodilih CK KPS. Toda kljub temu je bil stik mladincev z delavskim gibanjem postavljen.

Od leta 1939 naprej se kažejo napor, da bi se tudi v Trzinu osnovala Partija. Okrožni komite za Ljubljano si je že 1937 prizadeval, da bi se organizacija KPS čim bolj razširila v Ljubljani in okolici, kajti po letu 1939 je začelo prihajati v KPS čedalje več mladih delavcev tudi iz ljubljanske okolice. Pri tem je potrebno omeniti tovariše, ki so imeli neposreden vpliv na to, da se je v Trzinu organiziralo delavsko gibanje. To so bili predvsem: Stane in Janko Bizjak, Franc Ravbar, ki je tedaj bil že član okrožnega komiteja KPS Ljubljana, in jaz. Sam sem že od mladih nog poznal Cirila Lukmana, Tineta Kmetiča, Jožeta Vehovca, kasneje pa sem se seznanil tudi s Stanetom Habatom. V letu 1938 in v naslednjih letih se je prijateljstvo med nami čedalje bolj poglobljalo, saj smo bili dnevno v stikih, ker smo se vozili na delo v Ljubljano z vlakom. Tako so me začeli vabiti k delu pri trzinskem Sokolu. Leta 1939 sem res postal

član trzinskega sokolskega društva sporazumno z vodstvom ljubljanske Partije.

Na mojo napredno usmeritev je odločilno vplivalo mladinsko delovanje v obrtno-nadaljevalni šoli in v Delavski zbornici, kjer smo se družili z namenom, da bi se ustanovila mladinska sekcija pri URSSJ za Slovenijo. Tako sem postal član SKOJ in po letu 1940 že dobil nekaj partijskih nalog za delo med člani trzinskega Sokola.

Omenjeni trije mladinci iz Trzina so nato leta 1940 postali skojevci in začeli širiti napredne ideje tudi med druge mladince. Posebno Ciril Lukman je bil zelo razgledan in je rad preučeval marksistično literaturo, za kar je navdušil tudi druga dva. Kmalu so to literaturo posojali še drugim trzinskim mladincem. Končno so se lotevali tudi različnih akcij, kot razširjanja partijskih letakov in trošenja listkov s parolami.

Janko in Stane Bizjak sta bila vajenca v Trzinu. Tako sta po drugi strani spoznala nekatere napredne posameznike. Med temi sta bila zlasti krojač Karel Mlakar in zidar Nace Perne. Zlasti Mlakar je bil zelo razgledan in borben. Za krojača se je izučil pri Francu Lukmanu, krojaču v Trzinu. Zato sta bila s Cirilom, Francevim bratom, prijatelja. Pri pravkar omenjenem mojstru pa je delal kot krojaški pomočnik tudi Matija Blejec iz Mengša.

Omeniti pa moramo še druge vplive na trzinske mladince. Lojze Kebe je poznal Cirila Lukmana, ki je tedaj obiskoval delovodsko šolo, Tine Rožanc pa je delal skupaj s Tinetom Kmetičem.

Leta 1941 je prišlo do tega, da se je v Trzinu osnovala partijska celica. Da do tega ni prišlo že takoj januarja meseca, kot je bilo v načrtu, so preprečile internacije v Ivanjico. Med interniranci je bil tudi Stane Bizjak, ki je bil sekretar partijske celice na Ježici in ki se je zelo zavzemal, da bi se ustanovila celica tudi v Trzinu. Ko se je vrnil iz internacije, se je v začetku marca 1941 celica tudi osnovala. Ustanovila sta jo Franc Ravbar in Stane Bizjak, ki je medtem postal sekretar rajonskega komiteja KSP za Posavje. Ta rajon je obsegal celice Ježica, Črnuče in novo ustanovljeno v Trzinu.

Ustavnovni sestanek je bil v stanovanju Karla Mlakarja v Trzinu. Tedaj so bili sprejeti v KPS dotedanji kandidat Karel Mlakar in skojevci Tine Kmetič, Ciril Lukman in Jože Vehovec, kandidat je postal Nace Perne, skojevec pa Stane Habat. Za sekretarja nove celice je bil postavljen Karel Mlakar.

Vse tri partijske celice so delovale dobre tri mesece. Nato sta ostali povezani le celici na Črnučah in v Trzinu. Z Ježico so se vezi pretrgale zaradi meje med Nemčijo in Italijo na Savi, pa tudi po-

goji za delo na enem in drugem območju so postali zelo različni. Do 4. julija je zvezo s tema dvema celicama vzdrževal Franc Ravbar, ki pa je po tem datumu ostal na partijskem delu v Ljubljani.

Po 23. juniju, ko smo se črnuški komunisti umaknili v ilegalo, ker so nas hoteli Nemci aretirati, so ostali trzinski komunisti še nekaj časa doma. To pa zato, ker še niso bili kompromitirani in ker v Trzinu ni bilo okupatorjeve postojanje. Do začetka vstaje so trzinski komunisti pritegnili k delu veliko število simpatizerjev, kar ni čudno, saj je levo krilo Sokola v Trzinu ob nastalem položaju nujno začelo simpatizirati s Partijo. Zbrali in shranili so več pušk, precej municije in vojaške oprave. Najvažnejše, kar so trzinski komunisti v tem času storili, pa je bilo, da so ljudem pravilno in jasno nakazovali, da bo šel slovenski narod z ramo ob rami z drugimi jugoslovanskimi narodi v oborožen boj proti okupatorju, brž ko bodo za to nastopili ugodni pogoji.

Ni pa jim uspelo razširiti partijske organizacije v Domžale in v Mengeš, ker je to preprečila okupacija. Toda prvi stiki so bili le postavljeni, in to je tudi veliko pripomoglo k uspešnemu razvoju priprav za vstajo in k vstaji sami.

Ustanovitev rašiške čete je omogočila odhod trzinskih komunistov v partizane. Tako so odšli iz Trzina v rašiško četo: Karel Mlakar, Tine Kmetič, Jože Vehovec in Stane Habat. Po nalogu okrožnega komiteja KPS Ljubljana je odšel na partijsko delo Ciril Lukman, na terenu pa je ostal Nace Perne. Še isto noč, ko so odšli v partizane, so sodelovali v sabotažni akciji rašiške čete. Tedaj so skupaj z njenimi borci porušili telefonske drogoe, uničili žico in izolatorje skoraj na vsej liniji od Trzina do Dobrave. Reorganizacija Kamniškega bataljona je nato nujno terjala, da številčno najmočnejša enota, rašiška četa, da nekaj borcev v druge čete. Tako so odšli Karel Mlakar, Tine Kmetič in Stane Habat v mengeško-moravsko četo, Jože Vehovec pa v kamniško. Karel Mlakar je postal ob reorganizaciji komisar mengeško-moravske čete.

V NOV sta dala življenje Tine Kmetič, ki je padel 21. septembra 1941 v znanem boju mengeško-moravske čete na Mohorju pri Moravčah, na Mošenjski planini pa je po znani dražgoški bitki padel Karel Mlakar.

Jože Ravbar-Jošt

PREGLED RAZVOJA NOB V MENGŠU IN OKOLICI

UVOD

Razvoj NOB na tako majhnem območju kot je Mengeš z okolico, je tesno povezan s širšim okoljem, in ga zato ne moremo obravnavati povsem ločeno in iztrgano iz splošnega razvoja NOB v kamniškem okrožju. To bi bilo napačno tudi zato, ker se mi zdi, da se delež prebivalcev tega območja v NOB mnogo bolj pokaže, če ga podamo v širšem okviru, in končno se na ta način tudi bolje kažejo posebnosti razvoja NOB v Mengšu in okolici. Ta dejstva sem imel pred očmi, ko sem l. 1958 začel zbirati gradivo za diplomsko nalogo »Mengeš v NOB« pri prof. dr. Metodu Mikužu. Vsebina te naloge je presegala njen v naslovu načrtani obseg. V diplomskem delu sem prikazal pregled razvoja NOB v kamniškem okrožju s posebnim pogledom na njen razvoj v Mengšu in okolici. Med služenjem mojega kadrovskega roka 1960/61 je prof. Ivan Vidali na pobudo uredništva Kamniškega zbornika pripravil za objavo gradivo o NOB v kamniškem okrožju. Iz moje diplomske naloge je za to delo uporabil predvsem podatke iz arhivov in prevzel periodizacijo, sam pa je zbral skoraj vse spominsko gradivo. Z izidom njegovega obširnega prispevka »V boj za svobodo« v Kamniškem zborniku leta 1962 je odpadla tudi potreba za objavo moje diplomske naloge v celoti. Iz diplomske naloge sem izpustil obširna poglavja o dejavnosti kamniškega bataljona v letih 1941 do 1943, o akcijah Šlandrove brigade, kamniško-zasavskega odreda in drugih enot ter jih nadomestil s krajšimi ali daljšimi povzetki, povsem na novo pa sem napisal in precej razširil poglavja o dejavnosti organizacij KPS in OF v kamniškem okrožju in posebej na območju Mengša.

V prvi polovici razprave, ki sega kronološko do srede leta 1943, je težišče na opisu aktivnosti vojaških enot, ker dotlej še ni prišlo do množičnega vključevanja prebivalstva v organizacije OF ter je bila vojaška aktivnost najvidnejši izraz narodnoosvobodilne dejavnosti. Razvoj NOB v prvih dveh letih obravnavam tudi nekoliko natančneje, ker je prav to obdobje že precej obdelano v literaturi

in mi je preostala le naloga, da podatke ponovno preskusim in dopolnim. Vojaško dejavnost podajam ločeno od politične aktivnosti le zaradi večje preglednosti in lažjega podajanja snovi, pri čemer se zavedam njune medsebojne povezanosti in odvisnosti. Območje Mengša in okolice ni bilo primerno za večje vojaške akcije in daljše zadrževanje večjih vojaških enot. Zato sem v drugi del razprave vključil le vojaške akcije, ki so bile v Mengšu in bližnji okolici, pri čemer pa se zavedam, da so tudi na razvoj NOB v tem kraju vzpodbudno vplivale uspešne akcije na drugih območjih kamniškega okrožja in drugod. V prvem delu razprave sem napravil izjemo pri mengeško-moravski četi in kamniškem bataljonu leta 1942 predvsem zato, ker se je v obeh enotah bojevala večina Mengšanov, ki so bili tedaj v partizanih, kamniškemu bataljonu pa je 1942. leta tudi poveljeval Mengšan Matija Blejec-Matevž. Nekoliko dalj sem se zadržal tudi pri prikazu nemških formacij, v katere so želeli Nemci vključiti slovensko prebivalstvo za boj proti partizanom, in sicer predvsem zato, ker so ta prizadevanja manj znana. Od srede leta 1943 je bilo v ravninskem delu kamniškega okrožja težišče na politični dejavnosti. Medtem ko sem v diplomski nalogi prikazal le pglavitne podatke o KPS in OF, sem za Mengeški zbornik obdelal tudi delovanje množičnih organizacij (ZSM, GK, SPŽŽ, SNP, DE in NZ). Pomanjkljivo je obdelano tudi domobranstvo, ki je prizadejalo tako hud udarec razvoju NOB v Mengšu. Žal dokumenti o tem še niso dostopni.

Zavedam se, da tudi tako izbrano gradivo ne ustreza naslovu razprave, v kateri bi moral biti še večji poudarek na prikazu razmer v Mengšu. Ta pomanjkljivost izvira predvsem iz uporabljenih virov in literature ter iz dejstva, da še ni kronike NOB za celotno kamniško okrožje. V večini ohranjenih dokumentov OF in KPS ali v nemškem arhivu so podatki za celotno kamniško okrožje ali pa za ves mengeški okraj v obdobju NOB, ki je obsegal tudi območje Črnuč, Trzina in Vodice. Mnogokrat je bilo iz teh poročil težko izluščiti podatke za sam Mengeš, o razvoju NOB v samem kraju pa se dokumenti niso ohranili. O delu mestnega NOO je npr. ohranjen iz obdobja NOB en sam dokument z dne 8. 10. 1944, ki ga je shranil njegov sekretar Janez Koželj-Pajo, ves drugi arhiv pa je bil ob njegovi aretaciji uničen. V razpravi pa sem osredotočil svojo pozornost predvsem na arhivske vire, že napisane spominske prispevke in literaturo, v kateri so tudi podatki o Mengšu, medtem ko sem se pri ustnih pričevanjih omejil le na najnujnejše, predvsem za dogodke, o katerih ni dokumentov, oziroma je bilo dokumente

nujno potrebno dopolniti. Zato to delo še ni prava kronika Mengša v NOB, temveč le pregleden prikaz, kar sem poudaril že tudi v naslovu. Delež Mengša v NOB bo lahko ustrezno prikazan šele tedaj, ko bodo zbrana še številna ustna pričevanja o zanimivih nadrobnostih ter dostopno še nekaj arhivskega gradiva. Zbrati bo treba tudi natančne statistične podatke o boricih z mengeškega območja z navedbo enot, v katerih so se borili in kako so se v njih izkazali, dalje podatke o vseh aktivistih v množičnih organizacijah OF, podatke o vseh interniranih in aretiranih, podatke o javkah itd. Ob tem moram posebej opozoriti, da je bil prispevek mnogih borcev z obravnavanega območja v marsičem mnogo pomembnejši kot npr. delež nekaterih aktivistov, ki so omenjeni v tem pregledu. Omenim naj, da so se mnogi borci z mengeškega območja tako izkazali, da so dosegli visoke položaje v vojaških enotah (npr. Ivan Mušič-Štefan je bil 1945 komandant Šlandrove brigade, prof. Janez Koncilija-Jan je bil od decembra 1944 do aprila 1945 pomočnik komisarja Prešernove brigade, Ivo Lipar-Iztok je bil načelnik propagandnega oddelka Šlandrove brigade in nato član političnega oddelka IV. operativne cone, Franc Herle-Nande je bil 1945 komandant III. bataljona Šlandrove brigade, Hilda Funtek (Batista)-Bogomila je bila divizijska sekretarka SKOJ divizije itd.). V pravi krajevni kroniki bo potrebno to pomanjkljivost odpraviti in dejansko prikazati delež k NOB vseh tedanjih prebivalcev tega območja. V akciji za pisanje krajevnih in okrožnih kronik, ki bodo morale biti ustrezno znanstveno opremljene, bo morala sodelovati komisija za zgodovino pri GO ZZB NOB Slovenije. Ta že uspešno usmerja pisanje kronik enot NOV in POS. Tudi za terenske kronike bi bilo treba izdelati tako nadrobna metodološka napotila, kot jih je komisija posredovala piscem brigadnih oziroma odrednih kronik. Skratka, pisanje okrožnih in krajevnih kronik bo za krajevne organizacije ZZB NOB prehuda naloga, kolikor jim ne bo nudila dovolj pomoči tudi osrednja komisija za zgodovino. Občinski organizaciji ZZB NOB v Domžalah in v Kamniku bi morali dati predvsem pobudo za pisanje kronike za celotno kamniško okrožje, medtem ko bodo morale krajevne organizacije v Mengšu, v Trzinu in v Loki posvetiti vso pozornost zbiranju navedenih podatkov za lastne krajevne kronike.*

V tem pregledu se ni bilo mogoče spuščati v nadrobnejšo organizacijo v kraju samem, ker doslej še ni zbranih dovolj virov. Upam, da bo moja razprava, ne glede na številne pomanjkljivosti, ki se jih zavedam, osnova za pisanje prave krajevne kronike NOB na menge-

* Tem naj se pošljejo tudi pripombe k temu prispevku.

škem območju, hkrati pa upam, da tudi v sedanji obliki osvetljuje mnoga pomembna dogajanja v obdobju NOB v Mengšu in okolici ter kaže na velik prispevek tega območja k NOB.

VIRI IN LITERATURA

Viri* za zgodovino NOB se v marsičem razlikujejo od virov za starejša obdobja. Zgodovinar ima pri preučevanju NOB večje možnosti za preverjanje podatkov, vendar pa se mnogokrat znajde pred težavami, ker ima včasih za neko obdobje ali dogodek na voljo samo določeno vrsto virov, predvsem ustnih, in mora zato posvetiti kritični obdelavi teh posebno pozornost.

Med objektivnimi viri je posebno pomembno arhivsko gradivo organizacij KPS in OF ter nemških oblastnih in političnih ustanov, žandarmerijskih, policijskih in drugih enot, ki ga danes hranijo različni arhivski in muzejski zavodi. Arhivsko gradivo je bilo najpomembnejši vir za to razpravo.

Arhiv NOB — civilni in vojaški. Najstarejša ohranjena poročila o delovanju Partije in OF v kamniškem okrožju so v arhivu CK ZKS v fasciklu OK KPS Kamnik. V tem fasciklu so ohranjena navodila PK KPS za Gornjsko, OK KPS Kamnik ter poročila okrožnega komiteja ter rajonskih komitejev KPS pokrajinskemu partijskemu vodstvu od februarja do novembra leta 1943. Največ gradiva je iz srede leta 1943. To prikazuje prizadevanja in uspehe Partije pri vzpostavitvi novih organizacij OF in partijskih forumov v kamniškem okrožju. V posebni mapi so tudi poročila RK KPS Mengeš iz poletja in jeseni leta 1943. V istem fasciklu so tudi edina okrajna poročila o političnih razmerah v kamniškem okrožju po zimski ofenzivi leta 1944/45 in o delovanju OK KPS Kamnik v letu 1945 po njegovi vključitvi v oblastni komite KPS za Štajersko.

Jesen leta 1943 pomeni hkrati z velikim razvojem OF in Partije na kamniškem območju tudi prelom glede virov. Odtlej pa vse do zimske ofenzive 1944/45 je ohranjeno precej gradiva, ki je shranjeno v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (cit. IZDG), v muzeju NOB na Črnučah in v Muzeju Kamnik.

* Zaradi stiske s prostorom na željo uredništva pri objavi opuščam obširno in nadrobno citiranje virov in literature iz svoje diplomske naloge. S tem uvodom skušam to pomanjkljivost omiliti in opozoriti na pglavne vire in literaturo za to razpravo.

V arhivu IZDG je za Gorenjsko ohranjeno 47 fasciklov arhiva PK KPS, Obkom KPS, Pokrajinskega poverjeništvaa IOOF in PO OF, okrožnih in okrajnih političnih forumov, od katerih so predvsem v fasciklih 660, 662, 664, 666, 670, 671 ter 688 do 691 zelo pomembni podatki tudi za kamniško okrožje. V fasciklu 688 je gradivo OK KPS Kamnik, in sicer so poročila od novembra leta 1943 do decembra leta 1944, v 10. mapi pa so poročila o delovanju Partije in SKOJ v Mengšu. V fasciklu 689 OO OF Kamnik je največ gradiva o delovanju množičnih organizacij OF v letu 1944. Gradivo o delovanju GK v kamniškem okrožju je predvsem v fasciklu 690. V fasciklu 691 so poročila okrajnih odborov OF, med njimi so v osmi mapi zbrana poročila Ok OOF Mengeš od aprila do novembra leta 1944. Arhiv IZDG ima tudi dva fascikla gradiva o delovanju tehnik v kamniškem okrožju. O delovanju mengeških okrajnih forumov v letu 1944 pa je veliko gradiva tudi v zbirkah muzeja NOB na Črnučah in v Muzeju Kamnik, prepise pomembnejših dokumentov pa hrani tudi prof. Ivan Vidali.

Pomembno je tudi gradivo, ki ga je zbrala Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njih pomagačev deloma že med NOB deloma po osvoboditvi. Iz tega gradiva je uporabnih zlasti precej podatkov o okupatorskem režimu ter o njegovih zločinih.

Glede na specifični razvoj NOB na mengeškem območju, kjer ni bilo večjih vojaških akcij, je tudi vojaški arhiv NOB manj pomemben vir. Prva poročila partizanskih enot za kamniško okrožje so šele iz srede leta 1942. V arhivu IZDG so obširni fondi enot IV. operativne cone in IX. korpusa, katerih enote pa so zelo redko prihajale na mengeško območje. Vsa pomembnejša poročila enot NOV in POS do aprila 1944 pa so objavljena v 12 knjigah Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, zvezek VI, ki ga je začel 1952 izdajati Vojno zgodovinski inštitut (v srbskohrvaški izdaji je izšla že tudi XIII. knjiga z gradivom od srede aprila do konca maja 1944). O sabotažnih in drugih akcijah NZ, VOS ter VDV so poročali v svojih rednih poročilih okrožni in okrajni forumi. O akcijah kamniške čete VDV brigade v letu 1944 pa so posebna poročila v Muzeju Kamnik.

Nemški arhiv. Medtem ko je arhiva NOB veliko za obdobje od srede leta 1943 do osvoboditve, je pa z nemškim arhivom, ki ga hrani IZDG, prav obratno. V njem je največ podatkov prav za prvi dve leti okupacije. To omogoča uporabo sočasnih virov za vse obdobje NOB v kamniškem okrožju. V 61 fasciklih kamniškega landrata so pretežno viri za upravna, gospodarska, finančna in druga

vprašanja, v več kot 10 fasciklih pa so zelo pomembni podatki za partizansko dejavnost in politični položaj. Zelo dober vir so zlasti poročila občinskih komisarjev (fascikel 836), v katerih so nadrobno opisane gospodarske razmere, partizanske akcije in razpoloženje prebivalstva v posameznih občinah. Tudi v fondu (10 fasciklov) orožniškega okrožja Kamnik so dobri opisi nekaterih akcij kamniškega bataljona. Zelo koristni so podatki v nemških arhivih tudi za natančno datiranje partizanskih akcij. O organizaciji in delu wehrmannschafta in njegove standarte Kamnik je ohranjenih 5 fasciklov gradiva (1941—1942), ki pa zaradi majhne pomembnosti te formacije na Gorenjskem, ni zelo pomemben vir. O Gorenjskem domobranstvu (Oberkrainer Selbstschutz), ki je močno vplivalo na razvoj NOB v zadnjem letu okupacije, je v IZDG ohranjen le en fascikel (172), v katerem je tudi popis prebivalstva Velikega Mengša. Mengeški domobranci so v tem seznamu razdelili vse prebivalce glede na politično prepričanje v tri skupine: v pristaše OF, v nevtralne in v simpatizerje domobrancev. Vsa pomembnejša poročila o akcijah žandarmerijskih in policijskih enot, raztrgancev ter drugih enot, dokumenti o okupatorjevem terorju na območju kamniškega okrožja so objavljeni v Zborniku dokumentov in podatkov o narodno osvobodilni borbi jugoslovanskih narodov, zvezek VI.

V arhivu kontrarevolucije je v IZDG le nekaj manj pomembnega propagandnega gradiva iz domobranske postojanke v Domžalah (fascikel 244 a). Večina gradiva o domobranstvu je v arhivu republiškega sekretariata za notranje zadeve in še ni dostopno.

Arhivskega gradiva za obravnavano obdobje je torej precej, žal pa niti za celotno obdobje okupacije niti za vse vrste dejavnosti. Med primarnimi, sočasnimi viri moramo omeniti predvsem Karawanken Bote, glasilo Kärntner Volksbunda (koroške ljudske zveze) in poročevalni list načelnika civilne uprave, Slovenski dom, tednik za politična in kulturna vprašanja, letnik 1944 in 1945, in Gorenjski domobranec, glasilo centra Gorenjskega domobranstva v Kranju (ciklostirano), nepopolni letnik 1944 in 1945. V Karawanken Bote je nekaj dragocenih podatkov o okupatorjevih ukrepih, v drugih dveh listih pa o razvoju domobranstva na Gorenjskem. Za datiranje dogodkov predvsem krajevnega pomena so važni tudi nekateri ohranjeni dnevniki (Ignac Gorenc, Jože Jankovič, dr. Ciril Komotar, Jernej Marko, Frančiška Mušič in Ivan Šorn) ter prepisi šolskih kronik s Črnuč, iz Mengša, Trzina, Utika itd., ki jih v prepisu hrani Ivan Vidali. Kot sočasni vir za zgodovino NOB služi tudi periodični in občasni tisk, znan pod partizanskim imenom »lite-

ratura«. Kljub temu, da je nekaj tega gradiva ohranjenega, nekaj tudi za kamniško okrožje (prim. podatke v Bibliografiji izdanja iz narodnooslobodilač kog rata 1941—1945, Beograd 1964), skoraj ne pridejo v poštev kot vir za to delo zaradi preveč splošnih podatkov.

Zelo pomembna kategorija virov za obdobje NOB so tiskana, rokopisna in ustna pričevanja borcev in aktivistov. Prav žive priče so za marsikateri dogodek ali krajše obdobje v NOB na mengeškem območju edini vir, včasih pa tudi pomembno dopolnilo mnogokrat le preveč skopih arhivskih podatkov. Ti drugotni, sekundarni viri, so zelo pomemben del gradiva, uporabljenega za ta pregled, zlasti za obdobje do srede leta 1943, ko je malo arhiva. Pri uporabi subjektivnih virov je potrebna velika kritičnost. Čas dogajanja je že toliko odmaknjen, da je težko podati natančno podobo tedanjih dogodkov, prisotno pa je tudi subjektivno gledanje nanje. Zbiranje tega gradiva je bilo kljub veliki pomoči, ki sem je bil deležen pri tem delu, zelo zamudno in težavno. Zahvaljujem se prof. I. Vidaliju, ki mi je dal na voljo zapiske številnih ustnih pričevanj in sodeloval pri preverjanju mnogih podatkov.

Objavljenih spominskih in drugih prispevkov, ki so bili napisani zlasti ob obletnicah pomembnih dogodkov in bojov v NOB ter ob občinskih praznikih, je za kamniško okrožje precej. Podatke o člankih v slovenščini, ki so bili objavljeni v različnih časopisih in časnikih, ter imajo dokumentarno vrednost za zgodovino NOB, je zbral dr. France Škerl-Bregar ter jih objavil v delu Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev, 1945—1959 (Ljubljana, 1962). Isti avtor objavlja tekočo bibliografijo v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, ki jih izdaja IZDG v Ljubljani, in sicer je v letniku III/1962, št. 1, izšla Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1960, v letniku IV/1963 za leti 1961 in 1962, v letniku VI/1965 pa za leto 1963. Glede na to, da je v omenjenih bibliografijah, posebno po kombiniranem registru v knjigi za obdobje 1945—1959, članke o NOB v kamniškem okrožju lahko najti, jih na tem mestu ne navajam.

Največ člankov je bilo posvečenih vstaji in akcijam kamniškega bataljona v letih 1941—1942 ter okupatorjevemu terorju.

Od avtorjev pomembnejših člankov naj omenimo le Toma Brejca, dr. Marijana Dermastio, Jela Gašpersiča, Ivana Liparja-Iztoka, Cveta Novaka, Franca Podstudenška-Roka, Mirka Podbevška-Lada, Franca Štefeta-Miška, Jožeta Štoka-Korotana, Ivana Vidalija, Franca Zupančiča-Marjana in Karla Zupančiča-Žana.

Posebno pozornost je objavljanju prispevkov o NOB posvetilo uredništvo Kamniškega zbornika, od leta 1962 pa je precej člankov

objavil tudi Občinski poročevalec, glasilo SZDL občine Domžale. V celoti je obdobju NOB posvečen VII. letnik Kamniškega zbornika, ki je izšel l. 1961 ob 20-letnici vstaje. V njem je, kot sem že omenil, prof. Ivan Vidali ob sodelovanju veliko sodelavcev v obširnem prispevku »V boj za svobodo« (str. 7—275) zbral spomine udeležencev NOB. Sistematično urejeni spominski prispevki, kritično pretehtani, dopolnjeni s kratkimi uvodi in ponekod še s podatki iz partizanskih in nemških arhivov, nam nudijo pregledno podobo razvoja NOB na Kamniškem. V istem letniku Kamniškega zbornika sta izšla obsežnejša prispevka Franca Podstudenška-Roka o nastanku bolnic v kamniškem okrožju (str. 313—322) in Zvoneta Verstovška prispevek Partizanski kraji na Kamniškem (str. 351—387), v katerem je zbral pomembnejše podatke iz NOB v posameznih krajih in pomnikih revolucije.

Pomembno delo pri zbiranju spominov v NOB na kamniškem okrožju je opravil zgodovinski oddelek CK KPS, ki je zlasti za prvo obdobje NOB zbral veliko tehtnih spominskih prispevkov (Marica Brejc, Tomo Brejc, Nace Berlec, Berto Kodrič, Cveto Novak, Jože Pirš, Mirko Podbevšek, Tone Šturm, Avgust Vidmar in Stane Žerovnik).

Veliko podatkov o vstaji, delovanju partizanskih enot in organizacijah KPS ter OF so dali: Jože Aleš, Leopold Aleš-Gašper, Hilda Batista (Funtek)-Bogomila, Dominik Bizjak-Adam, Tomo Brejc-Pavle, Anton Brojan, dr. Marijan Dermastia-Urban, Janez Dolinšek, Julka Dolinšek, Stane Habat, Anton Jančigaj, Marija Jančigaj, Jaka Jankovič, Janez Jemec, Francka Jenčič (Urbanc), Milan Jenčič, Janez Koncilija-Jan, Anton Kosec-Tomo, Anton Kosec, Maks Kosirnik-Ivan, Marija Koprivšek (Mulej), Janez Koželj, Vida Koželj, Ivan Lipar-Iztok, Ciril Lukman, Frido Mavko-Rok, Jože Mejač, Frančiška Mušič, Nace Ogrin-Jokl, Frenk Orel-Primož, Ivan Orel, Jože Pirš-Luka, Franc Premk, Jože Ravbar-Još, Anica Rženičnik (Mušič), Jože Rženičnik, Vinko Sitar, Alojz Skok, Jože Sterlekar, Maks Škofic, Jaka Škofic-Rado, Tone Šturm, Anton Tavčar, Anton Tomelj, Ivan Tomšič-Toko, Lado Trampuž-Moris, Marija Trampuž (Jemec)-Janja, Janko Urbanc-Olga, Jakob Valant-Bor, Jože Vehovec, Mihela Ves, Štefan Ves-Bogo, Ivan Vidali, dr. Primož Vidali, Ivan Vrhovnik, Marija Zalokar, Franc Zupančič-Marjan.

Tudi v nekaterih znanstvenih delih, ki so bila napisana na podlagi virov, je precej podatkov o NOB v kamniškem okrožju, zlasti pa so v literaturi pomembni podatki o splošnem razvoju NOB na Slovenskem. Pri pisanju tega pregleda so bila med drugimi uporabljena

naslednja dela in razprave: dr. Metod Mikuž, Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. knjiga, Ljubljana 1960, 451 str.; II. knjiga, Ljubljana 1961, 412 str.; razprava istega avtorja Pregled gospodarske dejavnosti v NOB v Sloveniji, Zgodovinski časopis X—XI, 1956—1957, str. 217—281; dr. France Škerl, Počeci partizanskega pokreta u Sloveniji, Beograd 1956, 210 str.; dr. Makso Šnuderl, Zgodovina ljudske oblasti, Ljubljana 1950, str. 397 + XI; dr. Tone Ferenc, Wehrmannschaft v boju proti NOV na Štajerskem, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS 1958, str. 81—156; Ivo Lipar-Iztok, Šlandrovci (cikl.), Domžale 1963, str. 157 + 30; Emil Cesar, Razvoj in delo ilegalnih in partizanskih tehnik na Kamniškem, Kamniški zbornik VIII, 1962, str. 57—120; Miroslav Stiplovšek - Ivan Vidali, Pregled važnejših dogodkov v kamniškem partijskem okrožju v letih 1941—1945, Mengeš, 1960, 34 str.

Ob koncu naštevanja virov in literature bi rad poudaril, da sem v tem uvodu želel opozoriti le na najpomembnejše.

V Kamniškem zborniku iz leta 1961 je v prispevku Ivana Vidaliya »V boj za svobodo« nekaj opisov, ki se nanašajo na Mengeš in njegovo okolico. Ker lepo dopolnjujejo nekatere dogodke z območja, ki ga obravnava moj prispevek, bi želel nanje opozoriti:

- Meja nemškega rajha na Črnučah (šolska kronika Črnuče), str. 9—10;
- Zaporniki v Šentvidu nad Ljubljano (T. Blejc), str. 10—12;
- Pridobivanje udeležencev vstaje (J. Jankovič), str. 20—21;
- Aretacije 28. julija 1941 (I. Lipar-Iztok), str. 31—33;
- Komandant Matevž s patruljo v Mengšu (J. Pirš-Luka), str. 93—95;
- Ustanovitev prvega RO OF v okrožju (I. Vidali), str. 141—142;
- Rajonska tehnika RK V (L. Trampuž-Moris), str. 142—146;
- Požig gradu Šenkov turn (I. Rožman—Kovač), str. 166—167;
- Spopad z nemškimi žandarji v Trzinu (F. Orel-Primož in J. Jemec), str. 167—168;
- Streli na vodjo raztrgancev (D. Bizjak-Adam), str. 168—169;
- V Dachau in v Auschwitz (J. Jankovič in A. Rženičnik), str. 197—179;
- Požig bolnišnice na Komenski Dobravi (N. Vode), str. 179—180;
- Akcija na platno v Jaršah (H. Funtek-Batista-Bogomila), str. 218—219;
- Trojni uboj v Trzinu (I. Vidali), str. 234—235;
- Smrt Ceneta Štuparja-Matevža (L. Trampuž-Moris), str. 235—236;
- Prezimovanje članov OkK KPS Mengeš (J. Valant-Bor), str. 248—249;
- Kapitulacija domobranske postojanke v Mengšu (I. Vidali), str. 266—271.

OKUPACIJA

6. aprila 1941, ko se je začel fašistični napad na Jugoslavijo, so se zjutraj pojavila nad Ljubljano prva sovražna izvidniška letala, hkrati pa so se oglasili tudi jugoslovanski protiletalski topovi. Naslednje dni so občine izdale nekaj ukrepov, s katerimi so uvajale stanje pripravljenosti. Že v ponedeljek 7. aprila so mlade fante, ki še niso bili dovolj stari za v vojsko, poklicali na občino v Mengeš in jim ukazali, da bodo v skupinah stražili ponoči po Mengšu, če bi se kje spustili padalci. Občinski delavci so začeli odstranjevati kažipota in občina je razglasila, da se morajo odstraniti s hiš celo tablice s hišnimi številkami. Na občini sta se javila tudi dva prostovoljca za vstop v jugoslovansko vojsko. Vsakih nekaj ur je prišla v Mengeš kakšna enota jugoslovanske vojske in se spet odpravila dalje. V četrtek pa se je že začelo množično vračanje fantov in mož iz vojske.

Tako je Mengeš, podobno kot večina drugih naših krajev, doživljal zadnje dni stare jugoslovanske države. 11. aprila so nemška letala bombardirala radijsko postajo v Domžalah. Odvrgla so 9 bomb, ki so docela porušile stavbe ter enega od oddajnih stolpov. Še isti dan proti večeru se je raznesla novica, da so v Ljubljani že Italijani. Ti so se drugi dan pojavili že tudi v Trzinu, v Grobljah in v Domžalah. Naslednje dni je celo v Mengeš prišla patrolja, ki se je ustavila v gostilni pri Tonhu, a je že po nekaj urah odšla. Da so Italijani resno nameravali okupirati to območje, priča dejstvo, da so na glavni cesti med Dobom in Domžalami postavili celo neko mejo. Ta nameravana italijanska okupacija je zelo razočarala znatno nemško manjšino v Domžalah, ki si je iz razumljivih razlogov bolj želela za okupatorje Nemce. 12. aprila so se pojavili prvi Nemci tudi v Kamniku, in sicer na štirih motornih vozilih. Toda še isti dan so se umaknili po Tuhinjski dolini spet na Štajersko. Naslednji dan so se Nemci pojavili tudi v Črnem grabnu ter se prav tako po nekaj urah vrnili proti Celju. Od 14. do 16. aprila so Nemci v Kamniku in po Tuhinjski dolini postavili prve žandarmerijske postaje, ki so jih okrepili s pripadniki SA. 18. aprila so se morali Italijani umakniti na odseku od Črnuč do Zaloga na desni breg Save, v bivšem litijemskem srezu pa precej preko nje. To premikanje meje na kamniškem območju v nemško korist kaže na podrejeno vlogo Italijanov pri napadu na Jugoslavijo.

20. aprila so prišli prvi Nemci tudi v Mengeš in Trzin. Zasedli so orožniško postajo v Mengšu, ukazali, da se morajo razobesiti nemške zastave, premakniti ure za eno uro naprej in vsi slovenski napisi zamenjati z nemškimi. Dokončno so prevzeli orožniško postajo 29. aprila. Jugoslovanske orožnike so vse razen dveh prevzeli v službo. Uniforme so jim sicer odvzeli, tako da so hodili v civilu, dali pa so jim na rokav trak z označbo, da so pomožni policisti (hipo). Odstavili so župana Karla Gregorca in postavili za začasnega upravitelja občine Lojzeta Kanca ml., v Trzinu pa so Miha Colnarja st. zamenjali s Slavkom Strmoletom. Dokončno pa so personalne zadeve rešili prve dni maja, ko so na vsem Gorenjskem za občinske komisarje postavili večinoma domače volksdeutsche, deloma pa tudi nemško govoreče domačine.

Tu je treba omeniti dejstvo, da so bili Nemci v naših krajih glede domačega nemškutarskega jedra, na katero bi se opirali pri organizaciji uprave in političnih forumov, znatno na slabšem kot na Spodnjem Štajerskem, saj je bilo npr. v avgustu 1941, torej v času, ko se je na Gorenjsko preselilo iz Ljubljane že znatno število Nemcev, na vsem Gorenjskem brez Mežiške doline le 168 članov kulturbunda, v kamniškem okrožju pa celo samo 17. Da je bil ta problem za Nemce zelo pereč, priča dejstvo, da je urad za utrjevanje nemštva v Celovcu že 20. aprila, torej znatno pred vrsto drugih temeljnih okupacijskih odlokov, izdal okrožnico, da gauleiter želi v prihodnje mesečna poročila o napredovanju nemškega utrjevanja na Gorenjskem. Po določbah te okrožnice, so občine morale poročati o vseh spremembah, ki so imele za posledico resnično utrjevanje nemštva. Ta poročila, ki so ohranjena do konca leta 1942, kažejo, da se je število trajno naseljenih Nemcev v občinah kamniškega okrožja stalno dvigalo, vendar je šlo to na račun priseljevanja učiteljstva in uradništva. Vojaških enot kot nestalni element seveda niso zajeli v ta poročila. Znatnejše nemške manjšine ni bilo v nobeni občini razen v domžalski. V večje centre pa so se že prve dni nemške okupacije naselili tudi nemški emigrantje iz Ljubljanske pokrajine. Tak emigrant je bil tudi občinski komisar občine Mengeš in Trzin Fritz Hertle.

Poleti 1941 je bilo v Mengšu 7, ob koncu leta 1942 pa 25 prebivalcev nemškega rodu. Med njimi je živel pred vojno na območju mungeške občine samo upokojeni nemški general von Bülow. Posebno značilno pa je bilo stanje v sosednjih Domžalah, kjer je obstoj znatne nemške narodne manjšine vezan na začetek in rast slavninarske industrije in kasneje tudi drugih tovarn na tem območju. Po ljudskem štetju leta 1931, stanje pa se do okupacije

bistveno ni spremenilo, je živel v Domžalah 86 prebivalcev nemške narodnosti. Po nemški zasedbi Avstrije so ti kaj kmalu pokazali prve znake aktivnosti. 10. aprila 1938 so se, razen nekaj posameznikov, vsi odpeljali v Beljak na glasovanje, ki je odločalo o priključitvi Avstrije k Nemčiji. Domžalski Nemci so bili večinoma Tirolci, torej avstrijski državljani. Nanje je kmalu postala pozorna jugoslovanska protiobveščevalna služba, ki je ugotovila, da je nekaj domžalskih Nemcev članov kulturbunda, in da se nekateri posebno prizadevni posamezniki shajajo na gradu Jablje pri Alfonzu Schusterju, ki je bil nekak vodja pete kolone na vsem kamniškem območju. Najbrž so upravičene domneve, da so imeli na gradu Jablje celo tajno radijsko oddajno postajo. Skupine trzinskih fantov so se z Nemci, ki so prihajali na sestanke v Jablje ali odhajali z njih, večkrat spopadle. Nekaj Nemcev je zaradi preveč odkritega širjenja nemške propagande oblast tudi izgnala iz naše države. Najaktivnejši del kulturbundovcev, vsega komaj kakšnih 10, je namreč dokaj vneto širil nemško propagandno literaturo med sonarodnjaki, pa tudi med redkimi, nemško usmerjenimi domačini.

Domžalski Nemci so zaradi obvladanja nemškega jezika postali važna zaloga oblastnih in političnih funkcionarjev tudi za okoliške občine in končno ni mogoče zanikati dejstva, da je imelo njihovo delovanje vsaj v prvih dneh okupacije določen vpliv. Z Nemci so začeli sodelovati tudi nekateri Slovenci. V Mengšu je na primer bivši jugoslovanski letalec Anton Šimenc pristopil k nemški žandarmeriji, Janez Oražem je postal kasneje celo krajevni vodja KVB (Koroške ljudske zveze), tesno pa so sodelovali z okupatorjem še nekateri.

V zvezi z razkosanjem slovenske zemlje med Slovence in Italijane so nastale tudi razne upravne spremembe. Hitler je za okupirano Gorenjsko določil obliko šefa civilne uprave. Nemško-italijanska meja je bila natančno določena na pogajanjih od 17. julija do 13. septembra med nemško in italijansko centralno razmejitveno komisijo. Italijani so se najdalj upirali nemški zahtevi, da mora biti desni breg Save do najvišjega vodostaja od črnuškega mostu do izliva Ljubljance v Savo sestavni del nemškega ozemlja. Popravljen je bila tudi upravna meja med Gorenjsko in Štajersko. Iz bivšega kamniškega sreza so izločili večino krajev občine Trojane in jih vključili v Spodnjo Štajersko. 1. avgusta je bila Gorenjska upravno razdeljena na tri deželna okrožja: radovljiško, kranjsko in kamniško.

Novo deželno okrožje Kamnik je obsegalo bivši srez Kamnik in del sreza Litije, občini Šmartno pod Šmarno goro ter del občine

Ježica. 13. avgusta poroča kamniški politični komisar, da bodo v naslednjih dneh izvedli še nadaljnje potrebne upravne spremembe, med drugimi tudi združitev občin Mengeš in Trzin. Še isti mesec je bila nato izločena iz kamniškega okrožja občina Šmartno. Tako je po vseh spremembah obsegalo okrožje Kamnik 881 km² površine in štel 58.962 prebivalcev. Območje novega okrožja je bilo razdeljeno na 26 občin in 17 žandarmerijskih postaj, medtem ko je stari kamniški srez obsegal le 20 občin in 9 žandarmerijskih postaj. 5. maja je bil imenovan za občinskega komisarja občin Mengeš in Trzin Fritz Hertle, avgusta pa se je trzinska občina z 902 prebivalcema in 1117 ha površine priključila menceški, ki je tako štela 3395 prebivalcev in obsegala 3182 ha površine.

Posle okrajnega političnega komisarja je naprej opravljal dr. Franz Dullnig. Novembra 1941 pa je postal deželni svetnik (landrat) dr. Herman Doujak. Zanimivo je, da navaja poročilo z dne 11. avgusta, da so uspeli v kamniškem okrožju namestiti samo v trinajstih občinah nemške politične komisarje, medtem ko so morali v drugih pustiti Slovence.

Eden prvih pozivov Nemcev prebivalcem je bil razglas o oddaji orožja. Toda že pred tem so nekateri zavedni ljudje začeli orožje prikrivati. Tako so v Mengšu zakopali puške in municijo za Zalokarjevo hišo na Kidričevi cesti, za Pšato na sedanji Muljavi ter pod nekdanjim Šuštaršičevim kozolcem ob Zadružniški ulici. V Trzinu je največ orožja zbral Tine Kmetič, ki je pod neki kozolec zakopal 7 pušk in precej municije.

Okupatorji so hoteli Gorenjsko čimprej germanizirati in pripraviti za vključitev v rajh. Zato je razumljivo, zakaj so že takoj v prvih mesecih okupacije izdali toliko raznarodovalnih ukrepov. Čimprej so namreč hoteli zbrisati vse, karkoli je bilo slovenskega ali pa je spominjalo na jugoslovansko državo. Ustavili se niso samo pri odstranjevanju slovenskih napisov, pri odpravi slovenskega pouka v šolah in pri uvedbi nemškega jezika kot uradnega, marveč so začeli preganjati predvsem izobražence in druge zavedne Slovence, ki so se kakorkoli udeleževali v javnem življenju. Njihovo odstranitev so namreč imeli za prvi pogoj, da bi zmagalo nemštvo v slovenskih pokrajinah. V Mengšu so 6. maja zaprli najprej Lojzeta Kanca ml., naslednji dan pa duhovnike Janka Sušnika, Franca Čampo in Feliksa Funtka ter jih odpeljali v Begunje. 8. maja so aretirali Mirka Lavriča, 18. maja pa so zaprli Antona Blejca, Karla Gregorca, Staneta Gregorca, Ivana Kanca, Andreja Lužarja, Pavla Meršeta, Izidorja Smoleta, Avgusta Šušteršiča in Ignaca Gorenca. Razen zadnjega, ki so ga po zasli-

šanju izpustili, so vse ostale odpeljali v Kamnik, odtod pa v bivše škofove zavode v Šentvid nad Ljubljano. 24. maja pa so aretirali še učitelja Ivana Keržana. V Trzinu pa so v maju zaprli Antona Kovačiča, duhovnika, in Leopolda Podbevška.

Razpoloženje ljudi v tem času je bilo zelo slabo. Bili so zelo vznemirjeni zlasti zaradi novic o preganjanju Slovencev na Spodnjem Štajerskem, aretacij in narodnostnega zatiranja ter pričakovanja nadaljnjih nasilstev. V takšnem vzdušju se je začelo veliko propagandno gibanje za vpis v Koroško ljudsko zvezo. 5. julija so bili v Karawanken Bote objavljeni nepopolni rezultati vpisa. Poročilo obsega rezultate iz 17 občin. Povpreček vpisa je bil 95,8 % in je nihal od 84,5 % v Trzinu, kar je bilo najmanj na vsem Gorenjskem, do 100 % v Moravčah, v Zgornjem Tuhinju, v Podgorici in v Kamniški Bistrici. Da je bilo to vse prej kot plebiscit za nemški rajh, priča dejstvo, da so Nemci v tej akciji dosegli največji uspeh v kasneje znanih partizanskih središčih. Motiv, zakaj je prišlo do tako množičnega vpisa, se lepo vidi iz poročila domžalskega občinskega komisarja ob sprejemu 400 Domžalčanov 26. aprila 1942 v Koroško ljudsko zvezo, ki pravi, da se sprejeti člani ne boje več selitev. Strah pred nasilnimi ukrepi je torej ključ za razumevanje tega presenetljivega rezultata. Ljudje so največkrat olajšano zadihali šele, ko so bili sprejeti v to organizacijo. Proces sprejemanja je bil dolgotrajen in je trajal vse do 1. oktobra 1942, ko so Nemci v zvezi s podelitvijo državljanstva na preklic izvedli tudi množični sprejem v Koroško ljudsko zvezo.

Nov ukrep pri ustvarjanju pogojev za priključitev Gorenjske k rajhu je bilo preseljevanje. Posebnost nemškega preseljevanja z Gorenjske je bila, da so Nemci pred začetkom preselitev izvedli rasno preiskavo, ki je po nemških bioloških vidikih razdelila prebivalce glede na »čistost«¹ rase v 4 kategorije. Obstajal je načrt, po katerem bi bilo treba izseliti v prvi etapi 2600, v drugi 4000 in v tretji celo 100.000 prebivalcev Gorenjske. Tega načrta pa niso, razen delno prve faze, nikdar izpeljali, in to po zaslugi oboroženega boja. V okviru prve etape so se na Kamniškem začele selitve prve dni julija. 2. julija so bile iz Mengša izseljene družine K. Gregorc, J. Keržan, A. Lužar, P. Merše in I. Smole. 7. julija pa je bila izseljena iz Trzina družina F. Rebolj. 8. julija so Nemci s posebnim transportom odpeljali prvo skupino izseljencev, med njimi 38 oseb iz Mengša in Trzina, v Srbijo, in to predvsem v Smederevsko Palanko, v Veliko Plano in v Aleksinac. Skupaj so iz kamniškega okrožja izselili 262 oseb, med njimi veliko duhovnikov, učiteljev, nekaj sodnikov in študentov.

Pomanjkanje znanja nemščine so poskušali Nemci odpraviti s tem, da so organizirali za odrasle tečaje nemščine, oziroma uvedli v šole popolnoma nemški pouk. 13. julija je s posebnim vlakom prišlo na Gorenjsko prvih 130 učiteljev s Koroškega in iz Salzburga. Toda tudi v teh svojih prizadevanjih niso imeli veliko uspehov, saj se npr. mengeško šolsko vodstvo v šolski kroniki pritožuje, da udeležba na tečajih stalno nazaduje.

Pomanjkanje virov otežuje nadrobnejšo osvetlitev vseh okupacijskih ukrepov na kamniškem območju. Toda tudi iz teh skopih napotkov se vidi, da je okupator poskusil vse, da bi bilo to območje usposobljeno za priključitev k nemškemu rajhu. Nemci so poskušali ta svoj cilj doseči razen vpisovanja v Koroško ljudsko zvezo in organiziranja učenja nemščine tudi z nasilnimi ukrepi. Aretacije in selitve so kmalu pokazale vso lažnivost Hitlerjeve propagande o srečni usodi prebivalcev Gorenjske pod nemškim okriljem. Zelo jasno pa se je pokazala kot pravilna ugotovitev KPS, ki je še pred napadom na Jugoslavijo opozarjala, da je fašizem obsojil naš narod na smrt. S tem je zelo porasel vpliv komunističnega političnega aktiva, ki je v največji tajnosti začel s pripravami za oboroženi upor.

II

PRIPRAVE ZA VSTAJO

CK KPS je v zvezi s pripravami za vstajo naročil svojim članom in inštruktorjem, da v partijskih okrožjih pripravijo vse potrebno za organizirani odpor proti okupatorju.

Tomo Brejc je že ob koncu maja 1941 osnoval vojni komite za kamniško partijsko okrožje, ki so ga sestavljali dr. Marijan Dermastia, Anton Šturm in Stane Žerovnik. Delo komiteja je do cela zaživelo po junijski partijski konferenci v Ljubljani, ki se je udeležil tudi Tomo Brejc. Na konferenci 2. junija in nato na sestanku 3. junija na Brdu pri Ljubljani z E. Kardeljem, F. Leskoškom in A. Beblerjem, je dobil smernice za delo vojnega komiteja in natančnejše napotke za organizacijo vstaje na Kamniškem.

Vojni komite je imel nalogo, da organizira zbiranje orožja, streliva, hrane in opreme ter pridobiva simpatizerje, ki bi bili pripravljeni sodelovati v pripravah, in nato v oboroženi akciji proti okupatorju. Mimo tega je pripravljaj najdrobnejše načrte za same akcije, snoval partizanske enote in organiziral obveščevalno službo.

Vojni komite je začel z delom kar najbolj na skrivaj. Svoje naloge je mnogo lažje opravljal tam, kjer so že obstajale partijske celice, na katere se je pri svojem delu predvsem oslanjal. Organizatorji vstaje so morali skrbno preskusiti vsakogar, ki so ga nameravali vključiti v bojne skupine. Previdnost je terjala, da so člane bojnih skupin povezovali do vstaje samo v trojke. To pa zato, da bi v primeru, če bi Nemci koga aretirali, čim manj prizadeli celotno organizacijo. Le taki previdnosti se je treba zahvaliti, da so vse priprave za vstajo ostale najgloblja skrivnost.

Dejavnost vojnega komiteja je kmalu občutil tudi okupator. Žandarmerijsko poročilo z dne 19. julija 1941 piše, da je imel začetek vojne s Sovjetsko zvezo za posledico poživitev komunistične dejavnosti in omenja, da je bilo izvedenih več napisnih akcij. Prvo napisno akcijo so namreč izvedli v noči od 8. na 9. julij 1941.

Sredi junija so se začele priprave za vstajo tudi v Mengšu. Jaka Jankovič, ki je bil član partijske celice v Jaršah, je dobil nalogo, da začne s političnimi pripravami za pridobivanje udeležencev vstaje v Mengšu. Misel o potrebi oboroženega odpora proti okupatorju je najprej širil v ozkem krogu svojih prijateljev in sostanovalcev, za katere je vedel, da so že prej simpatizirali s KPS, ter jih nato povezoval v trojke.

Po 22. juniju, ko je Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, je organiziral že redne sestanke, na katerih je udeležence seznanjal z aktualnimi dogodki doma in po svetu. Precej lažje je delo za pridobivanje pristašev steklo po prvih selitvah, ki so jasno pokazale, kaj je okupator namenil Slovincem.

Največ simpatizerjev je bilo med člani razpuščenega športnega kluba Mengeš, med katerimi je imel močan vpliv zlasti Matija Blejec, ki se je že pred okupacijo seznanil s KPS v Trzinu. Kier je bil nekaj časa zaposlen. V začetku julija se je število organiziranih pristašev zoper okupatorja v Mengšu že tako povečalo, da je bilo potrebno ločiti politične in vojaške priprave. Bivši jugoslovanski orožnik Anton Blejec je prevzel skrb za vojaške zadeve, medtem ko je Jaka Jankovič še naprej vodil politične.

V tem času so imeli že tudi širše sestanke, in tako je počasi nastajala mengeška bojna skupina. Prvo njeno vidno dejanje uporniške dejavnosti v Mengšu je bila napisna akcija v noči od 8. na 9. julij. To noč so se po Mengšu, podobno kot v drugih sosednjih krajih, pojavili napisi »Smrt okupatorju!«, »Ne damo se seliti!« in podobno. Te napise je v Mengšu napisala trojka Matija Blejec, Lojze Glavič in Jože Mejač. Svoje delo je opravila zelo temeljito.

Vrsto hiš po Mengšu je popisala s protinemškimi napisi, Matija Blejec pa se je kljub nemški straži splazil prav do vrat žandarmerijskega poslopja (današnje upravno poslopje tovarne Melodija) in na pločnik narisal srp in kladivo. Ker se je po akciji raznesla po Mengšu novica, da Nemci vedo, kdo je sodeloval pri napisnih akcijah, so vsi, ki so kakorkoli sodelovali v pripravaх za vstajo, postali zelo oprezni in nekateri niso ponoči več spali doma.

Trzinski komunisti, ki so bili še pred vojno povezani s črnuškimi, so tudi priprave za vstajo vodili po navodilih vojnega komiteja za Posavje. Za 22. julij so dobili nalogo, da izvedejo napisno akcijo. Trzinske hiše so popisali s parolami proti okupatorju in s pozivi na upor. Trosili so tudi letake, ki jih jim je izdelala tehnika rašiške čete, in jih zatikali za vrata hiš. Čeprav so Nemci uvedli po tej akciji strogo preiskavo, niso mogli ugotoviti udeležencev akcije in do aretacij ni prišlo.

17. in 20. julija 1941 so se sestali vodilni organizatorji vstaje na Gorenjskem na Jelovici, kjer so sprejeli okvirni načrt akcij za oboroženo vstajo, medtem ko so nadrobnosti prepustili okrožnim vojnim komitejem. Dogovorili so se tudi o številu čet in bataljonov po vstaji ter o njihovi sestavi.

Vojni komite za kamniško okrožje se je sestel 25. julija pri opekarni v Volčjem potoku v navzočnosti instruktora CK KPS Toma Brejca-Pavleta. Sklenil je, da se začne vstaja v nedeljo 27. julija opolnoči. Na sestanku so izdelali nadroben načrt akcij. Ta je predvideval miniranje cest, mostov in železniške proge, prekinitev in porušenje telefonske napeljave ter napad na žandarmerijsko postajo in skladišče bencina v Kamniku. Iz udeležencev vstaje je komite predvidel osnovanje kamniškega bataljona s 4 četami, domžalsko, kamniško, mengeško in radomeljsko, s skupaj okoli 80 borci. Za komandanta je določil dr. Marijana Dermastio-Urbana, za političnega komisarja pa Toneta Šturma. Mara Dermastia naj bi prevzela dolžnost bataljonskega intendanta, Lojze Bergant pa orožarja. Ludvik Pezdir-Roman Potočnik naj bi zamenjal sekretarja okrožnega komiteja Toneta Šturma na njegovem položaju.

S tem so se začele zadnje priprave za vstajo. Mengeška bojna skupina je dobila za nalogo zatrti cesto Mengeš—Kranj z drevjem, porušiti telefonsko napeljavo Mengeš—Jarše, porušiti železniško progo ter odstraniti nemške napise po Mengšu. Predvideni udeleženci vstaje pa so dobili nalogo, pripraviti orožje in nahrbtnike s hrano in perilom za nekaj dni ter ukaz, naj bodo vsak hip pripravljeni za odhod na oborožene akcije in v partizane.

AKCIJE BOJNIH SKUPIN 27. JULIJA IN RAZMERE PO VSTAJI

Na večer pred vstajo so se zbrali člani posameznih bojnih skupin na določenih zbornih mestih. Tu so dobili zadnja navodila za akcije in sporočilo, kje naj se zberejo po izvedenih akcijah. Kamniška bojna skupina je porušila telefonsko napeljavo od Kamnika proti Križu, medtem ko ji akcije v samem Kamniku zaradi izdajstva niso uspeli. Na perovski brvi je skupino borcev napadla nemška patrulja, pri čemer sta izgubila življenje dva skojevca. Zaradi streljanja v Kamniku je samo del udeležencev akcij odšel na zborna mesta na Kratni in v partizane. Mladinca pa sta padla kot prvi žrtvi okupatorja v kamniškem okrožju.

Dupliška skupina se je razdelila v tri manjše skupine. Ena je poskušala uničiti dupliški most čez Kamniško Bistrico, druga je uspešno izvedla akcijo na telefonsko napeljavo, tretja pa je v Remčevi tovarni poškodovala nekaj strojev.

Po končanih akcijah se je na dogovorjenem kraju na Kratni zbralo od ene do treh zjutraj 14 borcev kamniške in dupliške bojne skupine. Mimo tega je bilo na tem mestu prisotno tudi vodstvo vstaje s Tomom Brejcem na čelu, ki je nato v novem taborišču nad Gozdom osnovalo 1. avgusta kamniško-dupliško četo in ji postavilo za komandirja Mirka Jermana.

Radomeljska skupina je imela nalogo, da uniči oba mostova preko Kamniške Bistrice v Radomljah. To nalogo je tudi uspešno izvedla. Po akciji pa je udeležence opazil domači izdajalec in o dogodkih obvestil homškega občinskega komisarja, ki je poklical žandarmerijo iz Mengša. Ta je takoj poslala k mostovom patruljo. Radomeljskih borcev sicer ni več našla, vendar je ostala v zasedi.

Radomeljska skupina si je po končanih akcijah uredila taborišče v gozdu nad Lazami pri Krtini.

Skupina v Črni je minirala cesto proti Črnivcu v Pirčevih ridah in jo onesposobila za promet.

Trzinski komunisti in skojevci so dobili za to noč iz rašiške čete nalogo, da porušijo železniško progo. Ker so bili premalo opremljeni za tako akcijo, ukaza niso izvedli, pač pa so porezali telefonsko napeljavo proti Črnučam.

Domžalska skupina zaradi povečanega patroljiranja žandarmerije ni izvedla svoje naloge.

Ob 22. uri zvečer se je v Mengšu na Podovnici, na njivah za Dolinškom, ob sedanji Partizanski cesti, zbrala mengeška skupina. Na ta sestanek je bilo povabljenih okoli 80 Mengšanov, vendar jih je na zborna mesto prišlo le okoli 25. Kljub temu, da se sestanka ni udeležilo predvideno število udeležencev, je treba poudariti dejstvo, da nihče od obveščenih ni okupatorju ničesar izdal o nameravani akciji.

Sestanek je vodil Tone Blejec. Navzoči so bili še: bratje Ciril, Jože in Matija Blejec, Ivan Bokalič, Peter Cerar, Matevž Dolinšek, brata Albin in Viktor Dornik, Lojze Glavič, Jaka Jankovič, Ciril Kosec, Jože Mejač, brata Albin in Janez Ogrin ter njun nečak Ivan, Jože Per, brata Maks in Stane Škofic, Janko Urbanc, brata France in Tone Tomelj, Ivan Vrhovnik (Vrbčev), brata Jože in Pavle Zalogar ter morda še kateri. En del udeležencev je menjanje se pristvoval sestanku, drugi pa je stražil. Na sestanku so najprej razpravljali o tem, kdo bo odšel po izvedeni akciji v partizane. Nekaj jih je moralo ostati na terenu, predvsem zaradi pomoči borcem, in ti naj bi delali pod vodstvom Albina Ogrina. Nekaj pa jih iz različnih razlogov, ki so jih navajali, tudi še ni moglo takoj v partizane. Eden izmed pglavitnih razlogov pa je bilo razočaranje, da ni bilo dovolj orožja. To je bilo tem težje, ker se je ves čas priprav za vstajo govorilo, da je tega več kot dovolj. Na sestanku so ugotovili, da posedujejo le 7 pušk in 12 pištol. Za tem je Tone Blejec razložil naloge v zvezi z akcijo. Z vsemi predvidenimi akcijami so soglašali, samo z onesposobitvijo ceste proti Kranju ne, ker ob njej v Mengšu in okolici ni bilo primerne drevja, razstreliva za miniranje ceste pa tudi niso imeli.

Pod vodstvom Toneta Blejca so odšli na akcijo: Matija Blejec, Ivan Bokalič, Peter Cerar, Lojze Glavič, Jože Mejač, Albin in Janez Ogrin, Maks in Stane Škofic ter Ivan Vrhovnik. Od Hribarja na Partizanski cesti pa po vsej današnji Ulici vstaje do Hrastja, nekdanjega gozdiča na pol poti med Mengšem in Jaršami, so poščipali telefonske žice, drogove pa podrli. Nato so odšli nad železniško progo v bližino jarške postaje. S seboj so sicer imeli nekaj ključev, s katerimi so hoteli odviti vijake tračnic, a jim to ni uspelo. Zato so spodkopali gramoz pod progo, tračnice pa s koli in krampi dvignili. Progo so onesposobili v dolžini okrog sto metrov.

Ko so svojo nalogo opravili, so krenili proti radomeljskemu mostu, kjer naj bi se po poprejšnjem dogovoru sešli z radomeljsko skupino. Radomljanov pa niso našli, zato so odšli naprej proti Radomljam in jih vse do jutra iskali. Ko se je začelo daniti, so se vrnili preko homškega mostu in videli le, da so Radomljani

dobro opravili delo. Ker so bili prepričani, da so ti še vedno kje v bližini, je Tone Blejec ustrelil s pištolo v zrak. Ker ni bilo nobenega odgovora, so po samih legah začeli lesti čez naraslo Bistrico. Ko pa so bili že skoraj na drugem bregu, jih je presenetil nemški poziv, naj obstanejo. Maloštevilna nemška patrulja, ki jo je poslal semkaj homški komisar, je bila očitno prav tako presenečena kot partizani, in ni tvegala spopada z njimi. Pustila jih je mimo in šele, ko so bili že nekaj sto metrov vstran, začela streljati za njimi.

Nenadno streljanje je udeležence vstaje presenetilo in razbili so se v več skupin, ki so se vsaka zase vrnile čez polje v Mengeš. Na zborna mesto na Gobavico, na hrib nad Mengšem, pa so takoj odšli Tone Blejec, Matija Blejec ter Maks in Stane Škofic.

Naslednji dan sta se jim pridružila še Janez Ogrin in Tone Tomelj, dan ali dva kasneje tudi Tomaž Knavs, medtem ko se je Jaka Jankovič pri padcu na begu tako poškodoval, da ni mogel takoj v partizane. V partizane pa je hotel tudi Ivan Ogrin, vendar so ga zaradi mladosti pustili doma. Skupina si je na Gobavici postavila šotor in 2. avgusta jo je Tone Blejec povedel na prvo akcijo. Borci so namreč izvedeli, da so Nemci zaradi sodelovanja pri vstaji ustrelili Alojza Glaviča in njegovo smrt so hoteli maščevati. Proti večeru so zagledali na Muljavi, na poti proti kamnolomu, nemškega policista, ki se je sprehajal z domačinko. Tone in Matija Blejec sta streljala nanj in ga ranila. Ranjeni policist je nato zbežal v Mengeš. Ker so borci vedeli, da napad ne bo ostal brez posledic, so se sklenili premakniti globlje v gozd. Novo taborišče so si uredili nad Šenkovim turnom. Proti jutru pa jih je prebudil glas motorjev na vodiški cesti. Nato bi se v gozdu kmalu srečali z nemško patruljo. Mimo nje so se srečno prebili in odšli v tunjiške gozdove. Ko so po Miheli Vesovi iz Mengša dobili zvezo z radomeljsko skupino, so se premaknili v taborišče nad Laze pri Krtini, kamor so prišli 7. avgusta. Semkaj je nato prišel tudi Jaka Jankovič, tako da je bilo v skupnem taborišču 8 Mengšanov.

Po združitvi obeh skupin sta komandant in komisar bataljona, dr. Dermastia in Šturm, osnovala radomeljsko-mengeško četo. Za komandirja sta ji postavila Toneta Blejca, za komisarja pa Franca Bukovca. 8. avgusta je patrulja iz mengeških borcev pri Ihanu napadla gestapovski avto. Nato se je četa začela pripravljati za napad na Moravče in na žandarmerijsko postajo v Domžalah. Obeh akcij, čeprav so v Domžalah borci že zasedli položaje v bližini žandarmerije, pa niso mogli izvesti zaradi prevelikega števila Nemcev in pomanjkanja primerne orožja.

11. avgusta je enota nemške policije iz Kranja izvedla večjo hajko v krumperških gozdovih. Četo so zalotili v taborišču in po kratkem spopadu so se borci prebili skozi obroč in udarili Nemcem v hrbet. Po tem uspešnem spopadu so dobili obvestilo, naj čimprej odidejo na Rašico. Zato so se kmalu nato preko Radomelj in Mengša odpravili na predvideno zborna mesto v rašiških gozdovih, kamor je prišla tudi kamniško-dupliška četa.

V pripravah za vstajo v kamniškem okrožju je KPS oziroma vojnemu komiteju uspelo torej pridobiti razmeroma veliko ljudi. Nemška okupacijska taktika, razpoloženje, ki je nastalo po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo in velik ugled, ki si ga je KP pridobila s svojo pravilno analizo razvoja dogodkov, so bistveno vplivali na potek teh priprav. Težak pa je bil korak od priprav k vstaji, še težji pa od sodelovanja pri prvih akcijah do dokončnega odhoda v partizane. Namesto predvidenih štirih čet kamniškega bataljona je vojnemu komiteju uspelo osnovati le dve.

Akcije v noči od 27. na 28. julij in druge akcije prvih partizanskih enot so prizadejale hud udarec nemškemu prizadevanju za skorajšnjo priključitev Gorenjske k rajhu. Zato nam je razumljiva odločnost in ostrina, s katero so hoteli že v kali zatreti vsako uporniško gibanje. Že zjutraj 28. julija so s pomočjo domačih zaupnikov delali žandarji sezname ljudi, ki bi po njihovem dotedanjem zadržanju utegnili sodelovati pri akcijah. Dopoldne je Nemcem uspelo v kamniškem okrožju aretirati 25 ljudi, od teh večino v Mengšu, za katere so menili, da so kakorkoli v zvezi z vstajo, oziroma so bili o njihovem sodelovanju obveščeni. Popoldne so vse aretirance iz Mengša, Radomelj, Šmarce, Duplice in Kamnika zaprli v kamniške zapore.

V Mengšu so aretirali: Andreja Blejca, Miho Blejca, Lojzeta Glaviča, Jožeta Kanca, Staneta Kavčiča, Franca Korošca, Janeza Koželja, Ivana Liparja, Rudolfa Osredkarja, Franca Panjana, Jožeta Pera, Franca Šetina, Antona in Vinka Vahtarja, Jerneja Vrhovnika in Slavka Židana, iz Topol pa tudi Janeza Koncilija.

Alojza Glaviča, Jako Jankoviča in Jožeta Mejača so mengeški žandarji odkrili na skednju pri Flerinu na Kidričevi cesti 19. Vendar se je zadnjima dvema posrečilo pobegniti, Glaviča pa so ujeli. Žandarji so iskali tudi nekatere udeležence nočnih akcij, vendar so ti že dovolj zgodaj odšli v partizane ali pa se poskrili.

Še isti dan je šef civilne uprave Franz Kutschera z namenom, da prepreči nadaljnjo partizansko aktivnost, uvedel policijsko uro. Do nadaljnjega je bilo prepovedano v času od 22. ure zvečer do 4. ure zjutraj zapustiti stanovanje. Kogar bi Nemci v tem času zalotili

zunaj hiše in bi se na poziv varnostnih organov ne ustavil, bi bil ustreljen. Policijska ura v gostilnah je bila določena za 21. uro. Podaljšanje policijske ure ni bilo dovoljeno. Tudi kinematografi so morali biti zaprti najkasneje ob 21. uri. Menjavo delavcev v podjetjih, v katerih so ponoči delali, so morali urediti tako, da ljudem ni bilo treba med policijsko uro hoditi po cestah.

Medtem so aretirance iz Kamnika odpeljali v Begunje. Tretji dan po aretaciji je prišlo v Begunje izredno sodišče, ki je v enem dnevu vse zaslišalo. To sodišče je bilo ustanovljeno z odlokom šefa civilne uprave 29. julija z nalogo, da »sodi komunističnim elementom, ki so bili krivi sabotаж, ali ki bi jih še poskušali«. Z istim odlokom je šef civilne uprave določil tudi sestav sodišča in med drugim tudi ukazal, da smrtne kazni potrjuje šef civilne uprave sam, izvršuje pa jih 181. rezervni policijski bataljon.

Sodišče je tiste, katerim je lahko dokazalo sodelovanje v uporniških akcijah ali pa našlo pri njih orožje, obsodilo na smrt. 1. avgusta so bili kot prvi talci na Gorenjskem ustreljeni pri Begunjah Leopold Dremelj, Mirko Exler, Ignac Hren iz Kamnika in Alojz Glavič iz Mengša. 6. avgusta pa tudi Stanko Kališnik in Milan Kolarič iz Kamnika. Druge aretirance je sodišče obsodilo na zaporne kazni od treh do šestih mesecev in jih 10. septembra poslalo v neke vrste prevzgojno taborišče v Krieselsdorf pri Spittalu ob Dravi na Koroškem.

Obstoječe žandarmerijske posadke in druge nemške sile niso zadostovale za obračun s partizani. Zato so v kamniško okrožje premestili 171. rezervni policijski bataljon, ki je 9. avgusta prispel v Kamnik. 14. avgusta je bil zaradi večje uspešnosti za boj s partizani en vod 1. čete premeščen v Domžale, en vod druge čete v Mengeš, manjše enote pa začasno tudi na Črnuče, v Šmartno pod Šmarno goro, v Šentvid nad Ljubljano ter v Medvode. Bataljonu sta bili dodeljeni z ukazom z dne 12. avgusta operativni območji žandarmerijskih okrajev Kamnik in Litija.

Vsi ti ostri in hitri ukrepi kažejo, da Nemci niso podcenjevali vstaje in prvih akcij ter da so pravilno presodili pomembnost in posledice teh dogodkov.

IV

PREOSNOVANJE KAMNIŠKEGA BATALJONA IN DEJAVNOST MENGEŠKO-MORAVŠKE ČETE

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je glede na položaj po vstaji na Posavju in v kamniškem okrožju ukazalo, naj se partizanske enote obeh območij združijo v kamniški bataljon. Ko-

mandi kamniškega bataljona in rašiške čete sta pod vodstvom člana vojnega komiteja za Gorenjsko Lojzeta Kebeta-Štefana na Rašici sklenili, da bodo okrepljeni kamniški bataljon sestavljale štiri čete, in sicer: rašiška, mengeško-moravška, radomeljska in kamniška. Četam so določili tudi operativna območja. Rašiška četa naj bi izvajala akcije na terenu okrog Šmarne gore, Rašice in Dobena, mengeško-moravška četa na ozemlju od ceste Črnuče—Trojane do Domžal in Save, radomeljska na območju med Črnim grabnom in Tuhinjsko dolino, kamniška pa na terenu pod Kamniškimi planinami. Komandant bataljona je ostal dr. Marijan Dermastia, za komisarja pa je bil imenovan Roman Potočnik. Tone Šturm je prevzel posle sekretarja okrožnega komiteja KPS, oz. kot so to funkcijo tedaj imenovali, dolžnost sekretarja operativnega komiteja, člana štaba pa sta bila se Tone Blejec in Mara Dermastia. Ob slovesni zaprisegi bataljona 17. avgusta sta pred bataljonom govorila dr. Dermastia in Šturm o pomenu in o ciljih partizanskega boja. Za tem so borci prisegli pred zastavo z napisom »V boj — za svobodo!«, nato pa so se v večernih urah razšli na svoja nova določena območja.

Mengeško-moravška četa je prvo noč po zaprisegi taborila na mengeškem hribu, nato pa je odšla na Gorjušo nad Krtino. Že naslednji dan se je premaknila k Trojici nad Moravčami. Ob svojem formiranju na Rašici je štela 14 borcev. Komandir je bil Janko Bizjak, komisar Karel Mlakar, namestnik komandirja Matija Blejec. Drugi borci pa so bili: Angela Bizjak, Stanko Čad, Stane Habat, Jaka Jankovič, Tine Kmetič, Tomaž Knavs, Janez Ogrin, Maks Škofic, Anton Tomelj in Marijan Vajevec, ki je bil četni bolničar. V avgustu in septembru pa so se ji pridružili še Martin Smerkolj, Stanko Grilanc, Pavle Ulčar, Franc Zupančič, Slavko Dobovšek, Ivanka Čad, Marija Bizjak, Dominik Bizjak, Janez Bizjak, Vincenc Novak in menda tudi Vinko Prvinšek. Prve dni po formiranju se je pri njej zadrževal tudi član štaba kamniškega bataljona Tone Blejec.

Že nekaj dni po prihodu na teren je njena patrulja odšla 21. avgusta na prvo akcijo, in sicer na kaznovanje domačega izdajalca Franca Marna iz Krtine, ki ga je likvidiral Tone Blejec. V maščevanju za to so Nemci 22. avgusta ustrelili v bližini njegove hiše 5 talcev.

Kmalu nato se je na poziv radomeljske čete odpravila v njeno taborišče in 26. avgusta sodelovala pri izpraznitvi trgovine M. Belca v Radomljah. V taborišču so razpravljali o skupnem napadu na Remčevo tovarno na Duplici. Za tem so se njeni borci vrnili na

Trojico. Od tod je 1. septembra patrolja treh borcev pod vodstvom Matije Blejca odšla na zasedo pod Šumberk, tik nad bistriški most. Borci so bili namreč obveščeni, da se bo po ihanski cesti pripeljal občinski komisar v Ihanu Vinko Riedel. Ta se je res peljal mimo njih, toda niso ga spoznali. Namesto njega so streljali na carinskega uradnika Johana Wutteja, ki je smrtno ranjen obležal na mostu. Zaradi tega napada so Nemci 3. septembra pri istem mostu ustrelili 10 talcev, med njimi tudi slovenskega slikarja Franca Goloba. Na ta način so Nemci hoteli preprečiti nadaljnje likvidacije izdajalcev in drugo aktivnost partizanov, kar pa jim seveda ni uspelo. Nasprotno, priznati so morali celo, da dosegajo partizani s svojimi akcijami velike uspehe. V poročilu 171. rezervnega policijskega bataljona z dne 17. septembra 1941 beremo: »Ukrepi proti terorističnim dejanjem — jemanje talcev, javno streljanje komunistov — doslej še niso dosegli pričakovanega uspeha. Večji del prebivalstva simpatizira s teroristi in jih podpira, zlasti z živili itd. V delovanju tolpa vidi hkrati osvobodilno borbo nacionalnega slovenstva...«

1. septembra so borci mengeško-moravske čete poskušali tudi razstreliti stolp visoke napetosti pri Krtini. Akcija pa jim je le na pol uspela, ker niso imeli primerne razstreliva.

V času, ko so se zadrževali pri Trojici, so imeli dobro organizirane obveščevalne zveze in oskrbovanje. Poglavitni javki sta bili pri Poldetu Mišu na Gorjuši in pri Petričevih na Lazah. Semkaj so prihajali aktivisti iz Domžal, iz Trzina, iz Mengša in od drugod.

Za tem so se premaknili v hribe nad Dolskim in si v razvalinah Tovorovega gradu uredili novo taborišče. Tu so četo 9. septembra obiskali člani štaba kamniškega bataljona in Tomo Brejc, ki je četi posredoval navodila za delo. Z borci so razpravljali tudi o nalogah, ki jih čakajo, ter sprejeli v Partijo nekaj novih članov.

Iz novega taborišča je četa hodila na akcije v okolici Dolskega. Tu je postavljala zasede, nekajkrat prekopala cesto proti Litiji in njene patrolje so hodile celo preko Save. Napasti pa so nameravali tudi žandarmerijo v Dolskem.

Ker se jim ta teren ni zdel najbolj ugoden za uspešne akcije proti sovražniku, so sklenili, da se premaknejo k cesti po Črnem grabnu. Tik pred odhodom pa so doživeli hajko 171. rezervnega policijskega bataljona, v kateri je Nemcem uspelo, da so odkrili skladišče municije. Četi je uspelo, da se je brez žrtev umaknila. Nato so se 20. septembra premaknili na hrib Mohor nad Moravčami, in si postavili taborišče blizu studenca. Od tod so izvedli prehranjevalno akcijo na grad Brdo. Naslednji dan, 21. septembra, pa so v svojem taborišču doživeli največji spopad z Nemci, ko je 171. re-

zervnemu policijskemu bataljonu uspelo po dvodnevni hajki četo obkoliti.

Nemci so pripeljali dve četi 171. rezervnega policijskega bataljona do Prevoj, kjer so nato določili razvrstitev svojih sil za napad na koto 522 (cerkev sv. Mohorja). Prva četa pod poveljstvom kaptana Kröhla se je s kamioni pripeljala do Krašnje, odšla peš do Vinj in se tu razvrstila 600 m južno od Vinj do gradu Rožek. Tretja četa je pod poveljstvom nadporočnika varnostne policije Braulicha svoje sile razvrstila tako, da se je prvi vod odpeljal do Dol in se tu razmestil na prostoru kote 344 do Prikrnice z naslonom na prvo četo pri gradu Rožek. Dva voda iste čete sta odšla do Podstrani, od tod pa se je en vod pomaknil proti severu in zavzel položaje pri znamenju.

Borci so ta dan kosili šele pozno popoldne. Takoj po kosilu so odšli v patroljo trije borci pod vodstvo Matije Blejca. Patrolja ni bila oddaljena od taborišča še niti dvesto metrov, ko jo je pozval rezki nemški klic, naj se ustavi. Ker je padla prav med Nemce, so se borci poskušali razbežati, vendar so Čada Nemci takoj ujeli, Kmetiču in Habatu pa je uspelo, da sta se izmuznila. Ko je Habat pritekel v taborišče, je komandant že razvrščal borce na položaje, ker je medtem že tudi J. Jankovič, ki je bil na straži, opazil Nemce. Komaj so zasedli položaje, so se Nemci že približali. Na položajih je bilo vsega le 11 ali 12 borcev. Komandir je hodil od borca do borca in pozival na natančno streljanje, ker so imeli malo municije, in so zato morali puščati sovražnike tudi na petdeset metrov blizu. V boju so borci hudo ranili nemškega majorja. Po dveh urah boja so Nemci prenehali napadati in zakurili ognje, da se ne bi v temi spopadli med sabo. Medtem je komandir spretno izkoristil praznino v obroču, ker je del vojakov tretje čete moral nesti težko ranjenega nemškega majorja v Podstran. Četa se je nato neopazno prebela najprej v smeri proti Stegnam in nato proti Zlatemu polju, kasneje pa proti Limbarski gori. Drugo jutro, ko so Nemci dobili okrepitev še dveh čet 181. rezervnega policijskega bataljona, ki sta taborišče docela obkolila, so naskočili prazno taborišče in ga požgali. V boju je padel Tine Kmetič.

Kakor hitro so borci izvedeli, da so se Nemci umaknili z bojišča, so se z Limbarske gore vrnili, in nato pokopali padlega Kmetiča v bližini lovske koče, kjer je bila neka jama. Kmalu nato pa so ga Nemci izkopali in pokopali na pokopališču v Moravčah.

Ta boj štejemo med največje vojaške uspehe partizanov v letu 1941 na kamniškem območju. Celo Nemci so se v svojem poročilu o tem boju pohvalno izražali o partizanskih bojnih in

taktičnih sposobnostih. Komandant Völker je v tem poročilu tudi analiziral nemško taktiko v bojih s partizani in predlagal nekaj novosti. Bistveni pogoj za uspeh je po njegovem mnenju presenečenje, zato bi se bilo treba približati partizanom brez strela. Tudi ena četa zmore obkoliti taborišče in uničiti partizane, če jih prese- neti. Posebno važna je nadalje dobra obveščevalna služba. Kakor hitro Nemci izvedo za partizane, je po taktičnem premisleku takoj treba začeti s hajko. Po možnosti naj bi prej sklenili trden obroč in šele potem napadli. Bolj kot doslej bi se bilo treba ravnati tudi po dnevnem času. Nesmiselno je začenjati hajko dve uri pred mrakom, ker je boj v gozdu, zlasti v temi, nemogoč, obstoji pa še nevarnost medsebojnega napada. V takšnih primerih naj bi se akcija pripravila zvečer in ponoči, napasti pa bi bilo treba šele dopoldne. To poročilo je zgovoren dokaz, da so tudi izkušnje iz bojov na Kamniškem služile Nemcem kot dragocen prispevek k njihovi protipartizanski taktiki.

Nemci so po tem boju kar naprej hajkali po moravških hribih in borci mengeško-moravske čete so se morali nenehno izmikati iz obročev. Kljub temu pa so izvedli še dve akciji. 26. septembra so iz župnišča na Zlatem polju, kjer so preselili župnika, zaplenili okrog 400 kg žita in drugih živil ter perila. 29. septembra pa so med Lukovico in Šentvidom uničili telefonsko napeljavo in rekvirirali nekaj živil na brdskem gradu. Nemci so zaradi teh akcij še okrepili svoje sile in 3. oktobra je prišlo v Domžale še 180 policistov.

V začetku oktobra so se borci odločili, da se pomaknejo proti Gorenjski. Četa se je najprej en dan zadrževala na mengeškem hribu, kjer so jo obiskali aktivisti, nato pa je odšla proti Kranju. V šenčurskih gmajnah se je sestala s Tomom Brejcem, ki je borcem spričo izredno hudega položaja in bližajoče se zime odobril njen odhod s kamniškega okrožja. V okrogeljskem gozdu so se nato sešli s kranjsko-tržiško četo in 2. kranjsko (Nartnikovo). Skupaj so nato prekoračili Savo in krenili na Mohor. Od tod so odšli brez Nartnikove čete, ki je ostala nad Selško dolino, v Poljansko dolino. Okrog 20. oktobra je na Valtarskem vrhu zapadel prvi sneg in nato so se napotili preko meje v Ljubljansko pokrajino. Ustavili so se na Babni gori in ostali tu okrog tri tedne. Medtem so se zadrževali nekaj časa tudi v Hruševem ter iskali primeren prostor za taborišče. 29. oktobra je v vasi Šujica pri Dobrovi padel komandir Janko Bizjak. Po njegovi smrti je postal komandir čete Matija Blejec. Zaradi snega in mraza je morala borcev precej padla. Nekateri so odšli v Ljubljano, drugi pa so v začetku novembra odšli z Babne gore na Samotorico in se z delom rašiške čete ter ne-

katerimi novimi borci iz Ljubljane združili v samotorsko četo. Četa je štela okrog 50 borcev z okrog 10 puškomitraljezi. Ne dolgo za tem je Glavno poveljstvo ukazalo, naj se iz čete prostovoljno formirata dve skupini, in sicer primorska in gorenjska. Komandir primorske skupine je postal Mile Špacapan, komandir gorenjske pa Matija Blejec.

Glavno poveljstvo pa je prav takrat pripravljalo tudi napad na preserski most in obe skupini pod enotnim vodstvom M. Špacapana določilo za to akcijo. Enota se je že podnevi odpravila iz taborišča v Vnanje gorice in nato šla preko Barja do Preserij. Pred napadom se je razdelila v dve skupini. Prva, ki jo je vodil Slavko Starc-Fazan, se je prepeljala preko Ljubljanice, druga, ki ji je poveljeval Matija Blejec, pa je varovala levi breg. Po uspešni akciji so se borci vrnili v Polhograjske Dolomite. Tu sta se skupini ločili. Primorska je z enim borcem mengeško-moravske čete, Stanetom Grilancem, ki se ji je pridružil, odšla na Primorsko, gorenjska pa je prešla mejo in se 12. decembra na Pasji ravni pridružila kot poseben vod Cankarjevemu bataljonu.

Po vstaji je bilo politično delo na terenu zaradi izredno hudega nemškega terorja skrajnje oteženo. V avgustu je prenehal delovati OK KPS Kamnik, ker so se njegovi člani in člani Partije vključili v prve partizanske enote. Nemci so zelo razredčili vrste pristašev OF, saj je precej aktivnih političnih delavcev končalo kot talci v Begunjah. Nemci so samo v avgustu 1941 v Kamniku, v Domžalah, v Mengšu in v Moravčah aretirali preko 200 oseb. Težavno je bilo tudi to, da Tomo Brejc ni odgovarjal za politično delo samo v kamniškem okrožju, marveč tudi v delu kranjskega, kjer je bil položaj že takoj po začetku vstaje tako kritičen, da je moral za dalj časa ostati tamkaj. Sredi avgusta je odšel v Ljubljano, kjer je dobil navodila za nadaljnje politično in vojaško delo.

Prvi partizani so se po vstaji povezali predvsem z ljudmi, ki so z njimi sodelovali že pri pripravah na vstajo. Z odhodom v partizane se je pojavila cela vrsta problemov, o katerih v času priprav za vstajo niso obširno razpravljali. Predvsem je nastalo pereče dvoje: kako zagotoviti pomoč partizanom s prehrano, z orožjem in z drugim materialom ter kako zagotoviti dobro obveščevalno službo. Glede bivanja in gibanja prvih partizanskih skupin je bila potrebna zaradi okupatorjeve budnosti največja previdnost. Zato so ostali borci povezani res samo s tistimi, katerim so popolnoma zaupali, in ki so jim bili resnično najbolj potrebni. V Mengšu sta bili v tem času takšni predvsem dve hiši, in sicer Jančigajeva in Dolinškova. V teh dveh hišah so oddajali hrano in drugo prvi mengeški

aktivisti. V Mengšu so bili to predvsem Jože Blejec, Jože Ogrin, Janko Urbanc in Anton Žnidar, v Topolah Polde Aleš, v Trzinu Janez Jemec in Janez Mušič (Blažev).

Nekako 20. avgusta se je Tomo Brejc v Ljubljani sestal z voditelji narodnoosvobodilnega gibanja. Tu je Edvard Kardelj posebej poudaril, da je treba tudi na Gorenjskem ustanoviti odbore OF. Boris Kidrič ga je po tem sestanku zvečer peljal po sestankih nekaj ljubljanskih organizacij OF, da se je nadrobneje seznanil z njihovim delom.

Po vrnitvi na Gorenjsko je Tomo Brejc v okolici Kranja tudi organiziral prve odbore OF. Nato se je vrnil na Kamniško in 14. septembra je imel na gradu Krumperk sestanek z nekaterimi najbolj agilnimi simpatizerji OF in ustanovili so občinski odbor OF za Domžale. Ta prvi odbor OF v kamniškem okrožju je sestavljalo 8 članov.

Sredi avgusta se je torej izvedla pomembna vojaška reorganizacija prvih partizanskih enot s Posavja in iz kamniškega okrožja. Ustanovljene so bile 4 čete, ki so dobile za svojo poglavitno nalogo, da odidejo na svoja območja in tam izvedejo mobilizacijo, da se tako številčno povečajo in izvršujejo predvsem sabotažne akcije. Prve partizanske enote torej niso imele samo namena, uničevati sovražnika, marveč naj bi bile predvsem jedra, okrog katerih naj bi se zbrali novi borci za nadaljnji boj proti okupatorju, in ki naj bi izvedle najširšo mobilizacijo na terenu. Posebno pa naj bi se stalno premikale po svojem območju v moralno in politično oporo ljudem, ki so spričo nemškega nasilja preživljali hude preizkušnje. Borci so na nove akcije odhajali v neugodnih situacijah, ker so Nemci v takojšnjih hajkah po vstaji uspeli popolnoma razbiti kranjski bataljon, za gorenjskega pa so dosegli, da se je razšel. Tako so lahko velik del svojih sil uporabili prav za akcije proti kamniškemu bataljonu.

24. avgusta je uspelo enoti 171. rez. polic. bataljona razbiti kamniško četo. 27. septembra so nemške policijske patrulje izsledile rašiško četo in jo napadle. Borci so se uspešno prebili iz obroča. Del borcev je prebredel Savo in odšel proti Ljubljani, druga skupina si je poiskala zatočišče na Kristanovi domačiji v Selu pri Vodicah, kjer so jo 30. septembra izdali. Nemci so večino borcev ujeli in jih kasneje ustrelili za talce. Policijske enote so začele radomeljsko četo nenehno zasledovati po njenem požigu tovarne pohištva na Duplici. 13. septembra sta dve policijski četi odkrili taborišče radomeljske čete pri Žičah. Četi se je uspelo prebiti v Moravške hribe, od tod pa je odšla čez nemško-italijansko

mejo na Molnik. Okrog 10. oktobra se je radomeljska četa vrnila na domžalsko območje. 28. oktobra so jo zaradi izdaje nenadoma obkolile enote 322. bataljona deželne brambe na Golčaju. Večina borcev je padla, med njimi tudi Tone Blejec iz Mengša.

Nemci so se na enote kamniško-posavskega območja vrgli z vso silo. To pa predvsem zaradi tega, ker v drugih delih Gorenjske vstaja ni uspela tako, kot je vodstvo vstaje pričakovalo. Velikim nemškim silam je ob pomoči domačih izdajalcev »uspelo očistiti« s stalnimi hajkami, obsežno ozemlje od Save do Kamniških planin. Vendar je partizanska dejavnost v tem času ne glede na občasne neuspehe izredno pomembna, ker je pomenila poglobitveno oviro načrtom za skorajšnjo vključitev teh dežel v nemški rajh.

Uspehe kamniškega bataljona je visoko cenilo tudi vodstvo slovenske NOB. 26. septembra sta Boris Kidrič in Edvard Kocbek izročila radomeljski četi na Molniku partizansko zastavo, s katero je Izvršilni odbor SNOO na predlog Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet »izrekel pohvalo kamniškemu bataljonu in njegovemu komandantu za hrabra dejanja in spretno partizansko taktiko«. Partizansko zastavo je v imenu štaba bataljona sprejel Tone Blejec, ki jo je tudi nosil do smrti na Golčaju.

S partizansko zmago pri Mohorju se je politična zavest prebivalstva dvignila, vendar pa je prekmalu sledil poraz na Golčaju, da bi se osnovali še novi odbori OF. Okrepil se je tudi gestapovski teror, in tako je prišlo do začasnega mrtvila v politični dejavnosti. Primerjava političnega delovanja v kamniškem okrožju z delovanjem OF v Ljubljanski pokrajini nazorno kaže, da so bili organizatorji vstaje na Gorenjskem nekoliko preozki in da niso zajeli cele vrste ljudi, ki bi organizirani v OF lahko veliko prispevali k oboroženemu odporu. Vzroki za takšno stanje pa so bili subjektivni in objektivni, zlasti nemški teror in pomanjkanje terenskih političnih delavcev.

V

NASTANEK NOVEGA KAMNIŠKEGA BATALJONA, NJEGOVA DEJAVNOST IN VIŠEK NEMŠKEGA TERORJA

Po tragičnem golčajskem boju je ostalo torej kamniško okrožje brez partizanske enote. Sredi novembra je zbolel še Tomo Brejc. Po tovarnah in vaseh okrog Mengša, Domžal in Kamnika je prišlo v tem času do novih aretacij. Vojaško in politično mrtvilo je trajalo mesec dni in pol. Okrog 20. decembra se je osnoval pokrajinski komite KPS za Gorenjsko, ki so ga sestavljali Anton Dolinšek kot

sekretar, Tomo Brejc, Lojze Kebe in Mira Svetina kot člani. Pokrajinski komite je prevzel vodstvo političnega dela na Gorenjskem.

Pogoji, v katerih sta začela s političnim delom v kamniškem okrožju sredi decembra Tomo Brejc in Mira Svetina, ter od srede januarja 1942 naprej, ko se jima je kot terenski politični delavec in kasneje sekretar okrožja pridružil še Nace Sterlekar-Jože, so bili izredno hudi. Dejavnost kakšne vojaške enote bi brez dvoma lahko olajšala njihova prizadevanja, da bi čim širši krog ljudi seznanili s programom OF in najbolj prizadevne aktiviste že tudi povezovali v odbore OF. Zlasti v tovarnah Remec na Duplici, v Bonačevi in Marxovi tovarni na Količevem, v Induplati v Jaršah in pri Kocijančiču na Viru, torej povsod tam, kjer so bile že pred vojno močne strokovne organizacije in v katerih so imeli že pred vojno komunisti svoje simpatizerje, je bilo precej pristašev OF.

Pristaši OF pa se niso navduševali za tesnejše medsebojno povezovanje zaradi številnih izdajstev in ostrih kazni okupatorja. Političnim delavcem je polagoma uspelo ustvariti organizacijo OF v Ihanu, na Prevojah, v Šentvidu in v Lukovici. Med pristaše OF so razširjali Slovenskega poročevalca in drugo literaturo, ki so jo dobivali iz Kranja v Mengeš k Tonetu Jančigaju. To organiziranje je bilo v bistvu le povezovanje najbolj prizadevnih in zanesljivih članov OF v skupine OF, ni pa bilo še to takšno povezovanje v odbore OF, kot jih poznamo iz kasnejšega razvoja. Večjo možnost kot središča, so nudila za politično delo zlasti odročnejša območja, kjer je bilo nemško nadzorstvo slabše. V Črnem grabnu in v Tuhinjski dolini so zlasti po sestanku pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko v Domžalah 17. januarja 1942, na katerem so sklenili, naj se na Kamniško vrne skupina kamniških borcev iz Cankarjevega bataljona, nastali v večini vasi odbori OF. Z njihovo ustanovitvijo pa so bili ustvarjeni pogoji za uspešno delovanje partizanskih enot spomladi leta 1942. Organizirani pristaši OF so poskrbeli za dobro obveščevalno službo in oskrbo partizanov, ko so se vrnili na Kamniško. Brez aktivistov OF bi se partizanske enote v letu 1942 težko obnovile in brez njih bi spričo hudih udarcev, ki so jih utrpele partizanske vojaške enote kot tudi civilno prebivalstvo, zavest težko ostala tako velika, kot jo je terjal naš narodnoosvobodilni boj. To je ena velikih posebnosti NOB v Sloveniji.

Ob koncu leta 1941 in v začetku leta 1942, ko na Kamniškem ni aktivno delovala nobena partizanska enota, se je torej težišče boja proti okupatorju preneslo na politično področje.

Nemci so v tem času ugotavljali, da se je položaj v kamniškem okrožju izboljšal in da ni bilo nobenih terorističnih dejanj. Vendar

so bile že v decembru 1941 zaradi velike aktivnosti Cankarjevega bataljona na območju žandarmerijskih okrajev Radovljica in Kranj tudi v kamniškem okrožju vse žandarmerijske postaje v pripravnem stanju. Prav tako so večja podjetja ustanovila iz vrst svojih delavcev za varnost tovarn v nočnem času tovarniške straže (werk-schutz). Hkrati so Nemci pospešeno delali, da bi organizirali oboroženo formacijo KVB — wehrmannschaft. 25. junija 1941 je že bila določena nadrobnejša struktura wehrmannschafta na Gorenjskem, vendar je zaradi pomanjkanja ustreznih ljudi za vodstvo šlo zajemanje moških v to organizacijo mnogo počasneje kot na Spodnjem Štajerskem. Nemci so začeli organizirati wehrmannschaft v kamniškem okrožju v septembru, ko so določili vodje nekaterih sturmov. Dokončno obliko organizacije je določil poveljnik wehrmannschafta v Koroški deželni zvezi Beck z ukazom dne 15. oktobra 1941, ko je standarto wehrmannschafta v Kamniku razdelil na pet sturmbannov in 43 sturmov. Dejavnost sturmov je obstajala iz pouka nemškega jezika, vojaškega urjenja in petja. V večini sturmov pa je bilo delo nemogoče, ker vodje sturmov niso znali niti besede nemško in so celo poročila na poveljstvo wehrmannschafta pošiljali v slovenščini.

Do novembra leta 1941 so v 33. sturm zajeli 113 Trzincev, v 13. sturm pa 711 Mengšanov. Ta sturm so nato razdelili 19. novembra na dva, 13. in 14., 10. januarja 1942 pa so ustanovili še specialne sturme, in sicer pionirskega, obveščevalnega in sanitetnega. Zadnji je imel sedež v Mengšu.

Do decembra leta 1941 so Nemci uspeli zajeti v wehrmannschaft v kamniškem okrožju 6300 moških, do februarja 1942 pa celo 8132 moških. To delo in uspeh dela v wehrmannschafu še daleč ni bil takšen, kot so si ga Nemci želeli in pričakovali. Zaradi pomanjkanja zanesljivih vodij in počasnega organiziranja Nemci wehrmannschafta na Gorenjskem niso pritegnili v boj proti partizanom, čeprav so nekateri to želeli.

Novi šef civilne uprave za Gorenjsko in Koroško gauleiter dr. Friedrich Rainer je kot znak političnega izenačevanja z rajhom izdal 15. decembra 1941 odredbo o uvedbi NSDAP na Gorenjskem. Ta ukrep je ostal v veljavi ne glede na to, da do priključitve ni prišlo. Vodstvo politične dejavnosti na Gorenjskem je bilo odslej v rokah NSDAP. S 1. januarjem 1942 je bilo postavljeno okrožno vodstvo NSDAP, ki je takoj začelo z dejavnostjo in poskušalo v vsaki občini osnovati krajevno skupino NSDAP.

Do marca leta 1942 je bilo organiziranih 6 krajevnih skupin, 17 oporišč (med njimi tudi v Mengšu), v katere so bili vključeni po

večini učitelji in žandarji. V 4 občinah pa so vodstvo politične dejavnosti obdržale še naprej krajevne skupine Koroške ljudske zveze.

Iz omenjene dejavnosti se vidi, da si je nemško politično in oblastno vodstvo zelo prizadevalo našo deželo in njene prebivalce čimprej vključiti v nemško državo tudi v pozni jeseni in pozimi 1941/1942, ko so doživeli s partizanskimi napadi že prva velika presenečenja in razočaranja.

Kamniški vod je v sestavu 1. čete Cankarjevega bataljona sodeloval v znanih bojih za Dražgoše od 9. do 11. januarja 1942 in se v njih dobro izkazal. Pri Dražgošah je padel Stane Škofic iz Mengša, 13. januarja pa je v spopadu na Mošenjski planini padel še Karel Mlakar iz Trzina. 14. januarja so na Dražgoški gori izvedli preosnovanje bataljona. Zaradi lažjega manevriranja v zimskih razmerah so ga razdelili v tri čete. Prvi, selški, ki ji je bil postavljen za komandirja Matija Udvarc-Vajs, nekdanji komisar kamniškega bataljona, je bila začasno dodeljena tudi 12-članska skupina kamniških partizanov pod vodstvom Matije Blejca, ki je dobila nalogo, da odide takoj, ko bo mogoče, nazaj v kamniško okolje.

Skupina se je nato okrog 20. januarja ločila pod Lubnikom od čete, da bi se vrnila na Kamniško. Nekaj časa se je zadrževala v okolici Smlednika, nato je odšla na Rašico, eno noč prespala celo v samem Mengšu pri A. Jančigaju, 20. februarja pa je prispela v Paloviče in se vse do 12. marca zadrževala pri Valentinu Pestotniku. Nato so se borci preselili v Tuhinjsko dolino, v Kostanj h kmetu Mihi Pestotniku.

Skupina se je vrnila na Kamniško z nalogo, da spet začne s partizanskimi akcijami in da zbere nove borce za formiranje kamniškega bataljona. Visok sneg ob prihodu ji je onemogočil, da bi takoj začela opravljati svoje naloge.

Že 18. marca pa je bila skupina izdana in še isto noč so vas Kostanj obkolile tri čete 171. rezervnega policijskega bataljona, žandarji iz Kamnika in iz Šmartnega ter gestapovci kamniške izpostave gestapa. Vendar so se partizani pravočasno umaknili in akcija Nemcem ni uspela.

Nemci so nato nadaljevali s hajkami, da bi skupino razbili. Po uspešni sabotažni in preskrbovalni akciji v Lukovici 24. marca so se borci znova vrnili na Tuhinjsko in se utaborili na Svinku. Naslednji dan je prišel v Veliko Lašno Tomo Brejc in potrdil štab nove kamniške čete. Skupina se je namreč formirala v četo že nekaj dni poprej na lašenjskem hribu. Čeprav so si borci prizade-

vali, naj bi se enoti pridružilo le toliko novih borcev, kolikor so imeli zanje orožja, drugi domačini, ki so želeli sodelovati z njimi, pa naj bi ostali doma, in kot Narodna zaščita hodili z njimi zvečer na akcije, je četa štela ob ustanovitvi že 28 borcev. Med njimi so bili tudi tisti, ki so prezimili v kamniškem okrožju.

Komandir čete je postal Matija Blejec-Matevž, komisar Jakob Molek-Mohor. Kamniška četa je prva dva meseca po svoji ustanovitvi izvedla več uspešnih sabotažnih, prehranjevalnih in propagandnih akcij v Tuhinjski dolini, v Črnem grabnu in na Moravškem. 10. maja je na hribu Osnovček pri Šmartnem v Tuhinjski dolini ves dan uspešno odbijala nemške napade, ki so jih podpirali celo s topovi, prizadejala Nemcem precej izgub in se zvečer brez žrtev prebila iz obroča. Eden od ranjencev iz tega boja se je nato zdravil v Mengšu pri Dolinškovih.

Novica o velikem uspehu kamniške čete se je hitro raznesla in vsak dan se je četi pridružil kakšen nov prostovoljec. Tako je že nekaj dni po tem boju četa štela okrog 70 borcev. Iz njih so nato sestavili dve četi, in s tem tudi novi kamniški bataljon. Komandant bataljona je postal Matija Blejec, komisar pa Jakob Molek.

Nastali položaj je bil torej ugoden, in zato so borci nadaljevali z mobilizacijskimi akcijami. Akcije so lepo uspele, tako da je bataljon ob koncu maja štel že 90 borcev. Vendar jih je bila polovica slabo oborožena, nekateri pa so bili celo brez orožja.

9. junija je bataljon napadel žandarmerijsko postojanko v Stranjah, zaplenil večjo količino orožja in zavzel tudi pošto in občino. S tem je uspešno rešil problem oborožitve svojih borcev.

V začetku junija je prišlo z ustanovitvijo kokrškega odreda do povezave partizanskih enot, ki so operirale na levem bregu Save od Tržiča do Kamnika in deželne meje Kranjska-Štajerska. Glavni štab je že 4. aprila izdal ukaz o formiranju odredov in grup odredov, v katere naj bi se povezali obstoječi bataljoni. Partizanske enote na Gorenjskem so sestavljale I. grupo odredov. Ta naj bi imela gorenjski, kokrški in koroški odred. Štab grupe si je prizadeval, da bi nalogo čimprej izpolnil, kajti s tem, da bi se vse enote povezale, bi bilo mnogo lažje usklajevati akcije in smotrneje razvrstiti partizanske enote v zvezi z načrtom za partizansko ofenzivo, ki je imela na Gorenjskem za cilj splošno ljudsko vstajo. Tomaž Knavs-Matevž Kovač, eden mengeških prvoborcev, je postal komandant, Ivan Bertoncelj-Ivan Jereb pa politični komisar odreda, kamniški bataljon se je vključil v novo formirani odred kot I. bataljon, medtem ko je kokrški postal njegov II. bataljon.

16. junija je kamniški bataljon uničil wehrmannsko postojanko na Črnavcu in si priboril veliko orožja in municije ter ujel vso posadko. To je bila prva večja osvojena sovražna postojanka v kamniškem okrožju. Pomembnost te zmage je predvsem v tem, da so gorenjski partizani pokazali, da se ne bodo ustavili le pri likvidacijah voditeljev wehrmannschaftha, marveč da bodo odločno nastopili proti vsakemu poskusu, da bi se tudi na Gorenjskem aktivirali wehrmanni za boj proti njim. 18. junija je bataljon dobil tretjo četo. Bataljon je medtem namreč obiskal komandant odreda in predlagal, da bi se osnovala še tretja četa, katere operativno območje bi segalo preko celotnega pogorja pod Kamniškimi planinami. Za komandirja je bil nato postavljen Janez Ogrin-Lojze iz Mengša, za komisarja pa Stane Žerovnik-Miško. Naslednji dan so Nemci na Veliki planini napadli 2. četo. Ob precejšnjih nemških žrtvah je padlo 18 borcev. To je bil edini večji uspeh nemških akcij v prvi polovici leta 1942 proti partizanom na Kamniškem. Za tem so borci izvajali akcije predvsem na cestah v Črnem grabnu in v Tuhinjski dolini.

Vojaška dejavnost se je torej spomladi leta 1942 na kamniškem območju izredno razvila. Iz majhne skupine 12 borcev je zrastle četa, iz nje pa novi kamniški bataljon. Z organizacijo dobre obveščevalne službe in z dobro pripravljenimi načrti so kamniški borci zelo uspešno napadali tudi večje postojanke. Uspeli so pritegniti Narodno zaščito, ki je uspešno sodelovala pri številnih sabotajah. Cestne zveze Štajerske z Gorenjsko preko Črnega grabna in Tuhinjske doline so stalno ogražali, tako da so bile prehodne le za večje nemške kolone, in še to predvsem podnevi. Vse pomembne prehode so borci nadzorovali zasedami in patruljami. Razen na Veliki planini so se spretno in brez žrtev izogibali številnim hajkam. To je še posebno pomembno, če upoštevamo, da so Nemci za te hajke imeli na voljo tri bataljone, 93. in 171. rezervni policijski bataljon ter 322. bataljon deželnih strelcev, obmejne in žandarmerske enote ter gestapovce in da so za večje akcije pritegnili tudi druge enote s Štajerske ali z Gorenjske. Kot posebnost naj omenimo še to, da so Nemci tedaj samo v kamniškem okrožju uporabljali tanke pri zasledovanju partizanov. Nemške hajke so bile tako neuspešne, da je nemški občinski komisar iz Kamnika v svojem poročilu napisal, da je vsako propagandno delo nemogoče, ker uspehi na ruski fronti ne napravljajo nobenega vtisa, če vidijo ljudje v bližini same neuspehe in ne morejo odločno opraviti z »banditi«.

Bataljon je s svojo odločnostjo končno dosegel tudi to, da so morali Nemci začasno opustiti načrt, da bi domače prebivalstvo porabili v bojih proti partizanom. Nemci so se mnogo nadejali od

wehrmannschafta. Toda z likvidacijo nekaterih najbolj vnetih wehrmannov so partizani dosegli, da je večina wehrmannov postajala vedno bolj pasivna in da je njih število nenehno padalo. Strah pred likvidacijami je še tiste, ki so bili pripravljeni služiti okupatorju, privedel do tega, da so se upirali aktivnemu sodelovanju v bojih s partizani. Partizani so odvezemali wehrmannom tudi uniforme in opremo, tako da so bili Nemci 12. junija prisiljeni izdati ukaz o odvzemu vseh uniform, ob koncu junija pa so wehrmanne poslali na dopust. Uporabili so jih nato še pri gradnji zaprek na nemško-italijanski meji sredi avgusta 1942, ko je na to delo odšlo iz kamniškega okrožja 214 mož, vendar iz Mengša le 14.

Nemci pri svojih namerah, da zatro partizansko dejavnost, niso izbirali sredstev. Prav sredi leta 1942 je njihova brutalnost dosegla višek. Rast partizanskih enot so najprej poskušali preprečiti s selitvijo družin vseh tistih, ki so odšli v partizane. Tako so 11. in 12. junija 1942 izselili iz Mengša družine Blejec (Terezija, Marija in Karel), Tomaža Ogrina in Franca Tomlja, iz Trzina pa družino Habat. Ker je kljub temu še naprej prihajalo do odhoda prebivalcev v partizane, so nekateri nemški funkcionarji celo predlagali, naj bi družine in svojce partizanov zaprli, javno pa objavili, da jih bodo postrelili, če bi se njihovi svojci v določenem roku ne vrnili iz partizanov. 2. julija so izšli novi strahovalni ukrepi, s katerimi so uvedli policijsko uro od 20. ure zvečer do 5. ure zjutraj, Slovencem prepovedali uporabo osebnih avtov, voz in koles ter obisk gostiln.

Tudi streljanje talcev je v tem času doseglo svoj višek. 30. junija so v Kamniku obesili 8 talcev, 8. julija so v Črni ustrelili 51 talcev. To je največje število naenkrat ustreljenih talcev v kamniškem okrožju v vsem času okupacije.

Že vso pomlad so Nemci tudi grozili s požigom vasi in s preselitvijo prebivalcev z vseh območij, kjer so se partizani največ zadrževali in se oskrbovali. Kakor hitro so Nemci začeli odločnejše pretiti s preseljevanjem, so borci kamniškega bataljona, ki so se dobro zavedali svojih dolžnosti do ljudi, ki so zanje toliko žrtvovali, začeli postavljati v okolici ogroženih vasi zasede. To, česar so se prebivalci bali, se je zgodilo 8. julija 1942 na Korenu. Borci so bili v zasedah na cesti Kamnik—Šmartno v Tuhinjski dolini, Nemci pa so že ob treh zjutraj vas obkolili. Najprej so v vasi zbrali 16 moških in eno starko ter jih žive zažgali. Žene in otroke pa so odpeljali v taborišča. Ker so vas obkolili zelo hitro, ni nihče mogel vasi zapustiti in partizanov obvestiti o nemških namerah. Isti dan so zažgali tudi vasi Hom in Gradišče v Tuhinjski dolini.

Od tega dne dalje so partizani postavljali zasede še pogosteje, zlasti okrog Zlatega polja. Da bi mogli izseljevanje uspešno preprečiti, so se v bataljon vrnili tudi borci, ki so ob preosnovanju na Veliki planini sredi junija prešli v tretjo, krvavo četo.

Nemci so nato še večkrat poskušali izvesti svoje načrte, med drugim tudi s pomočjo tankov. Toda kakor hitro so naleteli na zasede, so se vrnili. Vendar se jim je posrečilo 19. julija kljub temu požgati vas Hrastnik in v njej zažgati 9 ljudi, 2. avgusta pa Brezovico, Malo Lašno, Obrše, Podgoro, Trnovče in Zlato polje. V teh šestih vaseh so požgali čez 70 hiš in 50 gospodarskih poslopij ter naropali veliko živine. Skupno so izselili čez 220 ljudi. Kljub vsem ukrepom, da bi zajeli in preselili vse prebivalce, je 66 uspelo, da so se umaknili v partizane. Vsi ti ukrepi so seveda na prebivalstvo mučno vplivali in domžalski občinski komisar piše, da srečuje povsod le blede prepadene obraze in da nima niti delavec niti kmet nobenega veselja več do dela.

V takih pogojih je bilo prav posebno važno, da znova zaživi partizanska vojaška aktivnost, ker sicer bi bili Nemci lahko prepričani, da so z nasilstvi zlomili partizansko udarnost. Po drugi strani pa bi partizani s tem dvignili razpoloženje ljudi in njihovo pripravljenost za sodelovanje z OF. Ker je bila dosedaj glavna vojaška aktivnost usmerjena le na Črni graben, v Tuhinjsko dolino in na Moravsko, je štab kamniškega bataljona sklenil poslati na območja, kjer so imeli ljudje le redkokdaj priložnost videti partizane, to je na ravninsko območje kamniškega okrožja, vojaške patrulje. Ta akcija pa je imela mimo tega še drug namen, udariti sovražnika v kar najbolj občutljiva mesta tam, kjer se je tega najmanj nadejal.

V prvo patruljo enajstih borcev, ki se je na Svinjskem hribu ločila od bataljona, so se javili tudi Mengšani Janez Ogrin-Lojze, Nace Ogrin-Jokl in Jože Osojnik-France. Patrulja si je po prihodu na teren na mengeškem hribu uredila taborišče in 15. avgusta odšla na prvo akcijo. Borci so hoteli likvidirati krajevnega vodjo Koroške ljudske zveze v Mengšu Janeza Oražma. Ker ga niso našli doma, so opustošili njegovo stanovanje, zaplenili puško, nekaj municije, nemško obleko in precej živil. Manjšo rekvizicijo so izvedli pri njegovem sosedu in somišljeniku Jožefu Matiaschu. Naslednjo noč so vdrli v strojnico mengeške opekarne. Minirali so parni kotel in porezali vse jermene, tako da opekarna dalj časa ni mogla obratovati. Po teh dveh akcijah so se iz previdnosti umaknili na trzinske travnike, od tod pa v bližino Podgorice.

Iz Podgorice so odšli v Volčji potok in napravili zasedo lukovškemu občinskemu komisarju Mateju Kuneju, ki bi se moral

to peljati v Kamnik. Akcija pa je bila najbrž izdana, kajti Kunej ni šel v Kamnik, po cestah pa so ves dan patroljirali vojaški avtomobili. Še isti večer, 18. avgusta, so na Duplici likvidirali dva ruska emigranta, nemška vohuna. Nato so se vrnili v Mengeš, za tem pa v bataljonsko taborišče na kratek odmor.

Druga patrolja, ki jo je prav tako kot prvo vodil Jože Pirš-Luka, je napravila nekaj akcij v mengeški okolici. V noči od 23. na 24. avgust so borci izvedli manjšo rekvizicijo na gradu Jablje, naslednji dan pa so najprej naredili nekaj lepakov in enega od njih nalepili na nekdanji Žnidarjev vodnjak na sedanjem Glavnem trgu. Na plakat so napisali imena 12 mengeških nemčurjev. Ta plakat je napravil med njimi pravo paniko, saj so nato nekaj tednov hodili vsak večer spat na žandarmerijsko postajo ali k prijateljem. Še isti večer so v Jabljah izvedli novo rekvizicijo, nato pa so se napotili v trzinski kamnolom. Že s seboj so prinesli nekaj razstreliva, nekaj pa so ga dobili v baraki kamnoloma. Z vsem skupaj so nato minirali drobilec kamenja, kompresor in električne motorje, barako pa zažgali. Nato so se vrnili v bataljon, spotoma pa izvedli še propagandno akcijo v Jaršah in v Radomljah.

Tretja patrolja je bila na terenu od 1. do 4. septembra. Njen pohod je šel v smeri Dob, Vir, Trzin in Ihan. Iz pisarniških prostorov občinskega urada v Dobu so v noči od 1. na 2. september odnesli železno blagajno, odeje in drugo. Naslednjo noč so izvedli uspešno akcijo tudi v tovarno sanitetnega materiala na Viru in v trafiko v Dobu. Vdrli so tudi v poštni urad, odnesli blagajno in poštne znamke, sredi sobe pa so požgali vse tiskovine in listine. Naslednjo noč so se mudili v Trzinu. Tu so nameravali kaznovati nemškega sodelavca Franca Modra, ker pa ga ni bilo doma, so mu pustili opozorilo. Prav tako so opozorili tudi Alojza Bračka. Svojo nalogo so končali 3. septembra v Ihanu. Izvedli so akcijo v šoli in v otroškem vrtcu, vdrli pa so tudi v občinske prostore, razbili pohištvo in pobrali pisalne stroje, raztrgali Hitlerjeve slike in stene polili s črnilom.

Četrto patroljo je vodil komandant Matija Blejec-Matevž sam. 19. septembra so borci odšli z Zlatega polja in še isti dan zvečer izvedli na Viru v trgovini Ludvika Leonardija akcijo ter se dobro založili z živili in s tobakom. Nato so si uredili taborišče na mengeškem hribu. 20. septembra zvečer so začeli s propagandnimi akcijami. Najprej v Suhadolah, nato pa v Šenkovem turnu in v Bukovici je zbranim vaščanom spregovoril o ciljnih NOB komandant Matevž. Navzočim so nato borci razdelili partizansko literaturo in jim zapeli nekaj partizanskih in ljudskih pesmi. Ko pa so od tod šli

proti Vodiciam, so padli v zasedo. Čeprav so jih vodiški žandarji iznenadili, so borci takoj odgovorili z ognjem in pregnali žandarje. Naslednji dan so se umaknili na trzinske travnike. Nemci pa so ta dan prehajali vso Gobavico, Dobeno in Rašico. 23. septembra popoldne so na loških travnikih z mengeškimi fanti celo odigrali nogometno tekmo, zvečer pa so izvedli v Loki pri Mengšu propagandno akcijo. Medtem ko so se zadrževali v vasi, pa so jih mengeški žandarji nameravali obkoliti in le za nekaj minut so bili hitrejši od njih, da jim niso zaprli poti preko mostu na Pšati proti gradu Jablje. Naslednji dan so vdrl v občinski urad v Podgorici in tudi tu razbili železno blagajno in pohištvo ter zasegli pisalni stroj in precej pisarniškega materiala. »Obiskali« so tudi občinskega komisarja, ki je nanje najprej streljal, nato pa jim je moral izročiti dve puški, dve pištoli in nekaj bomb. Nemci so jim odslej postavljali čedalje več pasti. Ni jim ostalo drugega, kot da se vrnejo k bataljonu, ki je taboril pri Trojici nad Moravčami.

Peta patrulja, ki je bila hkrati zadnja, se je zadrževala v dolini le nekaj dni. Nemcev je bilo namreč že preveč, da bi lahko uspešno delovala.

Patrulje so bile potemtakem zelo primerna oblika vojaške in politične dejavnosti, saj je njihovo sabotažno in propagandno delovanje bilo zelo uspešno.

Ker je bilo v poletnih mesecih leta 1942 razbitih kar 6 občinskih uradov, so nekateri Nemci predlagali, naj bi imele po dve ali celo tri občine skupen občinski urad, in to na žandarmerijski postaji, da bi se tako zagotovilo redno poslovanje. V splošnem pa so Nemci videli edino možnost, da bi se stanje popravilo njim v korist, samo v tem, da bi namestili policijske sile tudi v Domžalah, kar so po posredovanju pri generalu Rösenerju jeseni leta 1942 tudi dosegli.

Nemci so v septembru 1942 prizadejali hude udarce gorenjskemu odredu, I. bataljon kokrškega odreda pa so skoraj povsem razbili. Zaradi tega so lahko zbrali več sil za napad na kamniški bataljon, ki jim je zadajal stalno občutne udarce. V času, ko so se borci drugod po Gorenjskem komaj in komaj izmikali nenehnim obkoljevanjem, je kamniški bataljon napadal in pošiljal patrulje tja, kjer so mislili Nemci, da so popolni gospodarji položaja, v Mengeš, v Domžale in v njuno okolico. Z nastopom jeseni pa so si velike nemške sile vztrajno prizadevale, da bi tudi kamniški bataljon doletel usoda I. bataljona kokrškega odreda.

V jeseni 1942 je za razvoj narodnoosvobodilnega boja na Kamniškem značilno predvsem to, da so si Nemci prizadevali v vrsti

hajk razbiti kamniški bataljon, opustili pa so za nekaj časa represalije nad prebivalstvom. To obdobje pa pomeni višek nemškega prizadevanja, da pritegnejo v boj proti partizanom domačine. Sodelovanje domačega prebivalstva so si Nemci želeli, ker niso mogli stalno krepiti obstoječih vojaških in policijskih sil na Gorenjskem. Zato so hoteli prebivalce zajeti v različne polvojaške formacije. Takoj pa je treba poudariti važno dejstvo, da so v tem obdobju vse vojaške formacije na Gorenjskem in Štajerskem organizirali in vodili izključno Nemci sami, in da niso dajali koncesij protirevolucionarnemu delu slovenske buržoazije, da bi z njeno pomočjo ustanovili enote, ki bi se bojevale s partizani, kot so to storili Italijani v Ljubljanski pokrajini. Že od začetka okupacije so si Nemci vneto prizadevali, da bi iz vrst domačinov ustvarili mrežo zaupnikov, ki bi jih obveščala o vsakem, bodisi vojaškem ali političnem protinemškem delovanju. Gestapu na Gorenjskem dolgo ni uspelo, da bi si pridobil večje število takih izprijencev, ker je bil strah pred likvidacijami premočan. Tako priznava v nekem poročilu landratu v Kamniku nemški občinski komisar iz Zgornjega Tuhinja ob koncu julija 1942, da se »sistem civilnih zaupnikov« ni obnesel, ker so partizani vse likvidirali. Toda prav v istem poročilu tudi piše, da mu je uspelo pridobiti v svoji občini nekaj ljudi, ki bi bili pripravljeni boriti se proti partizanom.

Nemci so iz kriminalcev in iz drugih ljudi, ki so jih premamile nemške obljube, pa tudi strah pred nemškim nasiljem, začeli formirati tako imenovane »protibande« (gegenbande). V vsakem okrožju so ustanovili po eno takšno formacijo. Enota za kamniško okrožje je nosila ime »Martin«. Pripadnike teh formacij so Nemci urili v razpuščenem samostanu na Brezjah. Prvič se je taka enota pojavila 7. avgusta 1942 pod Krvavcem.

Te skupine so Nemcem mnogo bolj učinkovito služile, kot so jim prej konfidenti. Dobro oborožene pa so se lahko tudi uspešneje izmikale zasluženi kazni. Pripadniki teh skupin so vohunili po gozdovih za partizanskimi enotami in o svojih najdbah obveščali varnostno in tajno policijo. Mimo tega so v hajkah služili tudi kot vodiči. Pri njihovem nastanku so botrovali politični in upravni organi, organizacijsko so spadali v okvir varnostne policije, tesno pa sodelovali z gestapom. Z njihovim pojavom je postala posebno težavna kurirska služba, kajti ti so zlasti kurirje, pa tudi manjše patrolje zlahka likvidirali. Raztrganci so bili zelo nevarni tudi civilnemu prebivalstvu. kajti oblečeni so bili v navadne ponošene obleke, imeli na sebi razne partizanske znake in skušali zbuditi videz, da so pripadniki

slabo napravljenih partizanov. Zato so tudi dobili vzdevek »raztrganci«.

Vse do konca septembra, ko so se prvič pojavili na Moravškem, zlasti pa v zimskih mesecih, so pripadniki tolpe »Martin« imeli pomembno vlogo pri zasledovanju kamniškega bataljona. Spočetka so se izdajali za borce II. (štajerske) grupe odredov in strahovali so zlasti civilno prebivalstvo. 29. novembra so se borci kamniškega bataljona z njimi prvič uspešno spopadli na Murovici.

Občinski komisarji so si vneto prizadevali, da bi pridobili zanesljive domačine in jih potem dodelili kot pomožne sile žandarmerijskim postajam. Te so bile namreč zlasti v odročnejših krajih premajhne, da bi preprečile partizansko dejavnost. Nemcem je končno uspelo v kamniškem okrožju konec leta 1942 organizirati deželne straže (landwache), ki naj bi skupaj z orožniki varovale vasi. Stražarji so bili v službi od 18. ure zvečer do 5. ure zjutraj in so imeli položaj pomožnih policistov. Tudi deželna straža je le životarila pozimi 1942/1943 in ni dala pričakovanih uspehov.

11. oktobra je govoril v Celovcu dr. F. Rainer in v svojem govoru naglasil, da je kot nov ukrep za izenačevanje Gorenjske z rajhom ukazal tudi na Gorenjskem z veljavnostjo 10. oktobra ustanoviti formacije NSDAP. V prvem obdobju okupacije, je poudaril v svojem govoru, so se Gorenjci pod vodstvom SA organizirali v wehrmannschaft. Tako so dobili osnovne pojme o nemški vzgoji in disciplini. Zaradi trdih ukrepov, ki so bili potrebni v preteklih mesecih, je bilo delovanje wehrmannschafta začasno ustavljeno in zdaj je mogoča ustanovitev strankinih formacij. Kljub temu, da so Nemci močno propagirali vstop v te enote, se je javilo ob istem pogoju, kot je veljal za vstop v wehrmannschaft, to je članstvo KVB, v kamniškem okrožju januarja 1943 vsega 245 mož, v glavnem iz središč, medtem ko je štel januarja 1942 wehrmannschaft 8050 članov. To nedvoumno dokazuje, kako klavrno neuspel je bil tudi ta nemški poskus.

Nekakšen uvod v pogostnejše napade Nemcev na kamniški bataljon moramo šteti hajko, ki so jo Nemci izvedli po moravških hribih prve dni novembra, ko so izvedeli, da so partizani na Dan mrtvih na pokopališču pri Trojici počastili padle borce.

Po tej hajki je moral bataljon vedno pogosteje menjavati svoja taborišča, pa tudi okrepiti patrulje, ki so odhajale na akcije. 22. novembra je odšel v Groblje na prehranjevalno akcijo ves bataljon. Prišlo je do spopada, iz katerega se je bataljon kljub kritičnemu položaju rešil brez žrtev.

Za uspešnejši boj proti okupatorju je štab bataljona poskušal sodelovati tudi s štajerskimi partizani, zlasti z moravškim bataljonom. Tesnejši povezavi obeh bataljonov je bil namenjen tudi posvet 20. decembra 1942 na Kostanjski planini.

Namestnik komisarja I. grupe odredov Stane Bizjak je predstavnikom vseh zbranih enot posredoval navodila Glavnega štaba, ki je I. grupi odredov postavil nalogo, da tudi ta takoj preide na ofenzivne akcije in naj ne vztraja več pri defenzivni in diverzantski taktiki. Organizira naj čimveč akcij za pridobitev orožja in se loti mobilizacije letnikov, ki so jih vpoklicali v nemško vojsko. Prav tako so razpravljali tudi o priporočilu Glavnega štaba, naj se tudi na kamniško-štajerskem območju prično priprave za ustanovitev brigade, dalje, da bi bilo treba od časa do časa koncentrirati sile in udariti na določena večja sovražnikova oporišča, po akciji pa združene enote, če bi bilo potrebno, spet dekoncentrirati. Na tem sestanku so osnovali tudi skupni štab kokrško-savinjskega odreda.

Naslednji dan je prispel na Kostanjsko planino še ostanek kokrškega bataljona pod vodstvom komisarja kokrškega odreda Antona Štefeta-Kostje, in sicer 19 borcev. Po njihovem prihodu se je nato konstituiral štab kokrškega odreda, ki je bil imenovan že sredi septembra. Dolžnost komandanta odreda je prevzel Matija Blejec, z novim imenom Silvo Kamnikar, politični komisar pa je ostal še naprej Anton Štefe, z novim imenom Štefan Jakopič. Za novega komandanta kamniškega bataljona je bil postavljen Franc Per-Vido.

24. decembra so borce na Kostanjski planini napadle velike nemške sile. Nemci so že 19. decembra preko raztrgancev odkrili partizansko taborišče in vse odtlej zbirali sile za odločilen udarec. Rano zjutraj so 24. decembra začele prodirati na Kostanjsko planino nemške kolone. Po štirih srditih napadih, v katerih so sodelovali tudi raztrganci, ki so pozivali partizane, naj se predajo, je komandant Blejec, ki je bil že v začetku boja huje ranjen, dal povelje za preboj. Na čelu z ranjenim komandantom so se borci pognali v napad in večini njih je uspelo, da so se prebili. Naskok za preboj pa je terjal najhujše žrtve. Padli so komandant odreda, novi komandant kamniškega bataljona, komandirja čet Tine Pestotnik-Miha in Peter Podbevšek-Dušan, komandir nekdanje krvavške čete Janez Ogrin-Lojze, ki je z mitraljezom varoval umik, ter še 11 borcev, med njimi tudi Franc Kotar-Riko iz Trzina. Drugi borci so se po peturnem boju uspeli prebiti proti Zgornjemu Tuhinju. Ker se je že kmalu popoldne spustila megla, so se v prvem mraku odondod umaknili proti Palovičam.

Po kostanjski bitki je odšlo na teren več mobilizacijskih partulj. Tem je nato uspelo pridobiti precej novih borcev in že sredi januarja 1943 se je bataljon številčno precej okrepil. Toda večina novih borcev ni bila oborožena, ker je primanjkovalo orožja. Novinci pa seveda tudi niso bili vajeni vsakodnevnih partizanskih težav, iznenadenj in napadov, pa je bilo zato prav med njimi v hajkah in v spopadih precej žrtev, največ 19. januarja 1943 ob napadu motorizirane žandarmerijske čete Alpenland na Kališču. Nemci so namreč po kostanjski bitki še z večjo prizadevnostjo zasledovali bataljon

Glavni štab je 26. decembra 1942 v želji, da bi omogočil večjo partizansko aktivnost, formiral štiri operativne cone. S tem, da je kamniški bataljon podredil štabu IV. operativne cone, je tudi formalno potrdil stanje, ko se je ta bataljon zadnje mesece 1942. leta vedno tesneje povezoval s štajerskimi partizanskimi enotami. To sta narekovali dve stvari: zemljepisni položaj, ki je omogočal tesnejšo povezavo s Štajersko, in pa dejstvo, da so se tudi v Savinjski dolini in v Zasavju formirale močne partizanske enote, s katerimi se je sedaj kamniški bataljon lahko tesneje povezal, medtem ko se je leta 1942 prav zaradi tega povezoval s partizanskimi enotami na Gorenjskem.

Prvotni namen, da bi organizirali kamniško-savinjsko brigado, ki bi operirala od kamniškega okrožja tja do Savinjske doline, so opustili. Poskus s kostanjsko bitko je pokazal, da trenutno ni bilo pogojev, da bi se tudi na nemškem okupacijskem ozemlju formirala večja enota. Proti temu so govorili zlasti tudi vsi zadnji spopadi. Nemci so skoncentrirane partizanske enote sorazmerno lahko izsledili, iz hajk, ki so sledile, pa so se enote prebijale za ceno preveč velikih žrtev. Mimo tega bi s tako koncentracijo ostal precejšen del terena brez partizanskih enot, ki pa so bile trenutno nujno potrebne za mobilizacijo zaradi vpoklicev letnikov 1923 in 1924 v nemško vojsko in za kontrolo terena. Končno je govoril proti koncentraciji še problem prehrane. Ker pa je bila zveza samostojnih bataljonov s štabom cone otežena, so kot posredni organ začasno še pustili štabe odredov.

Okrog 25. januarja 1943 so formirali kamniško-savinjski (zasavski) odred iz kamniškega, savinjskega in zasavskega bataljona. Za komandanta odreda je bil imenovan Alojz Kolman-Marok, dolžnost komisarja pa je prevzel Mitja Ribičič-Ciril. Za komandanta kamniškega bataljona je bil imenovan Tomaž Slapar-Tugo.

Sredi januarja 1943 ugotavlja neko nemško poročilo, da je težišče celotnega partizanskega gibanja na Gorenjskem v kamniškem

okrožju. Kamniški bataljon je dosegel pomembne uspehe zlasti pri mobilizaciji. Zato so se nemške hajke nadaljevale in največjo hajko so Nemci izvedli v času od 15. do 19. aprila 1943.

Te številne hajke so kamniškemu bataljonu ovirale večjo dejavnost vso zimo leta 1943. Druga ovira je bila skrb za mobilizacijo, saj so zanj stalno odvajali od bataljona patrulje in jih pošiljali na teren. Ker je bilo v bataljonu spričo naglega naraščanja števila novih borcev precej ljudi neoboroženih, je moral zaradi pogostnih nemških hajk skrbeti del bataljona za varstvo. Tako so za ofenzivne akcije ostale le manjše sile. Kljub temu pa je bilo tudi v tem obdobju izvedenih nekaj uspelih večjih akcij (16. II. skupaj z zasavskim bataljonom napad na Dol, 6. III. akcija na žandarmerijsko postojanko v Ihanu, 16. III. skupni napad kamniškega in zasavskega bataljona na Moravče).

Mimo tega je kamniški bataljon izvedel še vrsto sabotažnih akcij in likvidiral 11 denunciantov, med njimi tri raztrgance, med katerimi je bil tudi Janez Kopitar iz Mengša.

Posebno veliko aktivnost pa je kamniško-zasavski odred pokazal za 1. maj 1943. Kljub temu, da so bili Nemci pripravljeni na večjo aktivnost in so bile policijske sile v pripravnem stanju, so partizani izvedli vrsto uspelih propagandnih in sabotažnih akcij.

V Trzinu je posebna patrulja požgala skladišče železniške postaje in uničila tri vagone. Prav tako sta dve drugi patrulji zažgali skladišče postaje v Jaršah in grad Kolovec. Mimo tega so borci na daleč vidnih mestih razobesili slovenske zastave, trosili propagandne letake in izvedli vrsto napisnih akcij.

Drugo pomembno področje uspehov kamniškega bataljona je bila mobilizacija. V začetku decembra 1942 sta šla na nabor za nemško vojsko najprej letnika 1923 in 1924. Januarja 1943 so se začeli prvi vpoklici, najprej v delovno službo, nato po dopustu, ki naj bi tej službi sledil, v vojsko. Kamniški bataljon je pošiljal na teren, kot že rečeno, patrulje, da so mobilizirale vpoklicance. Zdaj se je pokazala velika pomanjkljivost, da se v centrih kamniškega okrožja politično delo ni tako razmahnilo kot v odročnejših krajih. Medtem ko so na primer na Moravškem od 48 rekrutov uspeli Nemci mobilizirati le 5, iz Mengša iz te prve skupine še nihče ni šel v partizane. Spomladi 1943 je bil nabor še za letnike 1920, 1921, 1922 in 1925. Tokrat je tudi iz centrov odšlo že precej rekrutov v partizane. Štab IV. operativne cone poroča 29. aprila, da se razvija mobilizacija uspešno zlasti v gorenjskem, to je v kamniškem, delu cone, od koder so že začeli pošiljati novince v enote NOV v Ljubljanski pokrajini.

Izvedba te mobilizacije je bila v skladu z navodili CK KPS in Glavnega štaba. Patrulje so se v glavnem posluževale tako imenovane »prisilne mobilizacije«, to je, da so tiste, ki so se odločili za vstop v partizane, navidezno rekrutirali z oboroženo patruljo, da bi tako preprečili nemške represalije nad svojci. Štabi bataljonov so na svojem terenu obdržali samo oborožene in 20 do 30 odstotkov neoboroženih, druge pa so pošiljali enotam v Ljubljansko pokrajino, da se bi tam oborožili.

Nemci so spričo neuspehov pri mobilizaciji imeli posvetovanja, na katerih so razpravljali o ponovni uvedbi ukrepov, ki so jih z znano Rainerjevo proklamacijo 27. septembra 1942 v Kranju odpravili. Že decembra 1942 sta zaradi porasta partizanske dejavnosti kamniški okrožni vodja stranke in izpostava gestapa predlagala nadrejenim, naj bi se ponovno uvedli ukrepi iz poletja leta 1942. 8. januarja 1943 je dr. Rainer napovedal ostrejšje ukrepe proti svojcem vseh tistih, ki se niso odzvali pozivu v nemško vojsko in državno službo ter odšli v gozdove. Nemci so to svojo pretnjo tudi dosledno začeli izpolnjevati. Tako so 29. januarja 1943 izselili iz Moravč 252 oseb. Mimo tega drastičnega ukrepa so Nemci iskali tudi druge oblike, da bi obdržali čim več rekrutov. Ne samo, da niso več puščali fantov na dopust po opravljeni delovni službi, nikogar več tudi niso pustili, ko je bil potrjen, da bi odšel z nabora domov, marveč so ga takoj mobilizirali. Ko pa se je začelo dogajati celo to, da marsikdo niti na nabor ni več prišel, so se zlasti v drugi polovici 1943. leta začeli Nemci posluževati načina, da niti objavili niso prej, kdaj bo nabor, marveč so zvečer žandarji obkolili hišo, rekruta pa mobilizirali. Ne glede na te nemške ukrepe, so bili partizanski ukrepi proti nemški mobilizaciji vedno uspešnejši tudi v središčih in nemalokrat se je zgodilo, da so se fantje, katerim po odsluženju delovne službe niso dovolili, da bi dopust preživel doma, marveč so ga jim dali kje na Koroškem ali še v oddaljenejši pokrajini, prebili v partizane celo od tam. Partizanski uspehi so 29. aprila 1943 privedli do odprave deželne straže in priznanja, da poskus z njo ni uspel. Tako je bilo upanje Nemcev, da bi bilo prebivalstvo po nemških uspehih nad partizani poleti in jeseni 1942 pripravljeno aktivno sodelovati proti partizanom, zaman. Tudi število pripadnikov SA je nenehno padalo. Partizani so jim jemali črne uniforme in orožje, zato so Nemci morali še tistim redkim svojim somišljenikom na podeželju oboje pobrati.

Sredi maja 1943 je bil na Šipku nad Blagovico zbor vseh treh bataljonov kamniško-zasavskega odreda. Borcem so prebrali ukaz štaba IV. operativne cone o pohvali odreda za dosežene uspehe pri

mobilizaciji in v vojaških akcijah. V posebni uredbi, ki jo je isti štab izdal 9. maja, daje odredu navodila za nadaljnjo dejavnost in v njem piše, naj pozornost posveti dezorganizaciji nemškega državnega aparata ter onemogoči ponemčevanje slovenskega življa. Zato naj partizani vsem predstavnikom okupatorske oblasti, blockleiterjem, zellenleiterjem in ortsgruppenleiterjem štajerskega heimatbunda in koroškega volksbunda uničujejo arhive, korespondenco in propagandni material, denar pa zaplenijo. V primeru, da ni mogoče drugače preprečiti pouka, je treba šole zažgati.

V smislu teh navodil so nato bataljoni vsak na svojem območju izvajali akcije. Največja takšna akcija v tem času je bil napad kamniškega in zasavskega bataljona na sovražno postojanko v Zgorinjem Tuhinju 13. junija.

S svojo aktivnostjo so torej kamniški bataljon in enote, ki so operirale na sosednjih območjih, ovirale nemške poskuse, da bi angažirali domače prebivalstvo za boj proti partizanom. Uspešno so se izmikale številnim hajkam močnih nemških sil in z uspešno mobilizacijo za v partizane so ustvarile pogoje, da se tudi na ozemlju, ki so ga imeli okupiranega Nemci, začno priprave za ustanovitev brigade, ki bi bila sposobna tudi ofenzivnih vojaških akcij. Nemci so sicer ta razvoj s svojimi ostrimi ukrepi proti civilnemu prebivalstvu in s svojo taktiko v boju proti partizanom ovirali, niso pa ga mogli preprečiti.

14. julija 1943 je Glavni štab NOV in POS poslal štabu IV. operativne cone navodila za reorganizacijo vojaških enot. V njem piše, da je v zvezi z zmagami zaveznikov proti fašistični Italiji pričakovati tudi v Sloveniji večje operacije. Zato se je odločil, da v prvi dve slovenski diviziji, XIV. in XV., vključi vse razpoložljive sile, v posameznih pokrajinah pa pusti majhne odrede. Še isti dan je Glavni štab izdal tudi ukaz o osnovanju štajerske brigade, ki naj bi se kot VI. brigada vključila v XV. divizijo. Za komandanta nove brigade je imenoval Janka Sekirnika-Simona, za komisarja Mitja Ribičiča-Cirila. Novo imenovani štab je 6. avgusta 1943 zbral na Šipku nad Blagovico vse tri bataljone kamniško-zasavskega odreda in iz njih formiral VI. SNOUB Slavka Šlandra. Ob ustanovitvi je brigada štela 300 borcev, oboroženih z 287 puškami in 12 mitraljezi, ter 400 neoboroženih novincev. Kamniški bataljon je prišel v sestav Šlandrove brigade kot III. bataljon s komandantom Jakobom Golobom-Metodom in komisarjem Jakobom Molkom-Mohorjem. Tik pred vključitvijo v brigado 27. julija se je v bataljonu, ki je štel 234 borcev, ustanovila 4. četa. Ta številčni porast je posledica uspešnih mobilizacijskih akcij. Patrulje kamniškega bataljona so na svo-

jem območju pridobile za vstop v NOV od začetka 1943 do 27. julija 210 novincev, od teh so jih 40 poslali na Dolenjsko, po 25 v koroški in pohorski bataljon, v savinjskega pa 15.

Ustanovitev brigade je bila velika prelomnica v razvoju NOB na območju IV. operativne cone, kjer je politični in vojaški razvoj NOB zaradi pogojev nemške okupacije zaostal. Brigada je bila redna vojaška enota NOV, ki v svojem delovanju ni bila omejena na stalno operacijsko območje kot dotedanji odredi, v katerih so bataljoni praviloma izvajali akcije ločeno. V brigado združeni bataljoni kamniško-zasavskega odreda pa so bili sposobni, da uničijo tudi močnejše sovražnikove postojanke in izvajajo druge večje akcije. Brigadni komisar je v svojem slavnostnem govoru ob ustanovitvi brigade poudaril, da je ustanovitev brigade pomembna tudi za razvoj organizacije OF, ker se bo vzporedno z vojaškimi uspehi dvignila zavest tudi na območjih, kjer OF dotlej še ni uspela globlje prodreti med prebivalstvo.

VI

ORGANIZACIJA OF OD SPOMLADI 1942 DO POLETJA 1943

Tudi v letu 1942 je bilo po ponovnem osnovanju kamniškega bataljona težišče narodnoosvobodilnega boja v kamniškem okrožju na vojaških akcijah. Pred pomembnejšimi vojaškimi akcijami so se predstavniki štaba posvetovali s terenskimi zaupniki in na podlagi njihovih informacij so sestavili načrt za njeno izvedbo. Prav ta skupna priprava akcij je mnogo prispevala, da je večina njih dobro uspela. Vse leto 1942 je bilo tudi politično delo tesno povezano z delovanjem bataljona. Z organiziranjem odborov OF po terenu se je še vse leto 1942 ukvarjal le Nace Sterlekar-Jože, zato je bilo potrebno, da je tudi bataljon svoje akcije mnogokrat povezoval s politično-propagandnim delom. Zlasti komandant Matija Blejec je bil tudi odličen politični delavec. Politične funkcije vse do konca decembra 1942 niso bile ločene od vojaških, saj je Sterlekar sočasno opravljal tudi posle partijskega sekretarja v bataljonu.

Z zimo 1942/43 pa je nastopilo novo obdobje v političnem delu na Kamniškem. Ob koncu novembra 1942 je obiskal Gorenjsko Boris Kidrič in po analizi razvoja OF na Gorenjskem je poslal v imenu CK KPS pokrajinskemu sekretariatu KPS za Gorenjsko pismo, v katerem poudarja, da je glede na ugoden položaj na frontah,

zlasti pa zaradi predvidene nemške mobilizacije na Gorenjskem, napočil trenutek za razširitev OF med najširše množice. Zato nalaga CK KPS partijski organizaciji na Gorenjskem, naj razvije veliko agitacijo proti nemški mobilizaciji in za odhod v NOV, v OF pa naj zajame vse, kar čuti slovensko in tudi takoj preide na organizacijo rajonskih in okrožnih odborov OF. Po tem pismu so tudi na Kamniškem začeli tesneje povezovati simpatizerje narodno-osvobodilnega gibanja in razširjati odbore OF. Teh nalog so se prvi lotili tako imenovani terenski partizani, ki jih je štab kamniškega bataljona proti koncu leta 1942 in v začetku leta 1943 začel pošiljati na teren. Število terenskih odborov OF, ki so se redno sestajali in izpolnjevali svoje naloge, je naglo raslo tudi tam, kjer doslej takšni terenski odbori še niso stalno in redno delovali. Prvi tak odbor se je sestel v Mengšu 6. decembra 1942 v gostilni pri Liparju.

Sekretar odbora je bil Ivan Lipar, člani pa: Jože Blejc in Franc Zalokar iz Mengša, Miha Koncilijski iz Topol in Anton Stopar iz Loke. Kasneje so pritegnili še Cilo Kosec z Dobena, prof. Janeza Koncilijski, Antona Rožmana in Miho Vrhovnika iz Mengša, Mirka Mušiča iz Loke ter Štefana Kmetiča iz Trzina.

Sredi februarja 1943 je dolžnost okrožnega sekretarja KPS Kamnik prevzel Viktor Stražišar-Silvester, ki se je že prej večkrat mudil v kamniškem okrožju. Kakšen je bil položaj ob njegovem prihodu, se vidi iz pisma, ki ga je poslal KP KPS na Gorenjsko. V njem piše, da je v kamniškem okrožju 27 terenskih odborov OF, ki pa so po večini še »informativni« odbori in ki jih bo treba še aktivirati. Ugotavlja, da je teren za politično delo ugoden in sporoča, da bo v kratkem organiziral tehniko, ker je zlasti potreba po propagandni literaturi zelo velika, saj so ljudje še zelo pomanjkljivo seznanjeni z aktualnimi vprašanji. Njegovo prizadevanje za organizacijsko rast Partije in OF je že v nekaj tednih pokazalo lepe uspehe. Marca 1943 je namreč že poročal, da delo pri organiziranju rajonskih odborov OF napreduje in da bo v kratkem ustanovljen tudi okrožni odbor OF. Okrožje je razdelil na 4 rajone in dotlej je ustanovil en rajonski partijski komite, drugega pa naj bi sestavil v kratkem. Prav tako naj bi v najkrajšem času tudi izpopolnil okrožni komite KPS Kamnik. Nepričakovan udarec in zastoj v organiziranju pa je nastal z njegovo smrtjo 18. aprila 1943. Po Stražišarjevi smrti so bili njegovi najožji sodelavci Boris Bratina, Stane Dobovšek, Milan Janežič in Franc Zupančič nekaj časa odrezani drug od drugega. To je slabo vplivalo na nadaljnji razvoj

in delovanje odborov OF. Tudi v tehniki je delo zastalo. Zaradi nepravilnih postopkov nekaterih terenskih partizanov je prišlo na terenu do precej ostre kritike. V takem položaju pa ni bilo foruma, ki bi to stanje uredil.

Vso pomlad 1943 je bilo namreč odprto tudi vprašanje politične podrejenosti kamniškega okrožja. Ta problem je nastal z ustanovitvijo con, ko je bilo kamniško območje vojaško podrejeno IV. (štajerski) operativni coni. CK KPS je sicer podredil kamniško okrožje tudi v političnem pogledu PK za Štajersko, toda politični delavci so se za vsa navodila še nadalje obračali na PK za Gorenjsko, in sicer zato, ker je imel ta manjši obseg (samo tri okrožja, medtem ko jih je bilo na Štajerskem sedem) in imel je tudi več političnega kadra. Tudi razmere, ki so nastale po Silvestrovi smrti, je uredil PK za Gorenjsko, in to tako, da je postavil julija meseca za začasnega sekretarja OK KPS Kamnik Franca Zupančiča-Marjana. Ta je v prvi polovici julija organiziral štirinajstdnevni tečaj za politične delavce, ki jih je pritegnil iz kamniškega bataljona. Na tečaju v gozdu pri Stegnah v Moravški dolini je novi sekretar seznanil udeležence z njihovimi organizacijskimi nalogami in jih nadrobno seznanil s pomenom in z nalogami posameznih množičnih organizacij OF. Prav ob zaključku tečaja je prispel s PK KPS za Gorenjsko Franc Kavčič-Veljko s pismom, v katerem je dobil okrožni sekretar navodila za delo. PK je v navodilih posebej poudaril, da mora novi sekretar čimprej rešiti vprašanje kadra za politično delo in osnovati tehniko. Ta problem je Franc Zupančič rešil delno že z omenjenim tečajem, ki se ga je udeležilo 16 političnih delavcev. Na koncu tečaja, 17. julija, so nove terenske delavce seznanili tudi z novo razdelitvijo okrožja na rajone, in sicer na domžalski, tuhinjski, cerkljanski, kamniški in zasavski, v katerega je bil vključen tudi Mengeš. Meje kamniškega okrožja so potekale od Save preko Moravških hribov, po Kamniških planinah, od Cerkelj do Vodice in spet do Save. Okrožje je obsegalo 1 mesto, 5 trgov in okrog 260 vasi. Terenske delavce so zadolžili za delo po posameznih rajonih in novo imenovani sekretarji so s svojimi političnimi sodelavci takoj začeli poleg odborov OF snovati tudi odbore množičnih organizacij OF. Te organizacijske spremembe so ugodno vplivale na razvoj organizacij OF in sredi 1943 je pomembna prelomnica ne le na vojaškem, marveč tudi na političnem področju.

RAZMAH DEJAVNOSTI OF IN PARTIJE V KAMNIŠKEM OKROŽJU

Hkrati z novimi rajoni in imenovanjem rajonskih sekretarjev KPS sredi julija 1943 se je osnoval tudi OK KPS Kamnik. Razen Franca Zupančiča-Marjana so ga sestavljali še Slavko Dobovšek-Stane Bregar in Franc Kavčič-Veljko, sekretar Zveze komunistične mladine (ZKM). Naslednji mesec pa sta postala njegova člana še Jože Kavčič-Jernač in Milan Janežič-Milan. Okrožno partijsko vodstvo je rajonske sekretarje in politične delavce zavezalo, da morajo skrbeti za ustanavljanje vaških, občinskih in rajonskih odborov OF in njenih množičnih organizacij. Dobili so nalogo, da iz mladih pristašev OF sestavljajo odbore Zveze slovenske mladine (ZSM), žene vključujejo v odbore Slovenske protifašistične ženske zveze (SPŽZ), tovarniško delavstvo pa v odbore Delavske enotnosti (DE). Za zbiranje pomoči žrtvam nacističnega nasilja in svojcem partizanov naj ustanavljajo posebne odbore Slovenske narodne pomoči (SNP), za izvajanje sabotažnih in mobilizacijskih akcij polvojaško formacijo Narodno zaščito (NZ) in za reševanje gospodarskih vprašanj (zbiranje hrane, opreme in denarja za NOV, za bolnišnice in za tehnike ter za gradnjo ilegalnih delavnic in skladišč) Gospodarsko-finančne komisije (GFK) oziroma Gospodarske komisije (GK). Iz najboljših aktivistov so imeli rajonski sekretarji nalogo osnovati, oziroma okrepiti partijske organizacije (celice), občinske biroje in rajonske komiteje KPS, najprizadevnejšo mladino pa vključiti v ZKM, oziroma v Savez komunistične omladine Jugoslavije (SKOJ).

V začetnem obdobju osnovanja novih odborov je večkrat prišlo do nesporazumov o vlogi, o sestavu in o nazivih posameznih odborov OF. OK KPS je zato o tem vprašanju razpravljal na svojem sestanku 12. avgusta 1943. Tega sestanka se je udeležil tudi član CK KPS Viktor Stopar, ki se je zavzemal za to, da se posebej ustanavljajo oblastni organi, narodnoosvobodilni odbori (NOO), in posebej politični organi, odbori OF. Ta navodila je OK KPS posredoval rajonskim in občinskim sekretarjem KPS v posebni okrožnici, v kateri piše, naj rajonske odbore OF kot najvišje politične organe svojega območja sestavljajo sekretar, izvoljen izmed sekretarjev občinskih odborov OF, po en izvoljeni predstavnik rajonskega odbora SPŽZ, ZSM in SNP, predstavnik NZ, GFK in sekretar rajonskega komiteja KPS, rajonski NOO pa naj sestavljajo sekretarji vseh množičnih organizacij, ki naj izvolijo iz svoje

srede sekretarja rajonskega NOO. Na podoben način naj se sestavijo tudi občinski politični in oblastni organi. Za tako delitev dela med odbori pa tedaj še niso dozoreli pogoji in v praksi so kot skupne odbore ustanavljali le NOO, v katerih so bile zastopane vse množične organizacije preko sekretarjev. NOO je bil torej hkrati politični in oblastni organ in ta naziv se je za vaške NOO ohranil vse do poletja 1944, medtem ko se je za rajonske odbore uveljavil že v novembru 1943 naziv rajonski odbor OF. Naziv NOO, ki se je v Ljubljanski pokrajini uporabljal že od spomladi leta 1942 dalje le za izvoljene oblastne organe, se je na Kamniškem ukoreninil tudi zato, da so lahko nove odbore razlikovali od odborov, ki so bili osnovani še po starem načinu, to je neposredno iz vrst aktivistov in aktivistk OF in ne iz zastopnikov množičnih organizacij. Pogoji za ločen obstoj oblastnih in drugih političnih organov so nastali šele leta 1944 z osvoboditvijo Moravske doline in z nastankom polosvobojenih območij v Tuhinjski dolini, v Črnem grabnu in drugod (med drugim tudi v mengeškem rajonu: Dobeno in vasi pod Rašico: Kot, Potok, Šenkov turn, Selo, Vesca). Mesec dni po organizacijskih in kadrovskih spremembah sta bila sredi avgusta 1943 v zasavskem rajonu 2 NOO, 4 vaški odbori ZSM in 2 občinska odbora ZSM, 4 odbori SPŽZ, 5 odborov SNP in 2 skupini NZ. V domžalskem rajonu je bilo 6 občinskih NOO, 16 vaških odborov ZSM, 3 odbori SPŽZ, 4 odbori SNP, 2 skupini NZ in 2 tovarniška NOO. V zasavskem rajonu sta bila tudi dva vaška aktiva ZKM, v domžalskem pa 2 tovarniška, 2 vaška in 3 mestni aktivi ZKM. Največ navedenih odborov v zasavskem rajonu je bilo v Mengšu in njegovi okolici ter v Ihanu. Mnogo slabši je bil položaj v severnem delu okrožja. V cerkljanskem, v kamniškem in v tuhinjskem rajonu so bili postavljeni v večini vasi zaupniki. V tuhinjskem rajonu je bil osnovan le 1 odbor ZSM, v kamniškem pa je deloval odbor OF le v mestu Kamniku. V takih pogojih je bilo posebno važno, da je prihajalo med ljudi dovolj literature o pomenu OF in o pomembnih dogodkih doma in po svetu. Okrožna tehnika je sredi avgusta 1943 razmnoževala radijska poročila trikrat na teden v nakladi 350 do 400 izvodov ter vsako številko Slovenskega poročevalca in Mladine v nakladi 500 izvodov.

Do 10. septembra je uspelo političnim delavcem osnovati že 187 različnih odborov. (29 NOO, 57 odborov ZSM, 21 odborov SPŽZ, 37 odborov SNP, 34 enot NZ, 9 odborov DE.) Mimo tega pa je obstajalo še 23 odborov OF in 6 tovarniških odborov, ki so bili ustanovljeni še po starem načinu in so bili predvideni za reorganizacijo.

5. oktobra je v okrožju delovalo že 356 različnih odborov. SNP je tedaj razdeljevala mesečno že približno 2000 RM podpor. V blagajni GFK pa je bilo v tem času 31.562 RM denarja. Ta dva podatka kažeta, da so odbori takoj po osnovanju začeli agilno izpolnjevati svoje naloge. Tudi število članov Partije se je precej povečalo. V začetku oktobra je bilo v celicah vključenih 123 partijcev in 18 kandidatov. Ilegalnih političnih delavcev je bilo 72, za zvezo med posameznimi rajoni z okrožjem in PK KPS za Gorenjsko pa je skrbelo 20 kurirjev.

Do začetka novembra je tudi NZ začela s sabotažnimi akcijami in med drugim iztirila tovorni vlak na progi Črnuče—Laze, požagala telefonske drogeve in prerezala žice od Črnuč proti Domžalam in proti Lazam, skupaj s patroljo Šlandrove brigade napadla 5. novembra orožniško patroljo v Selu pri Moravčah itd.

V začetku novembra je v okrožju delovalo že 492 različnih odborov. Tedaj je poleg okrožne tehnike delovalo v okrožju že 5 rajonskih tehnik.

V vseh rajonih je bila ustanovljena tudi Varnostno-obveščevalna služba (VOS), ki je imela nalogo, da organizira zbiranje podatkov o okupatorju in o domačih izdajalcih, izvaja kazni po odloku o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev z dne 16. septembra 1941, izvajala pa je tudi sabotažne akcije.

Število odborov je torej zelo naglo raslo. Medtem so razmere terjale novo razdelitev rajonov. Osnovana sta bila dva nova, in sicer 26. avgusta mengeški in 20. oktobra lukovski. Tako je dobila organizacija OF okrožja Kamnik svojo dokončno obliko. Prvi je bil zasavski rajon, v katerem so bili naslednji večji kraji: Dolsko, Dol, Podgorica, Ihan, Študa; drugi je bil domžalski, ki je obsegal Domžale, Jarše, Količevo, Vir, Dob, Šentvid pri Lukovici, Negastrn, Trojico in Krtino; tretji je bil lukovski z Blagovico, Krašnje, Lukovico, Rovami, Radomljami, Volčjim potokom, Šmarco, Homcem in Preserjami; četrti je bil tuhinjski in je obsegal Tuhinjsko dolino; peti kamniški s Kamnikom in okolico; šesti komenski, v katerem so bili glavni kraji Komenda in njena okolica, Komenska in Cerkljanska Dobrava, Cerklje, Lahovče, Križ, Suhadole, Moste; sedmi pa je bil mengeški rajon z Mengšem, Trzinom, Črnučami, Bukovico in Vodicami.

Na seji OK KPS Kamnik 26. novembra 1943 so razpravljali o dotedanjih uspehih pri organiziranju OF in ugotovili, da se je organizacija OF tako razmahnila, da je potrebno osnovati okrožni odbor OF Kamnik. Za sekretarja so imenovali Jožeta Kavčiča-Jer-

nača, za funkcionarje množičnih organizacij Franca Vidmarja Branka (NZ), Franca Bernota-Filipa (GFK), Maksa Kosirnika-Ivana (SNP), Mirana Keršmanca-Rada (ZSM), Staneta Podbevška-Matjaža (DE) in Minko Benedik-Savo (SPŽZ) ter še Milana Janežiča za člana. Okrožni odbor OF se je prvič sestal 29. novembra 1943 v Zgornji Brezovici pri Krtini. Temu sestanku je kot zastopnica SPŽZ prisostvovala Minka Peternel-Marta, ker je medtem Sava že odšla na novo dolžnosti na pokrajinski odbor za Gorenjsko. Ob osnovanju okrožnega odbora OF je bilo v rajonu 434 različnih vaških, 67 različnih občinskih in 7 rajonskih odborov. Obstajalo je 90 vaških, 19 občinskih NOO in bila sta 2 rajonska odbora NOO (v Mengšu in v Domžalah), za tem 129 vaških in 25 občinskih ZSM, 4 rajonski odbori ZSM, 87 vaških, 14 občinskih in 1 rajonski odbor SPŽZ, 144 vaških in 17 občinskih odborov SNP ter 2 bataljona NZ. V vseh rajonih so bili že tudi osnovani rajonski komiteji KPS ter 52 vaških celic. Vanje je bilo vključenih 211 članov KPS, mimo tega pa je bilo še 58 kandidatov. ZKM je štela 21 vaških aktivov, 11 občinskih komitejev in 4 rajonske komiteje. Poročilo o ustanovitvi okrožnega odbora OF Kamnik omenja tudi, da je odšlo v partizane v zadnjem času 180 novih borcev in bork, GK je pripravila za potrebe vojske 100 parov čevljev in pred začetkom obratovanja je bila tudi okrožna tiskarna.

Do osnovanja okrožnega odbora OF je bilo torej težišče dela na postavljanju organizacijske mreže OF in množičnih organizacij ter organizacije KPS in ZKM. Z osnovanjem okrožnega vodstva OF pa se začenja obdobje utrjevanja že obstoječih odborov in njihovega aktiviranja.

Po osnovanju je OO OF Kamnik tudi poskrbel, da se izpopolni mreža odborov OF še na območjih, kjer so bile razmere za politično delo hujše. Do konca decembra 1943 so osnovali okrožni politični delavci rajonske odbore OF v šestih rajonih, le Tuhinjska dolina je dobila svoj najvišji politični in oblastni organ šele aprila 1944.

Do pomembnih organizacijskih sprememb je prišlo ob koncu februarja 1944, ko so bili odpravljeni občinski NOO in občinski odbori množičnih organizacij. Z opustitvijo občinskih odborov se je sprostilo precej ilegalnega in legalnega političnega kadra, s katerim so nato okrepili rajonske in krajeвне forumе OF. 11. marca 1944 je bilo v kamniškem okrožju 79 vaških NOO in 6 RO OF, 69 odborov DE, 142 vaških in 5 RO ZMS, 121 vaških in 5 RO SPŽZ, 93 vaških odborov SNP, 69 vaških in 6 rajonskih GK, NZ pa je štela 10 čet, 44 vodov in 142 desetini. 14. marca so preimenovali rajonske odbore v okrajne. Marca 1944 je bilo v OF zajetih v kam-

niškem okrožju približno 50 odstotkov prebivalstva, v okrožjih Škofja Loka in Kranj približno 35 odstotkov in v okrožju Jesenice približno 15 odstotkov. Po reorganizaciji NZ je bilo 24. aprila 1944 število odborov naslednje: 92 vaških NOO, 160 vaških odborov ZSM, 5 odborov Zveze pionirjev, 115 vaških in en trški odbor SPŽZ, 60 vaških GK, 148 vaških in 2 trška odbora SNP, 50 odborov DE, 7 okrajnih in 6 okrožni odbor OF, 7 okrajnih in 1 okrožni odbor SPŽZ, 7 okrajnih in 1 okrožni odbor ZSM, 7 okrajnih in 1 okrožna GK. Ob takem organizacijskem stanju OF je upravičena ugotovitev okrožnega odbora OF Kamnik v splošnem političnem poročilu 6. maja 1944, v kateri je poudarjeno, da je »OF v kamniškem okrožju prodrla v najširše plasti naroda ... in da je množično zajemanje prebivalstva v odbore OF vodilo k vzpostavitvi vseh forumov OF«.

Pomembne smernice za dejavnost so dobili politični delavci na I. zboru gorenjskih aktivistov na Jelovici od 13. do 15. maja 1944, ki so se ga iz vsakega okraja udeležili po trije delegati. Zbora so se udeležili tudi Aleš Bebler, Boris Kraigher, Bogdan Osolnik in Lidiya Šentjunc. Prvi dan so bila na dnevnem redu predavanja, drugi dan poročila okrajnih sekretarjev z razpravo, tretji dan pa so volili pokrajinski odbor OF za Gorenjsko (doslej je bil najvišji organ OF na Gorenjskem pokrajinsko poverjeništvo IOOF). V sklepih, ki jih je sprejel ta zbor, sta bili poudarjeni predvsem dve nalogi, da je namreč treba okrepiti NOV še z novimi borci, in zato brezpogojno izvesti mobilizacijo, in da je treba utrditi oblast OF. Kjer pa je mogoče, naj bi se izvolili NOO. Za člana PO OF so izvolili tudi prof. Janeza Koncilijo-Jana iz Mengša.

Sredi junija 1944 se je uveljavilo načelo, da je bil sekretar okrožnega oziroma okrajnega komiteja KPS hkrati tudi sekretar ustreznega organa OF. Na 15. seji OO OF 10. junija 1944 so bile odgovornosti v najvišjem forumu OF v okrožju razdeljene takole: sekretar Andrej Stegnar-Silvo, ki je po odhodu Franca Zupančiča-Marjana postal ob koncu marca 1944 sekretar OK KPS Kamnik, odgovorni za odnose z vojsko Franc Kavčič-Jernač, za agitacijo in propagando ter finance Janko Urbanc-Olga, za gospodarstvo Franc Pečnik-Miklavž, za SNP Maks Kosirnik-Ivan, za DE in kadre Ivan Martinčič-Vanja in za zdravstvo ter prosveto Franc Vidmar-Branko. Na seji so razpravljali tudi o sklepih I. zbora gorenjskih aktivistov in sklenili, da bodo začeli s pripravami za volitve NOO. Glede mobilizacije so določili, da jo bo na levem bregu Kamniške Bistrice izvajal kamniško-zasavski odred, na desnem pa gorenjski odred.

Poročilo iz srede julija navaja, da se je v zadnjih tednih vključilo 220 novih borcev v enote IV. operativne cone, v Gorenjski odred

pa je prišlo 30 borcev iz kamniškega okrožja predvsem iz mengeškega okraja.

V istem času so delovale tudi tri partizanske šole v tistem delu osvobojene Moravške doline, ki je spadal v kamniško partijsko okrožje. Moravče s 33 okoliškimi vasi so bile po reorganizaciji julija 1943 vključene kot IV. okraj v litijsko okrožje, ki je spadalo pod štajerske politične forume. Tu so okrajni in krajevni NOO po osvoboditvi Moravč marca 1944 prevzeli vso oblast. V razne odbore OF se je vključilo 95 odstotkov prebivalstva. Do 1. junija je okraj v tekmovanju ob 3-letnici OF zbral 30.000 RM posojila. To je velika vsota, če upoštevamo, da je vsa teža prehranjevanja partizanskih enot ležala prav na prebivalstvu odročnejših krajev. V »Mali Rusiji«, tak naziv so vzdeli osvobojeni Moravški dolini, so prirejali velike mitinge, mladina je spomladi opravila 1500 prostovoljnih delovnih ur pri poljskih delih na posestvih izseljencev, v istem času pa so delovale tudi 4 šole in pouk so imeli 3 krožki. Pouk je obiskovalo okrog 200 otrok. V Moravčah in okolici je bilo tudi več partizanskih delavnic in bolnišnic. Člani OO OF Litija so od 27. do 29. maja 1944 razpravljali s predstavniki PO OF za Gorenjsko o vključitvi tega okrožja v območje PO OF za Gorenjsko. Sporazumeli so se, da se je litijsko okrožje začasno priključilo gorenjskim okrožjem. Ob tej spremembi je bilo v moravškem okraju poleg 12-članskega okrajnega odbora OF še 28 vaških odborov OF. Od množičnih organizacij pa je imela največ odborov ZSM (18) in SPŽZ (8).

Junija 1944 se je tudi v kamniškem okrožju začelo zbiranje dokaznega gradiva o zločinih okupatorja in njegovih pomagačev nad prebivalstvom. V vaških, v okrajnih in v okrožnem odboru OF so bili s to nalogo zavezani posamezni člani. Iz njih so bile sestavljene v okrajih in v okrožju komisije za ugotavljanje zločinov.

Julija 1944 so se pogoji za politično delo v ravninskem delu zaradi prihoda velikih nemških vojaških enot, številnih aretacij, hajk in okrepitve belogardistične propagande poslabšali. V začetku avgusta je bilo v okrožju 128 vaških in 1 trški odbor OF, 102 vaški gospodarski komisiji, 138 krajevnih odborov SPŽZ, 152 krajevnih odborov ZSM in 31 tovarniških odborov DE. V vsakem okraju je obstajal okrajni odbor OF, ZSM ter okrajna GK, v 6 okrajih pa tudi okrajni odbori SPŽZ.

Med organizacijami OF so v obdobju od novembra 1943 do avgusta 1944 v okrožju posebno uspešno delovale GK. Pri tem pa je potrebno poudariti, da uspehi na gospodarskem področju niso le rezultati dejavnosti vaških, rajonskih oziroma okrajnih GK ter

okrožne GK, temveč se v njih zrcali prizadevanje še drugih množičnih organizacij OF — ZSM, SPŽZ in DE.

Dejavnost GK se je široko razvila po osnovanju OO OF. Decembra 1943 so rajonske GK sestavile spiske okupatorjevih sodelavcev, pri katerih lahko rekvirirajo enote NOV. Po navodilih GK so kmetje presežke pridelkov skrivali pred okupatorjem in jih pripravljali zanjo. Ob koncu 1943 je imela okrožna GK uskladiščenih že 200.000 kg žita. V začetku januarja 1944 so bila urejena že skladišča GK v zasavskem, v domžalskem in v mengeškem rajonu. Obratovati je začela tudi okrožna mesarska predelovalnica. Ta je npr. januarja 1944 predelala 3408 kg mesa. Januarja 1944 so znašali dohodki okrožne GK 56.789 RM, izdatki pa 36.150 RM. Dohodki so tudi v naslednjih mesecih ostali približno enako veliki. Od 6. marca do 5. aprila 1944 so znašali dohodki 57.593 RM, izdatki pa od 8. marca do 28. aprila 51.583 RM. Bilanca je bila torej stalno pozitivna in presežek denarja so pošiljali višjim forumom. 16. julija 1944 so na primer poslali PO OF za Gorenjsko 100.000 RM. Do julija 1944 se je v okrožni blagajni GK nabralo 207.000 RM posojila.

V prvih mesecih 1944 se je izpopolnila tudi organizacijska struktura GK v okrožju. Začeli so snovati tudi vaške GK ali vaške gospodarske odbore, ki so imeli nalogo, da zbirajo in skladiščijo hrano in opremo, okrajne GK in okrožna GK pa so skrbele za redno preskrbo NOV, bolnišnic, tehnik, kurirskih stanic, varnostnih grup, političnih forumov in civilnega prebivalstva na pasivnih območjih in vodile evidenco nad letinami in nad zalogami živil, nad stanjem živine, nad zalogami legalnih trgovin in nad proizvodnjo v podjetjih. V vaških GK so bili zastopniki mladine in žena, da so lahko posredovali gospodarske naloge svojim organizacijam, Okrožna GK je dosegla v organiziranju zbiranja in dobav različnih živil in materiala lepe uspehe. Za primer naj navedemo zaloge v okrožnih skladiščih 18. aprila 1944. Te so znašale: 1180 kg sladkorja, 2020 kg pšenice in 1700 kg ržene moke, 270 kg testenin, 196 kg pšeničnega zdroba, 1235 kg kuhanega masla, 348 kg kavnega nadomestka, 45 kg sira, 75 kg marmelade, 8285 m platna in velike količine posode, pralnih praškov, mila, oblek itd. Isti dan so izdali sanitetnemu ekonomatu IV. operativne cone precej hrane, med drugim 711 kg sladkorja, sanitetni material in perilo (435 srajc, 250 kosov spodnjega perila, 225 parov nogavic itd.), štabu IV. operativne cone pa 128 parov čevljev, 280 kg podplatov, 95 nahrbtnikov, 103 platnene torbice in 10 kg ekrazita. V skladiščih okrajne GK Domžale pa so imeli na primer 2. julija 1944 ogromne količine sanitetnega materiala in zdravil (10.000 tablet sulfamida, 10.000 tablet

aminopirina, 5.000 tablet aspirinov, 10.000 injekcij morfija, 5.000 tablet proti kašlju, 8.000 ampul seruma proti tetanusu, 50 kg ricinusa, 5 kg jodove in 3 kg opijeve tinkture, 1.000 kg staničevine, 13.000 obvez, 3.000 kg vate, 200 toplomerov itd.). Ti uspehi so deloma rezultat tesnega sodelovanja GK z množičnimi organizacijami, večkrat pa so GK organizirale samostojne akcije. Že od januarja 1944 je okrožna GK iz Papirnice Količevo dobivala odrezke živilskih kart, ki jih je pri zaupnih trgovcih zamenjavala za živila. Vzpostavila je tudi zvezo z uslužbenci prehranjevalnih odsekov na občinah in na landratu, ki so izdajali ponarejena nakazila (na primer enkrat celo za 1 vagon sladkorja). Odbori DE so redno poročali GK o proizvodnji in o zalogah v tovarnah. Dobro poznanje stanja v podjetjih je omogočilo okrožni GK, da je sama ali s pomočjo vojaških enot izvedla nekaj velikih akcij za nabavo papirja na Količevem (enkrat 25 voz), soli v Majdičevem mlinu na Viru (okrog 8 ton), platna v Induplati (en kamion), usnja pri Polaku, usnjene opreme v tovarni bratov Okršlar in pri Zornu v Domžalah (več voz), testenin v Šmarci (okrog 20 voz), živine v Grobljah in na Križu ter drugod, sanitetnega materiala pri Kocijančiču na Viru itd. Za dobavo materiala, ki ga ni bilo mogoče dobiti na Gorenjskem ali Štajerskem, je okrožna GK organizirala kanale iz Avstrije in Nemčije ter s Češke, kamor so člani okrožne GK tudi sami potovali. Tako izvemo iz poročila okrožne GK, da je sredi marca 1944 potoval v »inozemstvo« zaradi dobave materiala Metod Žabnikar-Aleš, v začetku maja pa se je mudil na Dunaju Miran Keršmanc-Rado in se s firmo Gert et comp. dogovoril o nakupu zdravil. Poskušali so celo organizirati tudi dobavo orožja, vendar so uspeli dobiti le nekaj zabojev municije, ki je prispela z vlakom na postajo v Trzin. Na medokrožni konferenci GK na Gorenjskem, ki je trajala od 31. maja do 1. junija so ugotovili, da so enote NOV na kamniškem območju redno dobivale hrano in opremo iz skladišč GK in da so le izjemoma izvajale rekvizicije, medtem ko so se na drugih območjih Gorenjske partizanske enote oskrbovale s hrano še vedno pretežno s prisilnimi odkupi ali nakaznicami GK. Na konferenci je bila kamniška okrožna GK posebej pohvaljena. Zbrani material in hrana sta presegla potrebe okrožja. 25. julija 1944 so se sestali zastopniki okrožne GK Kamnik in GK Novo mesto pri Sv. Križu pri Litiji in se dogovorili, da bodo pošiljali v novomeško okrožje za potrebe civilnega prebivalstva in enot VII. korpusa sol, kvas, živino, papir in druge potrebščine za tehnike ter sanitetni material. 4. avgusta so že poslali cepivo za živino, sredi avgusta pa ekonomskemu oddelku Glavnega štaba NOV in POS 6.000 kg soli.

Okrožna GK je izvedla še vrsto drugih akcij in pomembnih del. Tako je januarja 1944 elektrificirala vasi Žeje, Viševsek in Trojico, marca pa še Zalog pod Trojico. V drugi polovici aprila in v začetku maja 1944 je okrajna GK Lukovica razdelila v svojem okraju za popravilo hiš 544 m³ brun. Okrožna GK je dobavljala tudi material in skrbela za redno delovanje vseh partizanskih bolnišnic in delavnic v okrožju. Januarja 1944 je sama zgradila bolnišnico pri Dupljah, ob koncu avgusta pa je za njene potrebe delalo 7 ilegalnih predelovalnic mesa, 3 ilegalne in 4 legalne čevljsarske delavnice, 3 ilegalne krojaške delavnice, 3 legalne in 1 ilegalna usnjarna. Okrožna GK je imela tudi več skladišč. Večina delavnic in skladišč je bila na območju Brezovice pri Krtini, Rače, Žej in Zaloga pod Trojico, pri Komenski Dobravi in v okolici Tunjic. GK so morale tudi skrbeti, da se je izvajal odlok štaba IV. operativne cone z dne 4. aprila 1944, s katerim je bilo kmetom, trgovcem, obrtnikom in gostilničarjem s polosvobojenih in osvobojenih območij prepovedano pošiljanje blaga v kraje, ki so jih nadzorovali Nemci. Končno so GK v sodelovanju z mladino in ženami organizirale tudi obdelovanje zemlje na posestvih izseljenega prebivalstva.

Poročila o delu GK so nepopolna, vendar že navedeni podatki pričajo o njeni veliki in vsestranski dejavnosti.

Omenili smo že, da se je najprej organizirala mladina. 21. decembra 1943 je delovalo v okrožju 143 vaških, 27 občinskih, 5 rajonskih in 1 okrožni odbor ZSM, 24 odborov mladinskih odborov DE (MODE) in 5 odborov pionirjev svobode. V tem času je bilo v okrožju organizirane preko 50 % mladine, ki je pomagala NZ pri izvajanju sabotažnih akcij in GFK pri zbiranju materiala, izvedla pa je tudi veliko število napisnih, trosilnih in drugih propagandnih akcij. Decembra 1943 je mladina v treh tednih zbrala 800 zavitkov za borce NOV, mimo tega pa še veliko materiala za bolnišnice in tehnike. Za nujne potrebe je imela na zalogi preko 300 kg hrane. V istem obdobju je mladina izvedla tudi velike sabotažne akcije v domžalskem rajonu (zažgala vojaško strelišče, vrgla bombo v kino dvorano med predvajanjem filma za nemško vojsko, uničila del telefonske napeljave ob glavni cesti proti Celju in pri Jaršah); v lukovškem (požagala več telefonskih drogov ob glavni cesti); v tuhinjskem (sodelovala pri uničenju dveh mostov); v kamniškem (rekvirirala tri pisalne stroje v poslopju arbeitsamta v Kamniku); v komenskem (prekinila telefonski vod proti Kranju) in v mengeškem rajonu (uničila 100 m telefonskega kabla med Trzinom in Depalo vasjo). MODE pri Zornu je sodelovala pri sabotažni akciji, zaradi katere je morala tovarna za nekaj časa prenehati z obratovanjem. V dom-

žalskem rajonu so v akcijah sodelovali tudi pionirji. V decembru je vsak rajon dobil okrog 500 parolnih lističev za propagandne akcije, glasila »Mladina« so dobivali v nakladi od 400 do 700 izvodov, v manjših količinah pa še »Slovenski pionir«. Tudi iz vseh nadaljnjih poročil o delovanju množičnih organizacij OF se vidi, da je bila mladina zelo aktivna. Gorenjsko poverjeništvo PK ZKMJ za Slovenijo poudarja v svojem poročilu 18. marca 1944, »da je mladina v kamniškem okrožju najbolj zaktivizirana izmed vseh okrožij na Gorenjskem«. 22. februarja 1944 je mladina ob 26-letnici obstoja RA zažgala v kamniškem okrožju 108 kresov, raztresla 12.000 parolnih lističev, 1000 letakov Poziv mladine, v večjih krajih pa nalepila še slovenske zastavice in slike maršala Tita, ki jih je izdelala okrožna tiskarna. Sredi marca 1944 so poslali odbori ZSM v enote XIV. divizije, v Šlandrovo brigado in v terensko četo nad 500 paketov.

Že omenjeno poročilo o političnem položaju v kamniškem okrožju 6. maja 1944 poudarja, da so iz vrst mladine dobile dobre aktiviste vse množične organizacije OF. V začetku maja 1944 je bilo v 163 krajevnih odborih ZSM vključeno približno 800 mladincev in mladink. V nekaterih okrajih je mladina že tudi volila svoja okrajna tajništva ZSM. Do tedaj je že večina za orožje sposobnih mladincev odšla v NOV in v varnostne grupe, zato so morale prevzeti delo v ZSM predvsem mladinke. Mladina je opravljala tudi pomembne obveščevalne in kurirske naloge, zelo aktivno pa je tudi sodelovala pri populariziranju II. zasedanja AVNOJ in I. zasedanja SNOS.

Poročil o dejavnosti odborov SPŽZ je le malo, vsa pa jih omenjajo kot zelo aktivne zlasti pri zbiralnih in propagandnih akcijah. 6. maja 1944 je bilo v okrožju 35 vaških grup, 122 vaških odborov, 7 okrajnih in 1 okrožni odbor SPŽZ. V te je bilo skupno vključenih 796 žena in deklet, ki »so mnogo pripomogle k razvoju in današnji višini organizacij OF v kamniškem okrožju«. Isto poročilo tudi poudarja, da se nesebično prizadevanje in požrtvovalnost odborov SPŽZ pokaže pri vsaki akciji terenskih organizacij. Zlasti je organizacija SPŽZ veliko storila pri populariziranju sklepov II. zasedanja AVNOJ in I. zasedanja SNOS ter pri mobilizacijskih akcijah. Na območjih, kjer je precej moč in fantov odšlo v partizane, so organizacije SPŽZ prevzele večino organizacijskega dela na terenu.

Že januarja 1944 je OO OF Kamnik ugotovil, da so odbori DE zelo aktivni. 24. januarja 1944 je bilo v okrožju 49 odborov DE in 24 MODE. Najuspešneje se je množična organizacija tovarniškega delavstva razvijala v domžalskem rajonu, kjer je bilo ob istem

času 29 DE in 21 MODE. V tem rajonu je tudi zelo uspela nabilna akcija za zimsko pomoč januarja 1944 (2300 RM, 300 m blaga za srajce, 60 odev, 40 rjuh, 38 m blaga za perilo, preko 300 kosov jedilnega pribora, 60 kg soli, 23.600 pol papirja itd). Odbori DE so za potrebe vojske in terena dobavljali velike količine industrijskega blaga. Organizacije DE in MODE, ki so obstajale posebej le do srede marca 1944, ko se je tudi mladina vključila v skupne odbore DE, so opravljale uspešne sabotažne in propagandne akcije ter vplivale na uspeh mobilizacije med tovarniškim delavstvom. V začetku maja 1944 je bilo v 58 odborih DE vključeno okrog 500 delavcev in delavk. DE je delala v trdih pogojih. Vse tovarne so bile pod močnim okupatorjevim nadzorstvom, veliko delovodij in predelavcev pa njegovih agentov. Iz previdnosti so v en odbor DE povezovali le nekaj delavcev. 14. maja 1944 je bil na Jelovici osnovan pokrajinski odbor DE, v katerega sta bila iz kamniškega okrožja izvoljena znana predvojna sindikalna funkcionarja Mavricij Borec-Simen in Ciril Škofic-Sandi. Na tej konferenci so organizacijo DE v kamniškem okrožju pohvalili kot množično in ocenili njeno dejavnost za zelo uspešno. Še isti mesec se je DE reorganizirala. V vsaki tovarni so osnovali po en tovarniški odbor DE, ki je koordiniral delo oddelčnih odborov DE. V začetku junija 1944 sta bila v zasavskem okraju 2 tovarniška odbora DE, v domžalskem 10, v lukovškem 1, v kamniškem 4, v komenskem 6 in v mengeškem 4. Po podatkih 15. junija 1944 je bilo največ delavstva vključenega v DE v tovarni Induplati (170), pri Zornu (68) in pri Kocijančiču (59). DE ni imela svojega okrožnega in okrajnih odborov, marveč le poverjenike, ki so posredovali organizacijam DE naloge okrajnih vodstev in okrožnega vodstva OF. DE ima zlasti veliko zaslug za uspešno delovanje okrožne GK.

Odbori SNP so že decembra 1943 redno pošiljali pakete izseljencem, hkrati pa so sestavljali spiske družin, ki bi bile potrebne podpore. Januarja 1944 so v 4 rajonih razdelili 11.448 RM podpor, februarja pa v šestih rajonih (iz tuhinjskega ni podatkov) pa 15.500 RM podpor. Marca je dobivalo v okrožju redne mesečne podpore 330 družin, aprila pa 350. Internirancem so pošiljali odbori SNP 120 paketov, težkih od 15 do 20 kg. Navedeno poročilo z dne 6. maja 1944 ugotavlja, da v kamniškem okrožju dobivajo redne mesečne podpore v denarju in blagu vse družine, katerih svojci so v NOV, zaprti ali žrtve okupatorjevega terorja, ali pa da živijo v pomanjkanju in niso nasprotni OF. Vsota za izplačilo rednih podpor je stalno naraščala in aprila dosegla vsoto 21.468 RM. Za 1. maj 1944 so razdelili potrebnim družinam preko 300 m raz-

ličnega blaga za obleke in okrog 300 parov nogavic. Vaški odbori SNP so tudi dosegli, da ponekod družine, katerih svojci so bili v NOV, niso plačevale hišnim posestnikom najemnine. Ob koncu junija 1944 se je SNP reorganizirala. Skrb za podpore so prevzeli krajevni odbori OF, članom odborov SNP pa je okrožno vodstvo OF svetovalo, naj se vključijo v druge množične organizacije OF.

Decembra 1943 je tudi NZ okrepila sabotažno, propagandno in mobilizacijsko dejavnost. Mobilizacija je najbolj uspela v domžalskem rajonu, kjer je odšlo v NOV 97 mladincev. Velike sabotažne akcije pa so bile izvedene v lukovškem, zasavskem, kamniškem in mengeškem rajonu. Desetine NZ so zbrale tudi 7 pušk, 9 bomb in 713 nabojev. V prvih treh mesecih naslednjega leta so enote NZ izvajale uspešne sabotažne akcije zlasti na telefonski napeljavi, na progi Litija—Črnuče in v smodnišnici. Tudi mobilizacija je ugodno potekala. Do 10. marca 1944 je šlo v NOV 600 novih borcev. Večina najboljših kadrov NZ je že pred nastopom pomladi 1944 odšla v NOV, kar je vplivalo na postopen upad njene dejavnosti. 1. marca 1944 je predsedstvo SNOS izdalo odlok, s katerim je NZ prevzela naloge varstva javnega reda in miru ter onemogočanja dela kriminalnim elementom. NZ je tako povsem izgubila svoj prvotni značaj in postala neke vrste prednica današnje milice. V kamniškem okrožju se je NZ v smislu navedenega odloka reorganizirala aprila 1944, ko je štela 8 čet, 33 vodov in 99 desetini.

Vzporedno z razvojem OF sta se uspešno razvijali tudi Partija in ZKM (SKOJ). Ilegalni politični delavci so imeli nalogo najprej postaviti organizacijo OF, nato pa najagilnejše aktiviste vključiti v Partijo, mlajše pa v ZKM. Sredi junija 1944 je bilo v kamniškem okrožju 119 celic KPS s 389 člani in 69 kandidati, naslednji mesec pa je štela KPS 491 članov in kandidatov. 21. decembra 1943 je imela ZKM 22 aktivov, 12 občinskih birojev in 7 rajonskih komitejev. 18. marca 1944 je bilo v okrožju 33 skojevskih grup s 183 člani, do junija pa je število skojevcev naraslo na 260.

Omenili smo že, da je po Zupančičevem odhodu 31. marca 1944 prevzel dolžnost sekretarja OK KPS Kamnik Andrej Stegnar-Silvo. Ta je sredi julija 1944 odšel na PO OF za Gorenjsko, na njegov položaj pa je bil imenovan Ivan Martinčič-Vanja. Sekretar okrožnega komiteja ZKM je bil do srede decembra 1943 Franc Kavčič-Veljko, nato ga je zamenjal Peter Zupančič-Stojan, na njegovo mesto pa je bil postavljen ob koncu spomladi 1944 Miran Keršmanc-Rado.

Centri okrožnega partijskega in okrožnega vodstva so bili v jeseni 1943 in pozimi 1944 v vaseh okrog Trojice zlasti v Rači in na

Oklem, spomladi na Komenski Dobravi in v Olševku pod Šenturško goro, zatem od srede julija znova na Moravškem v Javoršici.

OK KPS Kamnik je na svojih sejah kritično pretresal delovanje odborov OF in sporazumno z OO OF določal smernice za njihovo delo, reševal vsa kadrovska vprašanja in agitacijsko-propagandne naloge ter nadzoroval tudi delo VOS.

Partija je prevzela skrb za snovanje tehnik in tiskarn ter širjenje partizanskega tiska. Sredi decembra 1943 je v Šrajevi opelkarni v Radomljah začela obratovati tiskarna 7 A, ki je bila hkrati tudi prva partizanska tiskarna na Gorenjskem. Toda kmalu niso okrožne in rajonske ciklostilne tehnike več zadoščale potrebam po partizanski literaturi. Tiskarna 7 A je v drugi polovici decembra natisnila v dvobarvnem tisku gorenjsko izdajo Slovenskega poročevalca (SP) v nekaj manj kot 1000 izvodih. Nemci so pravilno ocenili moč partizanskega tiska in izdajalcu tiskarne obljubili 30.000 RM nagrade. Po približno enem mesecu se je tiskarna preselila v Kraljeve smrekice nad Rudnikom, kjer so poleg nekaj številčk SP v nakladi okrog 1000 izvodov natisnili tudi ustavo ZSSR, partizansko pesmarico v nakladi okrog 1000 izvodov in ponarejali živilske karte za GK (za okrog 4000 kg sladkorja, 2000 kg masti, 4000 kg mesa itd.) ter razne tiskovine za Gorenjsko in Dolenjsko. OK KPS je v začetku leta 1944 dobil v Veithovi tiskarni na Viru tiskarski stroj. Potem ko je GK elektrificirala območje okrog Trojice, so stroj namestili v kleti pri Rožičevih na Viševku. Nova tiskarna je imela šifro 30 A. Poleg tiskanja različnih knjig, brošur in tiskovin sta tiskarni mesečno razmnoževali SP v 1000 izvodih, Mladino v 720 izvodih, Slovenci pod Karavankami v 600 izvodih, Slovenskega pionirja v 500 izvodih, Delavsko enotnost v 700 izvodih, letake v 9600 izvodih, radijska poročila v 1000 izvodih. Januarja 1944 so porabili za tisk na eni strani 78.180 pol papirja, za tisk na obeh straneh pa 184.000 pol, februarja pa za tisk na eni strani 155.390 pol in tisk na obeh straneh 269.426 pol papirja. Slovenski poročevalec so tiskali trikrat mesečno, Delavsko enotnost enkrat, radijska poročila osemkrat, druga glasila pa dvakrat mesečno. Tiskarna 30 A je bila podrejena centralni upravi tehnik in je tiskala za levi breg Save. Nekako v začetku maja je v gozdu pri Vinjah začela obratovati še tiskarna 4 A. V prvi polovici 1944 so od šestih tiskarn na Gorenjskem tri obratovala v kamniškem okrožju. Hkrati so obratovala še ciklostilne tehnike v domžalskem, zasavskem, lukovškem in kamniškem okraju, medtem ko je mengeška prenehala z delom marca 1944. Materiala tem tiskarnam in tehnikam ni manjkalo, ker so ga jim redno dobavljale GK ob pomoči

DE (zlasti iz Papirnice na Količevem) in odbori ZSM. Uspešno delovanje tehnik in tiskarn je velik uspeh prizadevanj OK KPS, da bi bilo prebivalstvo kamniškega okrožja hitro in pravilno seznanjeno z aktualnimi dogodki doma in v svetu ter cilji NOB. Omenjene tri tiskarne so pošiljale svoje tiske tudi na Štajersko, na Dolenjsko in na Gorenjsko. Za nemške vojake so tehnike izdajale posebna radijska poročila in letake v nemščini ter jih jo pošti pošiljale v nemške vojaške enote. Vojaki so poslano literaturo prebirali in nekaj oficirjev je pri pregledu svojih vojakov v Domžalah našlo precej teh tiskov.

Aprila 1944 je Partija vodila v okrožju veliko akcijo za popularizacijo sklepov II. zasedanja AVNOJ in I. zasedanja SNOS. Obsežne propagandne naloge so terjale, da se je sredi maja 1944 osnovala pri OK KPS Kamnik posebna komisija za agitprop. Julija 1944 je OK KPS vodil akcijo za pojasnjevanje pomembnosti sporazuma Tito-Šubašić, o katerem so krožila med prebivalstvom zelo različna mnenja.

Tudi notranje delo v partijskih organizacijah je bilo zelo razgibano. Junija 1944 so imele celice KPS 294 organizacijskih in 208 študijskih sestankov.

ZKM oziroma SKOJ je vse sile posvetila organiziranju in aktiviranju mladine. Skojevcji so izpolnjevali najtežje naloge in s svojim zgledom vplivali, da so odbori ZSM in MODE ne glede na občasno okrepitev nemškega terorja ves čas v tem obdobju zelo požrtvovalno delovali in dosegali velike uspehe.

Julija 1944 so se pogoji za politično delo naglo poslabšali. V Kamniku so Nemci naenkrat aretirali 27 aktivistov, v Domžalah pa 10. Posebno huda je bila situacija v komenskem okraju, kjer se je okrepila dejavnost domobrancev in črne roke. Zaradi izdajstva je po poročilu z dne 9. avgusta 1944 padlo v zadnjih dveh mesecih 26 političnih delavcev in kurirjev. Bogdan Osolnik je v svojem poročilu CK KPS o razmerah v kamniškem okrožju 24. julija 1944 zapisal, da »spričo nemškega terorja, ki se vsak dan stopnjuje, med ljudmi ne odmevajo svetovni politični dogodki, ampak gledajo vse le iz svoje lokalne perspektive in prizadetosti... Nemške postojanke se še vedno množe, komunikacije in Sava postajajo vedno težje prehodne. Tudi žrtev med ilegalci je precej«. Do začetka avgusta 1944 so nemške oborožene sile v kamniškem okrožju narasle na 4500 mož. OK KPS Kamnik je v tem položaju tudi zmanjšal ilegalni kader na 110 aktivistov. Poročilo OO OF Kamnik z dne 9. avgusta navaja izjave nekaterih gestapovcev, da je sedaj njihova glavna naloga, da uničijo vse terenske delavce, ki revolucionirajo

prebivalstvo, saj pri tem nimajo večjih materialnih in človeških izgub, kot če bi šli zasledovat partizansko vojsko.

Gestapu pa so se pridružili v tej akciji še domobranci, ki so 8. avgusta 1944 osnovali svojo postojanko v Domžalah.

Okrepljena aktivnost Nemcev in domačih izdajalcev je občutno vplivala na upad dejavnosti odborov OF v ravninskem delu kamniškega okrožja.

S sredo avgusta 1944 lahko zaključimo obdobje največjih uspehov Partije in organizacij OF v kamniškem okrožju, ki je bilo v prvi polovici 1944 glede dejavnosti na prvem mestu ne le na Gorenjskem, temveč na vsem tistem območju Slovenije, ki je bilo od leta 1941 pod nemško okupacijo.

VIII

DELOVANJE ORGANIZACIJ OF IN PARTIJE NA MENGEŠKEM OBMOČJU DO SREDE LETA 1944

Po prvi razdelitvi kamniškega okrožja na rajone, je Mengeš z okolico, kot že omenjeno, spadal v zasavski rajon. Že 8. avgusta 1943 je bil odpoklican sekretar tega rajona Pavle Ulčar in na njegovo mesto je prišel Frido Mavko-Rok.

OK KPS Kamnik piše v svojem poročilu 26. avgusta PK KPS za Gorenjsko, da je razdelil zasavski rajon na dva, in sicer na zasavskega in na mengeškega. Ta obsega 1 trg, 22 vasi, 4 tovarne (v Mengšu) in 1 električno razdelilno postajo (na Črnučah). Mengeški rajon, ki je postal VI. rajon kamniškega okrožja, po ustanovitvi lukovškega rajona pa je nato dobil številko VII, je bil razdeljen na mengeški in črnuški sektor. V mengeškem sektorju sta bili dve občini, in sicer Mengeš (Veliki in Mali Mengeš, Pristava in Topole) ter Bukovica (Bukovica, Polje, Utik, Vesca, Kot, Selo, Šenkov turn, Potok, Koseze), v črnuškem sektorju pa občini Črnuče (Črnuče, Podboršt, Nadgorica, Dobrava, Ježica, Gmajna) in Trzin (Trzin, Depala vas, Dobeno in Loka). Ob reorganizaciji so bili v rajonu štirje politični delavci, ki so začeli delati v zelo hudih razmerah. Zaradi pričakovane kapitulacije Italije so Nemci v vse večje kraje rajona namreč namestili veliko vojaštva.

Najprej se je organizirala mladina. Kmalu po osnovanju rajona je obstajalo že 7 odborov ZSM. V začetku septembra je bil postavljen za sekretarja rajonske GK Janez Koncilija-Jan, ki je z gospodarskimi nalogami zadolžil vaške odbore SNP in intendante v

občinskih NOO. Do 10. septembra so politični delavci osnovali še 5 vaških in 2 občinska NOO, 6 odborov SPŽZ, 5 odborov SNP in 2 enoti NZ. Število ilegalnih političnih delavcev v rajonu se je že v nekaj dneh povečalo na 7. Ivan Dolinšek-Vinko je postal rajonski sekretar ZKM, Lado Trampuš-Moris je skrbel za tehniko, Jože Osojnik-France je bil sekretar občinskega biroja KPS Mengeš, Dominik Bizjak-Adam sekretar občinskega biroja KPS Črnuče, Anton Stopar-Zvone pa sekretar občinskega biroja KPS Trzin. Ti ilegalci so prevzeli nalogo, da razširijo mrežo OF v Mengšu in okolici. Za zvezo z OK KPS Kamnik je rajonski sekretar poleg legalnih zvez uporabljal tudi kurirja, ki je dvakrat tedensko preko rajona vzdrževal zvezo med okrožnim centrom in PK KPS za Gorenjsko.

Organizacija OF v rajonu se je zlasti uspešno razvijala v mengeškem sektorju, kjer se je sredi septembra izkazalo z veliko aktivnostjo 56 aktivistov in 24 aktivistk, v črnuškem sektorju pa je bilo ob tem času skupaj 25 dobrih aktivistov. Do 27. septembra so vsi odbori skupaj nabrali 1905 RM denarja, od tega so porabili 689 RM za nakup različnega potrebnega blaga, ostanek pa nakazali okrožnemu vodstvu OF.

V začetku oktobra je bilo v rajonu: 12 vaških in 4 občinski NOO, 5 vaških in 2 občinska odbora ZSM, 13 vaških, 4 občinski in 1 rajonski odbor SPŽZ, 13 vaških, 1 tovarniški in 4 občinski odbori SNP in (s komandirjem, 4 vodniki in 13 desetarji) 43 članov NZ. V vsem rajonu je bilo skupaj 142 posebno prizadevnih aktivistov. Partija je štela 12 članov (samih ilegalcev) in 8 kandidatov iz vrst legalcev. Osnovana sta bila tudi 2 aktiva ZKM.

Tako organizacijsko stanje je OF omogočilo, da se je že 3. oktobra 1943 osnoval v Mengšu rajonski NOO. Ustanovni sestanek je bil tega dne popoldne v gradu Saše Stareta v Velikem Mengšu. V grajski jedilnici so se zbrali rajonski sekretar KPS Frido Mavko-Rok, od predvidenih članov rajonskega odbora pa Janko Urbanc-Olga, sekretar občinskega NOO Mengeš, Janez Koncilja-Jan, sekretar rajonske GFK, Ivan Vidali-Minko, rajonski sekretar ZSM, ing. Jože Kuralt-Peter, sekretar rajonske SNP, Anton Murovec-Lisec, rajonski poverjenik za DE ter Franc Zupančič-Marjan, sekretar OK KPS in njegov namestnik Stane Dobovšek-Bregar, Peter Zupančič-Stojan, okrožni sekretar ZSM, Viktor Janež-Jovo, član OK KPS Kamnik ter Jože Kvartič, ki se je izdajal za člana pokrajinskega poverjenišтва OF za Gorenjsko. Neverjetno drznost so pokazali okrožni funkcionarji s tem, da so se na sestanek uniformirani pripeljali sredi belega dne z osebnim avtom. Na sestanku je sekretar OK KPS Kam-

nik Zupančič govoril o zunanjepolitični in notranjepolitični situaciji, ki je bila spričo kapitulacije Italije zelo ugodna tudi za razvoj OF na nemškem okupiranem območju. Sekretarjev namestnik Dobovšek je obrazložil konkretne organizacijske naloge vaških in občinskih NOO ter rajonskega NOO. Odbori NOO naj bi se redno tedensko sestajali in na vsakem sestanku razpravljali o političnem položaju v svetu ter o razmerah na svojem območju. Člani rajonskega odbora naj vsaj vsakih 14 dni prisostvujejo sestankom občinskih NOO. Vsak sestanek se mora končati s konkretnimi sklepi in za njih izvedbo morajo zavezati posamezne člane odbora. Po njegovih izvajanjih je bil izvoljen za sekretarja rajonskega NOO Mengeš Janko Urbanc-Olga. Poleg navedenih članov so bili za člane izvoljeni še: Metka Kompare-Irena, sekretarka rajonskega odbora SPŽZ, in rajonski komandant NZ Franc Oblak-Janez. To je bil hkrati prvi rajonski NOO v kamniškem okrožju.

Odbori OF v rajonu so tako po osnovanju začeli že tudi opravljati svoje naloge. Od 1. septembra pa do ustanovitve rajonskega odbora so zbrali: 120 kg živil, 480 cigaret, 4 pare obutve, 1 šotor za 20 oseb, 1 pištolo in 17 bomb, 1485 RM denarja, 19.530 pol papirja, 150 matric, 259 pol indigo papirja, 12 trakov za pisalni stroj, 5 kg tiskarske barve in drugo. Posebno pozornost so posvečali propagandnemu delu in skrbeli, da je literatura krožila med ljudmi. Pri tem delu so se zlasti izkazali odbori ZSM in SPŽZ. SNP je zbirala in razdeljevala žrtvam nemškega terorja denarno in gmotno pomoč ter pošiljala pakete internirancem, NZ pa je skrbela za vzdrževanje zvez ter za manjše sabotažne akcije. Od 1. januarja 1943 do začetka oktobra je odšlo v partizane 90 borcev in bork. Tudi rajonska VOS je bila zelo aktivna pri zbiranju podatkov in opravljanju akcij. V začetku oktobra je bilo po njenih poročilih v rajonu 34 nemških orožnikov, 310 vojakov, 30 finančnih stražnikov ter 9 policistov. Ilegalnega kadra je bilo v rajonu v tem času 16 (13 stalnih ilegalnih političnih delavcev ter trije kurirji).

Kakšen je bil uspeh še ne trimesečnega organiziranega političnega dela v mengeškem rajonu, lepo ilustrira poročilo rajonskega sekretarja KPS Frida Mavka-Roka, ki je v poročilu 9. oktobra zapisal: »V zadnjih treh mesecih, odkar se je pričelo sistematično organiziranje prebivalstva v OF, se je v celoti zelo spremenilo njegovo mnenje in gledanje na delo in program OF. Napačno bi bilo misliti, da je prebivalstvo predtem sovražno gledalo na osvobodilno gibanje. Toda šele z vključitvijo v OF je prebivalstvo spoznalo celotni program OF in sprevidelo, da gre naš boj za višje cilje, kot si je predstavljalo.« V drugem poročilu pa beremo, da

je prebivalstvo »zelo dobro razporejeno napram OF...« in da »legalni člani odborov včasih celo bolj aktivni ko ilegalni politični delavci«.

Rajonski NOO oziroma rajonski odbor OF je skrbel za nadaljnjo organizacijsko rast OF v rajonu. V odborih OF in njenih množičnih organizacij je bilo ob koncu oktobra 1943 zelo prizadevnih že 106 aktivistov in 65 aktivistk. Sredi januarja 1944 je bilo v menseškem rajonu 16 vaških NOO in 4 občinski NOO, 1 rajonski, 4 občinski in 17 vaških odborov ZSM, 1 rajonski, 4 občinski in 16 vaških odborov SPŽZ, 1 rajonski, 4 občinski in 13 vaških odborov SNP. Pripadniki NZ so sestavljali 4 čete, 14 vodov in 28 desetlin. Tako je bila sredi januarja 1944 dokončno izpopolnjena tudi organizacijska struktura množičnih organizacij OF.

V začetku meseca marca 1944 se je tudi v menseškem rajonu izvedla reorganizacija. Odpravljeni so bili namreč občinski NOO. Precej pa je vplivala na organizacijo OF tudi mobilizacija 20. marca v Trzinu, v Depali vasi, v Loki pri Mengšu, v Topolah in na Dobenu. Tedaj je namreč šlo veliko funkcionarjev OF v partizane. Zato je bilo potrebno na teh območjih postaviti organizacijo OF skoraj na novo.

Že 4. aprila beremo v poročilu OO OF, da so po reorganizaciji pokazali novi odbori veliko aktivnost. Poročilo posebej poudarja, da ni v okraju nobene vasi, kamor ne bi prodrla organizacija OF. Isto poročilo tudi navaja, da nekoliko ovirata snovanja OF dve močnejši okupatorjevi postojanki na Črnučah in v Mengšu. Do konca aprila je bilo na novo postavljenih 12 vaških odborov OF in 3 odbori DE.

V času tekmovanja v počastitev triletnice OF, ki je trajalo od 27. aprila do 27. julija 1944, je raslo tudi število odborov množičnih organizacij, in sicer je bilo na novo postavljenih 14 vaških GK, 6 odborov ZSM, 4 odbori SPŽZ, 3 desetine NZ in 2 vaška odbora OF. 26. novembra 1943 je bil razrešen dolžnosti sekretarja RK KPS Mengeš Frido Mavko-Rok, ki je nato postal sekretar RG OF Mengeš, medtem ko je dotedanji sekretar Janko Urbanc-Olga, ker je odšel v ilegalo, sprejel drugo dolžnost v okrožni GK. Frido Mavko-Rok je bil sekretar RO OF do konca marca, ko so ga premestili v domžalski okraj. Zamenjal ga je Miha Vrhovnik-Blaž. Tedaj so okrajni odbor OF sestavljali še: Jože Černe-Peter, Milan Jenčič-Vojko, Jože Rženičnik-Ivo, Janez Jemec-Branko, Anton Murovec-Lisec, Ivan Vidali-Minko, Mihela Ves-Štefka in Jože Kuralt-Peter. Lisca je sredi aprila 1944 zamenjal na mestu poverjenika DE Franc Žun-Blagajna. Ob koncu aprila sta postali novi članici

OkO OF Minka Jemec-Janja in Urška. Ob koncu maja pa je postal član tudi Anton Kosec-Tomo.

24. junija je imel okrajni odbor OF zelo pomembno sejo v Potoku pri Šenkovem turnu, ki sta ji prisostvovala tudi člana okrožnega odbora OF Jože Kavčič-Jernač in Maks Kosirnik-Ivan. Na tem sestanku so temeljito analizirali dotedanje delo okrajnega odbora OF, krajevnih odborov OF, delo članov okrajnega odbora, se posvetovali o pripravah za volitve, ugotovili uspehe v tekmovanju v počastitev 3-letnice OF, določili naloge v zvezi z mobilizacijo ter z nadaljnjim delom množičnih organizacij OF. Na tem sestanku se je okrajni odbor OF reorganiziral, nekaj članov je bilo razrešenih, nekaj jih je bilo na novo imenovanih v odbor, posamezni člani pa so dobili nove nologe. Novi sekretar OkO OF je postal Janez Burja-Mirko, ki je bil hkrati tudi sekretar OkK KPS, člani OkO OF pa so bili: Miha Vrhovnik-Blaž, ki je odslej odgovarjal za odnose z vojsko, Ivan Vidali-Minko, ki je odgovarjal za ZSM, za šolstvo in zdravstvo, Franc Žun-Blagajna je bil odgovoren za DE v okraju, Lado Trampuž-Moris za agitprop, Vera Pečar-Nataša za SPŽZ in za delovanje SNP ter Jože Podgoršek-Rudi za GK in finance. Ob tej reorganizaciji so torej poleg odgovornih članov za množične organizacije bili osnovani tudi neke vrste referati (za šolstvo, za zdravstvo, za odnose z vojsko, za finance), kar kaže, da je OkO OF že začel prevzemati in opravljati tudi nekatere oblastne funkcije. Na tem sestanku je bilo posebej poudarjeno, da mora imeti vsak član odbora vpogled v celotno delo OkO OF in da ne odgovarja samo za delo, za katero je zadolžen. Osnovati pa se mora tudi okrajni center, ki mora biti organiziran tako, da bo na njem stalno po en član odbora.

V začetku julija 1944 je prevzel Ivan Vidali-Minko komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih sodelavcev, sekretar ZSM pa je postala Dragica Kržišnik-Mira.

6. avgusta se je OkO OF znova reorganiziral in se razširil na 12 članov. Novi člani so postali: Jakob Valant-Bor, ki je poslej odgovarjal za finance, Cene Štupar-Matevž — za odnose z vojsko, Jože Kuralt-Peter — za SNP, Dragica Kržišnik-Mira — za ZSM in Dominik Bizjak-Adam — član. Miha Vrhovnik-Blaž je prevzel novo dolžnost referenta za šolstvo. Sredi avgusta sta postala člana še Janez Burgar-Branko in Ančka Kurent-Ljudmila, ob koncu avgusta pa še Ivanka Šimenc-Neli.

V zadnjem ohranjenem poročilu z dne 13. novembra 1944 pa je sestav OkO OF Mengeš naslednji: sekretar Cene Štupar-Matevž, člani: Jakob Valant-Bor, Lado Trampuž-Moris, Herman Čertanc-

Toli, Ivan Vidali-Minko, ing. Jože Kuralt-Peter, Rozka Čebulj-Branka in Viktor Kristan-Lenart.

Vprašanju mobilizacije v NOV je OkO OF posvečal posebno pozornost zlasti po zboru gorenjskih aktivistov na Jelovici sredi maja 1944, ki so se ga iz mengeškega okraja udeležili Janez Burja-Mirko, prof. Janez Koncilja-Jan in Miha Vrhovnik-Blaž. V času tekmovanja v počastitev triletnice OF je bilo iz mengeškega okraja mobiliziranih 68 novih borcev, čeprav je imel OkO OF z izvedbo mobilizacije velike težave, ker je Gorenjski odred, ki bi moral izvajati mobilizacijo v mengeškem okraju, zelo redko prihajal na njegovo območje, oziroma je v okraj pošiljal samo manjše mobilizacijske patrulje. OkO OF je večkrat predlagal, da bi močnejša partizanska enota izvedla mobilizacijo vseh moških v okraju, s čimer bi se onemogočil tudi razmah bele garde, ki je s svojo propagando aktivnostjo že od začetka junija začela prodirati v okraj iz Ljubljane in iz kranjskega okrožja. Da se niso mogle dalj časa zadrževati na območju okraja večje enote, pa je bil vzrok v neugodnem terenu, ki ga je sovražnik dobro nadzoroval in partizanske enote lahko zelo hitro opazil.

Okrajni odbor OF si je zelo resno tudi prizadeval, da bi osnoval partizansko šolo na napol osvobojenem ozemlju v vaseh okoli Šenkovega turna. Žal pa so se prav v juliju, ko naj bi šola začela delati, močno okrepile sovražne postojanke, in misel nanjo je OkO OF moral opustiti, da ne bi otrok izpostavljal nevarnosti.

V začetku julija je OkO OF prejel tudi volilni material in konkretna navodila za izvedbo volitev v NOO.

Pomembne uspehe so množične organizacije OF dosegle v že večkrat omenjenem trimesečnem tekmovanju v počastitev triletnice OF. Narodnega posojila so nabrale v denarju 38.630 RM in 100 Lit, prostovoljnih prispevkov 7516 RM, blaga in hrane v vrednosti 44.250 RM, 140 glav živine v vrednosti 50.400 RM. V taborišča je bilo poslanih 244 paketov. Študijskih sestankov so imeli odbori množičnih organizacij OF 59, širših političnih sestankov 49, večjih sabotažnih akcij je bilo izvedenih 5, manjših 11, 74 je bilo opravljenih trosilnih akcij, 93 napisnih. Uredništvom raznih listov pa so bili poslani 4 dopisi. Navedene številke kažejo na velike uspehe in aktivnost odborov OF, zlasti če še upoštevamo tedanje pomanjkanje živil in nadzor okupatorja nad njimi.

Med vsemi organizacijami v mengeškem rajonu sta Zveza slovenske mladine in Zveza komunistične mladine v vsem obravnavanem obdobju pokazali izredno aktivnost, ki ni popustila niti ob ob-

časnih represalijah okupatorja ali ob večjih okrepitevah njegovih sil. Iz poročila za mesec oktober 1943 vidimo, da je mladina zbirala hrano (v tem mesecu 22 kg bele moke, 18 kg surovega masla, 5 kg sladkorja itd.), material za tehniko (4490 pol papirja, 1 zavoje papirja za pisalni stroj, 20 pol kopirnega papirja), sanitetni material (11 povojev), pa tudi strelivo (200 nabojev), cigarete in drugo. Od 27. novembra do 1. decembra 1943 je izvedla 5 sabotažnih akcij, in to v glavnem na telefonski napeljavi. Veliki propagandni akciji sta bili 23. februarja za 26-letnico ustanovitve Rdeče armade in za 1. maj, ko je v njej sodelovalo skoraj vse članstvo 15 odborov ZSM.

Na večer pred delavskim praznikom so mladinci in mladinke ves Mengeš posuli s propagandnimi lističi in hiše popisali s parolami, Ivan Gosar-Zlato in Vida Koželj-Sonja pa sta se javila, da bosta pripravila kres. Odločila sta se, da bosta zažgala na Gobavici Templavov kozolec, ki so ga uporabljali Nemci. Na večer pred prvim majem sta se odpravila na hrib h kozolcu, kamor je že pred tem prinesel Jože Mulej-Bojčo nekaj steklenic bencina, in nato kozolec zažgala. Ogenj je bil zelo velik in se je videl po vsej kamniški ravnini.

V poročilu 7. aprila 1944 beremo, da je bila mladina aktivna tudi v drugih odborih OF in da je prav zaradi odhoda mladincev spomladi 1944 v partizane bila zelo prizadeta celotna organizacija OF v mengeškem okraju ter da so morali ponekje postavljati odbore OF tudi na novo.

Poročilo z dne 27. aprila 1944 pravi, da je zbrala mladina 500 RM. O precejšnji drznosti mladine govori tudi podatek, da so člani širili propagando o OF tudi med Hrvati, ki so bili nemški policisti in so bili nekaj časa nastanjeni v okraju.

Posebno velike uspehe pa je mladina pokazala v trimesečnem tekmovanju v čast 3-letnice OF, ko je nabrala 1200 RM, velike količine hrane (npr. 438 kg moke, 143 kg soli itd.) obleke in obutve, materiala za tehnike in sanitetnega materiala. Odbori ZSM pa so imeli 74 propagandnih akcij, 32 nabiralnih, 3 agitprop akcije in 3 sabotažne akcije. Na novo so ustanovili 6 odborov ZSM, v Mladino poslali 6 prispevkov in oskrbovali grobove padlih in grobove talcev.

Poročilo z dne 9. septembra 1944 pa govori le še o 12 organizacijskih in prav toliko študijskih sestankih, kar kaže, da je na dejavnost ZSM že začel vplivati domobranski teror.

Mladina je torej posebno pozornost posvečala organizacijskim in študijskim sestankom ter nabiralnim in propagandnim akcijam, manj pa mobilizaciji v NOV in sabotažnim akcijam. Deloma je na to vplivalo dejstvo, da je bila pretežna večina pripadnikov ZSM

mladink, ker so skoraj vsi mladinci bili v tem času že v NOV. Ob delu mladinske organizacije pa je treba poudariti še eno dejstvo, da je namreč Partija preko mladine izvajala skoraj vse pomembnejše propagandne akcije in da je sredi leta 1944 prav mladina skrbela za redno razpečevanje in kroženje literature po okraju.

Prvi sekretar občinskega odbora ZSM v Mengšu od srede avgusta 1943 je bil Ivan Vidali-Minko, ki je nato od septembra 1943 do srede julija 1944 vodil RO ZSM oziroma OkO ZSM. Za njim so se v nekaj mesecih razvrstile tri sekretarke: v juliju je bila sekretarka Dragica Kržišnik-Mira, za njo v avgustu Ivanka Šimenc-Neli, nato pa v septembru Anica Rakef-Dragica. Ta je ostala na tem položaju do začetka novembra 1944, ko naj bi to dolžnost znova prevzel Ivan Vidali, vendar tedaj mladinska organizacija zaradi terorja ni mogla več delati.

O delu Slovenske protifašistične ženske zveze najdemo nekaj podatkov le v splošnih poročilih RO OF oziroma OkO OF. Uspehi njenih nabiralnih akcij, katerim je ta organizacija posvečala posebno pozornost, se zrcalijo v ugodnih poročilih okrajne GK. Zlasti po večjih mobilizacijah je veliko bremen, ki so jih dotlej opravljali moški v posameznih odborih OF, padlo na ramena žena.

Prva sekretarka RO SPŽZ je bila Metka Kompare-Irena, ki pa je to dolžnost opravljala le nekaj tednov. Za njo je to dolžnost prevzela Mihela Ves-Štefka, ki je ostala sekretarka do konca maja 1944, ko so jo Nemci aretirali in preselili. Zatem je bila na njeno mesto postavljena Vera Pečar-Nataša, ki pa je funkcijo opravljala le do srede avgusta 1944, ko se je vrnila v ZSM. Za njo je postala sekretarka Ančka Kurent-Ljudmila, ki je na tem mestu ostala do začetka novembra 1944, ko je bila tik pred reorganizacijo v okrožju na njeno mesto imenovana Rozka Čebulj-Branka.

Odbori Delavske enotnosti so zlasti skrbeli za politično povezavo delavstva in za zbiranje predvsem industrijskega blaga. Ker v mengeškem okraju ni bilo večjih industrijskih obratov, se tu organizacija DE ni tako razvila kot v sosednjih okrajih npr. v domžalskem ali v kamniškem. Delavci iz mengeškega okraja so bili povezani v DE zlasti v tovarni Induplati, kjer je bil, kot že rečeno, najmočnejši odbor DE v kamniškem okrožju, in katerega sekretar je bil Tone Blejc-Matevž iz Mengša. Sicer pa so bili delavci večinoma povezani v terenskih odborih OF.

Organizacija DE v mengeškem okraju ni bila posebno številna. 15. junija 1944 je štela 26 članov in imela 4 odbore v naslednjih obratih: transformator na Črnučah, podružnica Remčeve tovarne v Mengšu (sedanji prostori Melodije), Kančeva tovarna parketa in

mizarska delavnica A. Šušteršič v Mengšu. V juniju mesecu so npr. zbrali 26 m platna za šotore in 288 RM. Material so podobno kot druge organizacije oddajali GK, v septembru mesecu pa so, kot beremo v nekem poročilu, tudi samostojno podpirali družine mobilizirancev.

Njeni člani so izvajali tudi samostojne akcije. Tako so izvedli 10. junija večjo sabotažno akcijo v črnuški opekarni. Prvi poverjenik za DE je bil Anton Murovec-Lisec s Črnuč, spomladi 1944 pa je njegovo dolžnost prevzel France Žun-Blagajna iz Mengša.

O dejavnosti Gospodarske komisije mengeškega okraja pozimi 1943/1944 in spomladi 1944 je ohranjenih le malo samostojnih poročil. Pač pa je njena dejavnost z nadrobnejšimi podatki o zbranem materialu vedno omenjena v splošnih poročilih OkO OF. Iz njih se vidi, da je GK uspešno izpolnjevala svoje naloge in da je pošiljala zbrani material v okrožna skladišča, štabu IV. operativne cone, Šlandrovi brigadi, Gorenjskemu odredu in drugim. Posebno uspela je njena akcija 30. marca 1944 v tovarno Induplati, kjer so njeni člani ob podpori aktivistov iz tovarne, zlasti Hilde Funtek-Bogomile, odpeljali pri belem dnevu cel kamion platna. Nekaj pred četrto uro popoldne naj bi se pripeljal v tovarno prazen kamion, na katerega bi nato naložili platno. Tik pred dogovorjeno uro pa so se v tovarniško kopalnico pripeljali kopat mengeški žandarji, tako da je moral kamion, ki so ga vozili člani okrožne GK, čakati v Preserjah, da so žandarji odšli. V mraku nato je pripeljal na tovarniško dvorišče. Aktivisti so odprli skladišče in začeli vpričc nemškega stražarja natovarjati blago. Uspelo ga jim je odpeljati okrog 12 tisoč metrov.

V začetku aprila 1944 je izvedla GK veliko nabiralno akcijo za borce gorenjskega odreda in nabrala 283 zavitkov hrane in obleke. Z razpisom tekmovanja v počastitev 3-letnice OF se je dejavnost GK še posebno poživila. V ilustracijo, koliko približno je mesečno zbrala GK, naj služi poročilo za mesec avgust 1944. V tem mesecu je bilo zbrano: 257 kg moke, 115 kg maščobe, 130 kg soli, 192 kg sladkorja, 530 kg krompirja, 711 kg mesa, 10 kg kave in 80 kosov spodnjega perila, 41 parov rokavic, 24 parov čevljev, 90 kosov posode, 22 kož, 1005 tub zobne paste itd.

Ves nabrani material je GK najprej skladiščila v treh lastnih skladiščih, deloma pa je imela material shranjen tudi pri aktivistih na terenu. Iz skladišč je pošiljala material nato naprej po navodilih okrožne GK. Okrajna GK je imela tudi svojo predelovalnico mesa, v kateri sta stalno delala dva mesarja. Mimo tega je en član GK posebej skrbel za skladiščenje materiala, drugi pa je vodil evidenco

celotnega materiala. Razen mesarije pa okrajna GK Mengeš drugih delavnic ni imela, ker so potrebne usluge opravljale legalne obrtne delavnice npr. Zalokarjeva čevljarna v Mengšu.

Prvi načelnik rajonske oziroma okrajne GK je bil prof. Janez Koncilija-Jan. Ko je postal član pokrajinskega odbora OF in odšel na Gorenjsko, je bil imenovan na njegovo mesto Jože Rženičnik-Ivo. Po njegovem odhodu ob koncu maja 1944 na okrožje je bil nato krajši čas njen načelnik Anton Kosec-Tomo, na sestanku v Potoku pa je bil nato določen za GK in finance Jože Podgoršek-Rudi, ki je GK vodil do svoje smrti sredi oktobra 1944. Za njim je postal načelnik GK Viktor Kristan-Lenart.

Tudi podatki o dejavnosti SNP v mengeškem okraju so precej nepopolni. Poročilo z dne 19. januarja 1944 navaja, da je v zadnjem mesecu podpirala SNP 39 družin v skupnem znesku 1030 RM. Njeni člani so tudi pošiljali izseljencem pakete in omenili smo že, da so v trimesečnem tekmovanju poslali 244 paketov, in to ne samo internirancem in priseljencem z območja mengeškega okraja, marveč tudi iz drugih krajev, kjer je bilo toliko prebivalcev izseljenih, da tamkajšnje organizacije niso mogle podpirati vseh pomoči potrebnih. Naslove teh je posredoval okrajnemu poverjeniku SNP okrožni poverjenik. V začetku avgusta je SNP razdelila 1764 RM družinam mobilizirancev in tistim, ki jih je prizadel okupatorjev teror.

Do sestanka OkO OF v Potoku je bil poverjenik SNP za mengeški okraj Jože Kuralt-Peter s Črnuč. Na tem sestanku pa so ga te dolžnosti razrešili in na njegovo mesto je bila začasno imenovana Vera Pečar-Nataša, prav tako s Črnuč. Že sredi julija 1944 pa je nato znova prevzel ing. Kuralt, ki je SNP v okraju nato vodil do novembra 1944.

Prvi komandir Narodne zaščite v mengeškem rajonu je bil Franc Oblak-Janez. Za njim je prevzel vodstvo NZ v rajonu Milan Jenčič-Vojko, ki je opravljal to dolžnost do junija. Zadnji komandir (do konca septembra 1944, ko je NZ prenehala delovati), je bil Janez Burgar-Branko.

NZ v mengeškem okraju je izvedla nekaj sabotažnih akcij predvsem na telefonsko napeljavo in drogove. Posebno agilna je bila NZ v Trzinu, ki je večkrat podrla telefonsko napeljavo proti Črnučam. Tako akcijo je npr. izvedla 12. januarja in 5. februarja 1944, NZ iz Topol pa je 27. januarja požagala med Mostami in Mengšem telefonske drogove. 10. marca je požgala črnuška NZ nemške barake na Črnučah. Mimo sabotažnih akcij je NZ zlasti skrbela tudi za varno gibanje terenskih političnih delavcev.

Partija si je pridržala predvsem agitacijsko-propagandno delo, medtem ko je na delo OF vplivala preko članov rajonskega komiteja, ki so bili hkrati tudi člani OkO OF Mengeš. RK KPS Mengeš je razpravljal zlasti o poglavitnih partijskih nalogah in o nalogah OF, reševal kadrovska vprašanja v okraju in opozarjal na pomanjkljivosti pri delu OkO OF in množičnih organizacij.

RK KPS Mengeš je bil osnovan ob koncu novembra 1943. Sestavljali so ga Frido Mavko-Rok, sekretar, Jože Osojnik-France, Dominik Bizjak-Adam in Anton Stopar-Zvone ter tovariš Zdenko. Frida Mavka je ob koncu novembra 1943 zamenjal na mestu sekretarja OK KPS Anton Peterka-Gregor, ki je ostal na tem položaju do konca februarja. V začetku marca je na njegovo mesto imenoval okrožni komite KPS Kamnik Janeza Burjo-Mirka, ki je opravljal to dolžnost vse do smrti v oktobru 1944.

Ob koncu julija 1944 je OK KPS v mengeškem okraju sestavljalo 7 članov, in sicer Janez Burja-Mirko, sekretar, Cene Štupar-Matevž, Lado Trampuž-Moris, Miha Vrhovnik-Blaž, Dominik Bizjak-Adam in Marija Jemec-Janja kot člani. Na terenu je bilo 16 celic, od katerih jih je bilo 9 kandidatskih. Celice so bile 4 vaške, kurirska celica, celica OS ter celica okrajne GK. Namesto te je bila v avgustu osnovana celica pri OkO OF.

Prvi sekretar rajonskega komiteja ZKM je bil Ivan Dolinšek-Vinko. Ta je to dolžnost opravljal do začetka novembra 1944. Za njim je bil sekretar do srede decembra 1944 Mirko Mušič-Zeus, za njim do maja 1944 Lojze Černugelj-Roman. Od maja 1944 do junija je bil sekretar Frenk Orel-Primož, nato zelo kratek čas Dragica Kržišnik-Mira, zatem od julija do avgusta Marija Jemec-Janja, za njo nekaj tednov Anica Rakef-Dragica, nato pa od septembra dalje Herman Čertanc-Toli. Pri OkK SKOJ je od začetka junija 1944 obstajal tudi referat za agitacijo in propagando (agitprop). Zanj je odgovarjal Primož Vidali-Zbiško.

Partija je pripravljala tudi propagandno in študijsko gradivo za odbore OF in je osnovala rajonsko tehniko, RK V, ki je bila ustanovljena 19. septembra 1943. Vodil jo je Lado Trampuž-Moris. V začetku je delovala v Loki pri Mengšu, v hiši Ivana Stoparja (pri Šimnu). V začetku je imela na voljo samo razmnoževalni in pisalni stroj, kasneje pa se je opremila z roto razmnoževalnim strojem in radijskim prejemnikom. Od Stoparja se je preselila na Črnuče k Antonu Vavpotiču. Tu je Lado Trampuž dobil v pomoč še Slavka Oblaka-Sašo. Od tod se je preselila v Jarše v Kraljev mlin, kjer pa je zaradi reorganizacije tehnik sredi marca 1944 prenehala z delom. Do začetka oktobra 1943 je tehnika razmnožila 2000 radijskih po-

ročil na 4120 straneh in 410 izvodov Slovenskega poročevalca na skupno 4100 straneh. RK V je pošiljala literaturo tudi v komenski rajon.

Sredi junija 1944 se je pri OkK KPS Mengeš osnovala tudi knjižnica, ki je imela okrog 50 različnih brošur in izvode 10 časopisov, ki so tedaj izhajali na Gorenjskem. Med brošurami so bila številna dela predvsem za ideološko izpopolnjevanje članstva, dela o OF, NOV, o graditvi nove Jugoslavije in brošura o mednarodnih problemih. Od časopisov pa so bili zastopani Slovenski poročevalec, Ljudska pravica, Delavska enotnost, Kmečki glas, Mladina, Slovenke pod Karavankami itd.

V začetku junija 1944 je OkK KPS Mengeš postavil posebnega agitpropa, in sicer Lada Trampuža-Morisa. Štirinajstdnevna poročila, ki so vsa ohranjena, kažejo, da je bilo delo na tem področju zelo razgibano. Od začetka junija do začetka oktobra je bilo v okraju organizirano po tej liniji 63 študijskih sestankov, ki se jih je udeležilo 200 ljudi, 13 političnih sestankov s 190 udeleženci, v 39 vaseh so partijske organizacije in organizacije OF agitirale in širile propagando in pri tem zajele 298 ljudi. Mimo tega je bilo izvedenih še 32 trosilnih in 8 lepilnih propagandnih akcij, pri katerih je sodelovalo 90 aktivistov. Agitacija in propaganda pa se nista omejevali samo na domače prebivalstvo, marveč so aktivisti delovali tudi med nemškimi oboroženimi silami, in to tako, da so največ po pošti pošiljali radijska poročila in trosili letake, pisane v nemščini med okupatorjeve vojake. Prav tako so aktivisti uničevali belogardistično literaturo iz Ljubljane (Jutro, Slovenec, Slovenski dom), ki se je začela v večjih množinah pojavljati zlasti v Mengšu od srede julija dalje.

Osrednja tema razlaganja ljudem sredi 1944 je bil sporazum Tito-Šubašić, ki je zelo močno odjeknil med ljudmi v mengeškem okraju, in pa razkrinkavanje bele garde, za katero je kazalo vse več znakov iz dneva v dan, da se bo usidrala tudi v mengeškem okraju.

Do srede julija 1944 je prihajalo v okraj dokajšnje število partijske in frontovske literature. Zlasti redno so prihajala radijska poročila, in to v 100 do 150 izvodih. Ob koncu avgusta pa je dotok skoraj docela usahnil in pomagali so si tako, da so sami izdelovali »telegram letake«.

Poslabšanje pogojev za propagandno delo in za delo organizacij OF pa kaže poročilo z dne 16. avgusta 1944: »V splošnem je razpoloženje ljudi v okraju slabše, kakor je bilo pred kratkim. Vzrok

temu je razvoj bele garde v naši okolici, ki ogroža in zasleduje delo naših aktivistov. Ljudje vedno vprašujejo, če se proti temu res ne da ničesar podvzeti. Propaganda proti njim malo zaleže, kajti ljudje ne pristopajo k njej zaradi prepričanja, pač pa zaradi bojazni pred njihovimi grožnjami. Od tedna do tedna se opaža slabši položaj. Ako se v kratkem v okraju ne bo pojavila vojska, nam bo delovanje onemogočeno, kar pa ne bo imelo za posledico samo zastoj našega dela, temveč bo večje število ljudi izpostavljeno beli gradi in okupatorju.«

Sredi leta 1944 se je torej tudi v Mengšu in okolici, podobno kot v sosednjih ravninskih okrajih, zaradi okupatorjevega in domobranskega nasilja, končalo obdobje poleta v delovanju frontnih in partijskih organizacij.

IX

PREGLED SABOTAŽNIH AKCIJ, VOJAŠKIH SPOPADOV IN OKUPATORJEVIH REPRESALIJ V MENGEŠKEM OKRAJU OD SREDE LETA 1943 DO POLETJA 1944

Kamniško okrožje so cestne zveze, železnica in Kamniška Bistrica delile v dva dela. V ravninskem delu, predvsem okoli Mengša, Kamnika, Komende in Domžal, kjer so bile močne okupatorjeve postojanke, je bilo skoraj onemogočeno gibanje in zadrževanje večjih partizanskih enot. Na teh območjih so v glavnem delovale le grupa VOS oziroma četa VDV in manjše vojaške patrulje, sabotažne akcije pa so izvajale tudi enote NZ in mladinske organizacije.

Nemška poročila iz jeseni leta 1943 ugotavljajo, da je »banditska« dejavnost spet porasla. Prazni gradovi, šole in prosvetni domovi so bili stalna nevarnost ne samo zato, da bi se vanje naselilo nemško vojaštvo, marveč tudi zato, ker bi se lahko v njih osnovala belogardistične postojanke. Ustanovitev teh bi znatno otežilo premike NOV in delo OF, omogočilo pa z njihove strani teroriziranje prebivalstva.

V letu 1943 je bilo v kamniškem okrožju poškodovanih skupno 21 osnovnih šol z 80 razredi in Nemci so morali osredotočiti šolstvo le v devetih večjih krajih. Pa še v teh pouk ni potekal redno, ker se je v šole velikokrat naselilo vojaštvo. S to dejavnostjo so VOS in aktivisti posredno preprečevali tudi ponemčevanje slovenske mladine.

Nemška poročila iz zadnjih mesecev leta 1943 pa ugotavljajo, da se dan za dnem vrste sabotažne akcije na telefonskem omrežju,

napadi na nemške avtomobile, da se odvzema premoženje nemškim priseljencem in da so posebno pogostne velike akcije partizanov po tovarnah, kjer odvzemajo denar, pisalne stroje in podobno. Pri vseh teh akcijah so bile številne tudi nemške žrtve. Izvedba pretežnega dela teh nalog je bila naložena grupam VOS. Te so poleg obveščevalne službe izvajale tudi sabotažne akcije zlasti tedaj, ko na terenu ni bilo vojaških enot.

VOS se je v mengeškem rajonu podobno kot v drugih rajonih gradila vzporedno z organizacijo OF in Partije. V mengeškem rajonu je bila vzpostavljena med prvimi v okrožju in je začela delovati že septembra 1943. Ko se je osnovala varnostna grupa (njeni člani so se imenovali udarniki), so se vanjo vključili najboljši in najbolj predani ilegalni politični delavci, kot Ivan Dolinšek-Vinko, Jože Osojnik-France, Anton Stopar-Zvone, Ivan Rožman-Kovač, Štefan Ves-Bogo in drugi.

Med večjimi akcijami, ki jih je izvedla mengeška grupa VOS, je treba omeniti požig gradu Šenkov turn in likvidacijo nemškega komisarja na Črnučah E. Seigerja 9. novembra 1943, 3. decembra odvzem pisalnega stroja sredi belega dne v pisarni nekdanje Kančeve tovarne parketa v Mengšu ter požig šole, prosvetnega doma in vrtca v Trzinu 12. januarja 1944. Grupi je bila mimo tega zaupana tudi likvidacija skupine sovražnikov OF 26. novembra 1943, ki jih je razkrila okrožna VOS. Novembra je namreč okrožna VOS aretirala nekaj do tedaj uglednih in vidnih aktivistov OF. To so bili Miran Kvartič, Bojan Sever, Alojz Mejač, Franc Lipar, Alojz Plemelj in Franc Polak. VOS je tem ljudem prišla na sled, da so se povezali z gestapovci na Gorenjskem in belogardističnimi krogi v Ljubljani. Ko so po aretaciji na zaslišanju krivdo priznali, so bili obsojeni na smrt in v dveh skupinah likvidirani. Prva skupina je bila ustreljena v bližini tedanjega sedeža kamniškega okrožja pod Trojico, druga (Lipar, Mejač, Plemelj) pa v jami na Gobavici. Razkritje te skupine kaže, da je bila že zelo kmalu po kapitulaciji Italije, potem ko so postali skoraj na celotnem slovenskem ozemlju edini okupator Nemci, v teku akcija, da bi se tudi na Gorenjskem organiziralo domobranstvo.

Tik po novem letu 1944 je prijavila nemški žandarmeriji neka ženska, da je našla na poti, ki vodi k jami na Gobavici, imenovani Zasapnica, okrvavljeno rokavico. Žandarji so poslali na hrib patroljo, ki je po sledovih okrog jame zasumila, da se je tu moralo nekaj dogoditi. Nato so prisilili nekega občinskega delavca, da se je po vrvi spustil v jamo. Tu je v njej odkril 6 trupel, in sicer Franca Liparja, Alojza Plemlja in Alojza Mejača, ki sta pripadala

skupini, aretirani ob koncu novembra, ter Janeza Savška, Stanka Rihterja in Franca Šuštarja, ki so bili justificirani v decembru 1943. Trupla so nato izvlekli iz jame, jih naložili na voz in jih razstavili na pokopališču.

To odkritje justifikacije izdajalcev pa je imelo za posledico, da so Nemci ustrelili v Mengšu 8. januarja 1944 30 talcev.

Ta dan zjutraj so jih Nemci pripeljali v Mengeš na travnik za Ravbarjevim gradom, na kraj, ki se imenuje Zalohe. Tu so morali izstopiti. Zvezali so jih po pet in pet skupaj in nato v skupinah streljali s strojnico tako, da so morali pred njo teči od Pšate proti gozdu. Ko so Nemci svoje hudodelstvo opravili, so vseh trideset talcev pustili ležati na travniku in šele proti večeru so jih lahko občinski delavci pokopali v skupni grob. Ta ustrelitev je bila prva večja nemška represalija v kamniškem okrožju po višku nasilja sredi leta 1942.

Med akcijami menške VOS spomladi 1944 pa je treba omeniti predvsem akcijo v ordinacijo dr. Tineta Zajca v Mengšu 27. marca 1944, 19. aprila porušenje železniške proge v Trzinu, 25. aprila pa spopad z nemškimi policisti.

Dan za tem, ko je odšel dr. Tine Zajec v partizane, je sporočil prof. Janezu Konciliji-Janu, da namerava urediti partizansko bolnico in da so mu zato potrebni instrumenti ter zdravila iz njegove ordinacije. Prosil ga je, naj mu jih na neki način preskrbi. Po prejemu obvestila se je Koncilija takoj povezal s komandirjem menške grupe VOS Albinom in dogovoril z njim za akcijo. Zvečer so se sešli pri Frenku Kumru v Malem Mengšu in tu do konca izdelali načrt za vdor v ordinacijo, ki so jo medtem že zasegli Nemci. Naloga je bila zelo kočljiva. Hiša, ki je v njej bila ordinacija, namreč meji na poslopje, v katerem je bila nastanjena nemška žandarmerija. Za akcijo so določili Janeza Koncilija-Jana, komandirja Albina in še tri člane njegove grupe, za varnost po cestah pa so bili razvrščeni aktivisti. Akcija je odlično uspela in dr. Zajcu so poslali sedem vreč instrumentov in zdravil.

19. aprila je menška grupa VOS dobila nalogo, da pretrga daljnovod Črnuče—Velenje, in sicer tako, da bi razstrelila betonski steber na bregu Bistrice v bližini Ihana. Ker pa je grupa imela premalo razstreliva, akcija ni uspela. Zato so njeni člani sklenili, da razderejo kamniško progo. V Trzinu so dobili železne drogeve in nekaj ključev za odvijanje matic in nato so razdrli progo od gostilne Na jezu do Knoftra. Drugo jutro je zaradi tega iztiril vlak, prevrnila se je lokomotiva in poškodovala sta se dva voza.

24. aprila je nekaj članov VOS razorožilo v Trzinu dva nemška policista, ki sta se vračala iz Domžal, pripadala pa sta oddelku, ki je stražil grad Jablje. Naslednji dan so zapazili borci majhno policijsko kolono, ki se je prav tako vračala iz Domžal. Ivan Orel, brata Kralja, Stane Habjan in Boris so nato sredi belega dne okrog pol-dne napravili zasedo v bližini Jemca. Že po nekaj minutah se je med partizani znašel prvi policist. Predenj je skočil Boris in segel po njegovi puški. Policist pa je bliskovito potegnil bajonet in v trenutku sunil z njim partizana naravnost v srce, tako da se je mrtev zgrudil. V naslednjem hipu je policista podrla toča svinčenk drugih, ki so bili v zasedi. Ker pa so v tem že prišli tudi drugi policisti, se je zaseda umaknila. Zaradi tega napada so Nemci nato aretirali Janeza Jemca.

Ta napad lepo kaže osupljivo hrabrost in drznost, ki so jo pokazali pripadniki VOS tudi v številnih drugih akcijah, izvedenih pogosto tudi pri belem dnevu. Pri tem je bilo tudi nekaj hudih žrtev. Tako sta si 28. januarja 1944 v Bukovici pri Vodica, da ne bi padla Nemcem živa v roke, med petjem borbenih pesmi, sama vzela življenje Mirko Mušič-Zeus iz Loke in Mirko Kraljič-Cenko, nekdanji borec rašiške čete. 6. februarja pa sta padla v Loki pri Mengšu Ivan Dolinšek-Vinko in Jože Korenin s Črnuč, ki so ju ubili mengeški žandarji.

6. februarja zvečer se je Ivan Dolinšek-Vinko odpeljal z novo mobiliziranim Jožetom Koreninom na kolesu od Šimna proti Mlinarju. Tik Tominčevega poda sta nato padla v nemško zasedo. Skočila sta s kolesa in se pognala proti mostu preko Pšate. Tu pa jima je prestregel pot nemški žandar Pavel Jakobitsch. Dolinšek je ustrelil vanj. Po čudnem naključju ga je krogla iz pištole sicer zadela v prsi, toda prebila mu je le obleko in ga ni niti ranila. Skoraj hkrati je tudi žandar ustrelil in oba hudo ranil. Korenin je napravil še nekaj korakov dalje, nato pa je obležal in izkrvavel na njivi tik mosta, Dolinšek pa se je sredi mosta obrnil, s težavo prišel do Tominčevega poda, tu padel in si najbrž s strelom v glavo sam končal življenje.

S tem pa še ni bilo konec smrtnih žrtev med ilegalci v mengeškem rajonu. Istega dne, ko so Nemci ubili Dolinška in Korenina v Loki, se je v Mengšu v hiši Antona Kosca smrtno ponesrečil politični delavec Pavle Zalokar-Miro, 24. februarja pa sta padla v boju čete KZO na Oklem politična delavca Jože Osojnik-France in Anton Stopar-Zvone ter borca Jože Lap iz Loke in Anton Gregorc iz Jarš.

19. februarja je SNOS sklenil, da se VOS odpravi. V kamniškem okrožju se je reorganizacija izvedla v začetku maja, in sicer se je iz grup VOS osnovala 2. četa 5. bataljona III. brigade VDV in bila odslej podrejena okrožni izpostavi odseka za notranje zadeve pri Predsedstvu SNOS. Komandir čete je postal Ivan Rožman-Kovač, komisar Ciril Kosec-Cijo, namestnik komandanta Alfonz Avbelj-Savo, pomočnik komisarja Stane Habjan-Drago.

16. maja je četa VDV obkolila Mengeš. Četa je tedaj štelala okoli 30 partizanov in bila oborožena s sedmimi mitraljezi. Najprej je nekaj borcev na čelu s komandirjem Kovačem odšlo v Sokolski dom. Vanj so nanosili nekaj otepov slame in jo razmetali po odru in po dvorani. Od tod so odšli v Društveni dom. Tu je bilo že v dvorani dovolj slame, ker je bil dom pripravljen za nastanitev nemške policije. Tudi tu so jo raztrosili po tleh in jo zažgali. Po akciji so se odpravili čez polje v Groblje. Sredi poti so zaslišali, kako so začele tuliti sirene. Da ne bi gasilci začeli gasiti, je komandir ukazal, da je eden od mitraljezcev spustil rafal na mengeški Gasilski dom. Ljudje so se streljanja ustrašili in gasiti so začeli šele potem, ko sta bila oba domova docela v ognju, in samo zato, da bi obvarovali sosednje hiše. Četa je nato zažgala še tiskarno v Grobljah.

Sredi maja je Ok KPS Mengeš dal pobudo četi VDV, naj aretira Janeza Oražma, krajevnega vodjo Koroške ljudske zveze v Mengšu. 18. maja so aktivisti obvestili VDV, da bo ta dan Oražem prišel v tedanji Mali Mengeš. Nato je nekaj borcev VDV zasedlo desni breg Pšate od Pavla Kosca do Loke in ga uspelo aretirati. Ko so ga v taborišču pregledali, so našli pri njem pištolo in spisek 30 mengeških družin, ki bi bile izseljene, če bi se Oražmu kaj pripetilo. Res so nato Nemci čez dva dni izselili 36 oseb iz Mengša in Loke, kar je bilo na tem območju največ naenkrat v vsem času okupacije.

Zanimivo je, da pri preiskavi ob tej selitvi niso odkrili pri Rženičniku bunkerja okrajne GK. Bunker je bil pod gospodarskim poslopljem, dolg skoraj 3 metre, širok 2 metra in visok prav tako 2 metra. V njem je bil pograd za prenočevanje dveh oseb, ob straneh pa je imel še vdolbini za radio in arhiv. Vhod je bil skozi majhna lesena vrata na tleh poda, oziroma skozi strop bunkerja. Ta dan ni bilo v njem nobenega političnega delavca, pač pa veliko zbranega materiala.

24. junija sta Jakob Valant-Bor in Dominik Bizjak-Adam, politična delavca izvedela na Črnučah, da se bosta pripeljala iz Ljubljane dva raztrganca, in sicer Anton Hace in Martin Črnugelj, strah

in trepet prebivalcev kamniškega okrožja. Kakšnih sto metrov od črnuškega mostu sta napravila zasedo. Kmalu sta ju zagledala, kako sta se počasi peljala s kolesi po mostu. Pri Roževcu sta se ustavila in ponudila gospodinji naprodaj nekaj cigaret, ki sta jih prinesla preko meje. V tem se je Bor priplazil s pripravljeno brzostrelko v njuno neposredno bližino. Ko sta hotela oditi, je brzostrelko sprožil. Hace je takoj padel mrtev po tleh, Črnučljia pa je samo ranil v ledja. Čeprav je bil hudo ranjen, je potegnil pištolo, ustrelil nekajkrat proti Boru, skočil nato na kolo in med vožnjo vpil, da so ga napadli partizani. Ušel pa je prav po naključju, kajti Boru se je zataknil v brzostrelki naboj, Adam pa je bil predaleč, da bi ga lahko zadel s puško.

Dvakrat je četa VDV nato uspešno napadla nemške avtomobile na Dobravi pri Črnučah, in sicer 26. junija in 29. junija. V prvem napadu je padel en nemški vojak, eden je bil huje, več pa lažje ranjenih. V drugem napadu pa je bil razbit nemški vojaški kamion, en sovražnik ubit, šest pa hudo ranjenih.

S terenskimi političnimi delavci so odhajali včasih na akcije tudi kurirji stanice G 24, ki se je 11. avgusta 1944 s Šmarne gore preselila na območje mengeškega okraja. Svoje taborišče si je uredila v Rašici, v bližini centra mengeških okrajnih političnih delavcev. Kurirji so svoje mesto stalno menjavali. Največkrat so se zadrževali na terenu od Velikega hriba proti Mengšu.

Stanica je spadala v relejno linijo 4 in bila povezana z G 25 in G 29. Glavna linija je šla od Save preko mengeškega rajona na Jarše, Radomlje in na Rova ter Lukovico. Od tod je vodila preko moravških hribov na Štajersko. Jeseni 1944, ko je bil položaj v dolini čedalje nevarnejši, pa je bila zveza premaknjena na Tunjice in na Kamniške planine. Z delom je prenehala novembra 1944. Kurirji so bili doma v glavnem iz Utika in Vodic.

V mengeškem okraju so se v obravnavanem obdobju večkrat zadrževale tudi patrolje Šlandrove brigade, Gorenjskega odreda ter Kamniško-zasavskega odreda.

10. avgusta 1943, torej le nekaj dni po ustanovitvi, so mobilizacijsko patroljo Šlandrove brigade, ki se je zadrževala v trzinskem hribu, da bi prevzela nekaj novo mobiliziranih, napadli v Trzinu Nemci. Ker se je pripravljala na brigado hajka, je patrolja dobila ukaz, naj ostane do nadaljnjega na dotedanjem mestu. Tisti dan proti večeru sta odšla iz taborišča proti hiši Janeza Mušiča dva partizana po hrano. Padla sta v zasedo in po kratkem boju je padel Miroslav Bone-Zorko z Rodice, France Vrhovnik pa je bil hudo ranjen. Med

spopadom je padel še nemčur Franc Moder, ranjen pa je bil tudi šestletni Mušičev sin Franci. Ranjenega Vrhovnika so nato aktivisti rešili, obvezali in spravili na varno na Rodico.

Po vrnitvi z Dolenjske je brigada 16. novembra 1943 izvedla držno akcijo v tovarni Induplati v Jaršah. Mimo tega so njeni borci zažgali v neposredni bližini tovarne stoječe skladišče železniške postaje Jarše—Mengeš.

23. novembra je druga njena patrolja napadla med Črnučami in Trzinom gestapovski avto in ubila gestapovca Križa.

Naslednjo patroljo je Šlandrova brigada poslala na mungeško območje šele 6. aprila 1944, ko je požgala železniško postajo v Trzinu.

Tri mesece kasneje, 6. julija, je patrolja IV. bataljona VI. SNOUB pod vodstvom komisarja bataljona Iva Sonca-Zdenka napadla 12. četo šolskega polka Brandenburg na Dobravi med Trzinom in Črnučami. V spopadu je padlo 6 Nemcev, 15 pa jih je bilo ranjenih. Padla sta tudi dva borca.

Gorenjski odred je imel v letu 1944 nalogo, da mobilizira na tistem delu kamniškega okrožja, ki leži na desnem bregu Kamniške Bistrice, torej zlasti v mungeškem in komenskem okraju. Že spomladi leta 1943 se je tudi na mungeškem območju povsem izjalovila nemška mobilizacija in mimo posameznih odhodov v NOV je 4. avgusta 1943 že organizirano in prostovoljno odšlo v partizane namesto v nemško vojsko 8 fantov, 6 iz Trzina, 1 iz Loke pri Mengšu in 1 iz Mengša. Večjo mobilizacijo je Gorenjski odred izvedel 20. marca 1944 v Trzinu, v Depali vasi, v Loki pri Mengšu, na Dobenu in v Topolah. Tedaj se je priključilo NOV nad 30 borcev, ki so jih nato poslali v enote IX. korpusa. Prav tako se je zadrževal Gorenjski odred na Rašici v prvi polovici junija 1944. Zanj pa so izvedeli Nemci in 12. junija pripravili obsežno hajko, v kateri so skoraj v celoti obkolili rašiško pogorje. Odred se je pravočasno in brez boja umaknil, prav tako tudi okrajni politični forumi. Tedaj je bila v nevarnosti tudi celotna organizacija OF v Mengšu, ker so v Pristavi ujeli enega od krajevnih funkcionarjev.

23. junija je patrolja IV. bataljona Gorenjskega odreda porušila železniško progo od Trzina do Domžal.

Razumljivo je, da spričo take aktivnosti organizacij OF in NOV proti okupatorju Nemci niso mirovali. Talcev po ustrelitvi kamniških talcev v Šentvidu nad Ljubljano 31. januarja 1944 sicer niso več streljali, zato pa so poleg aretacij in deportacij v zloglasna taborišča uporabljali kot povračilni ukrep predvsem selitve. Jeseni

in pozimi 1943/44 ter spomladi 1944 so izseljevali zlasti družine tistih partizanov, ki so dezertirali iz nemške vojske.

Prvo večjo aretacijo v letu 1943 so izvedli Nemci že 3. maja na Dobenu. Tedaj so aretirali Andreja Kosca, Feliksa Moharja in njegovo ženo Angelo, čez nekaj dni pa še Janeza Kosca in njegovo sestro Katarino. Brata Kosca in Moharja so 22. julija ustrelili kot talce v Gorenji vasi, obe ženi pa deportirali v taborišče, kjer sta obe umrli.

11. julija 1943 je žandarmerijska patrulja iz Vodice vdrla ponoči v hišo družine Kristan na Selu pri Vodicih in ustrelila mater in dva sina, tretjega, Viktorja, pa hudo ranila. Temu se je posrečilo uiti, kasneje je šel v partizane ter bil nazadnje načelnik GK za mengeški okraj.

13. septembra 1943 so iz Trzina izselili tri družine, katerih svojci so bili v partizanih.

11. marca 1944 so Nemci zaprli v Loki pri Mengšu 16 oseb, od teh 7 žena.

Zjutraj so Nemci in raztrganci obkolili njihove hiše in napravili pri vseh strogo preiskavo. Nato so jih odvedli peš v Mengeš, odtod pa odpeljali v Kamnik. Še isti dan so moške odpeljali z vlakom v Celovec. 12. aprila so jih nato prepeljali v Dachau. Od tod so jih v začetku oktobra premestili v drugo taborišče, in sicer ob švicarsko mejo. Ženske pa so odpeljali v Auschwitz, tik pred koncem vojne pa v Ravensbrück.

Ob koncu marca 1944 so komenski aktivisti začeli graditi v gozdu na pol poti med Komendo in Komensko Dobravo bolnišnico. Glavna stavba je bila dolga 8 metrov, široka pa 2 in pol. Poleg te sta bila še kuhinja in bunker za zdravnika. V bolnišnici je bilo prostora za 12 do 14 ranjencev.

V začetku maja so se vselili vanjo. Vodstvo bolnice je bilo v rokah dr. Tineta Zajca-Mihe iz Mengša. 11. junija pa so bolnico odkrili Nemci. Skoraj vse ranjence so pobili, strežno osebje in zdravnika dr. Zajca pa so nečloveško mučili ter ga nato napol živega zažgali. Poleg dr. Zajca je bil ubit v bolnici med drugimi tudi Pavle Ulčar iz Nožic, borec iz leta 1941 in prvi sekretar zasavskega rajona, v katerega je bil tedaj vključen tudi Mengeš.

Čeprav so Nemci in raztrganci izvedli nekaj represalij in prizadejali nekaj žrtev manjšim partizanskim skupinam in političnim delavcem, to na veliko dejavnost organizacij OF do srede leta 1944 v mengeškem okraju ni vplivalo.

Na območju Mengša ni bilo večjih vojaških akcij. Toda uspešne akcije in spopadi Šlandrove in Zidanškove brigade, enot XIV. divi-

zije, kamniško-zasavskega odreda in enot IX. korpusa, ki so jih izvedli na območju kamniškega okrožja ali zlasti v njegovi neposredni bližini, so pomembno vplivali na povečano aktivnost političnih organizacij tudi v mengeškem okraju. Sredi leta 1944 je tudi prebivalstvo kamniškega okrožja zajel val navdušenja nad partizanskimi uspehi v Zgornji Savinjski dolini. Žal pa so vpliv teh uspehov za še večji polet v delu odborov OF tudi v ravnskem delu kamniškega okrožja preprečili pojavi domobranstva.

X

NASTANEK DOMOBRANSKIH POSTOJANK, OFENZIVNOST OKUPATORJEVIH ENOT IN UPAD DEJAVNOSTI POLITIČNIH ORGANIZACIJ V KAMNIŠKEM OKROŽJU

Nemci so zlasti v wehrmannschaftu, v selbtschutzu in z raztrganci brez večjih uspehov poskušali organizirati gorenjsko prebivalstvo za boj proti partizanom. Nova situacija je nastala s kapitulacijo Italije. V Ljubljani so se voditelji kontrarevolucionarne buržoazije ponudili novemu okupatorju. General Rösener je 24. septembra 1944 izdal povelje za ustanovitev Slovenskega domobranstva, v katero so se takoj vključili ostanki belogardističnih oddelkov. Nemce je k temu koraku sililo dejstvo, da jim je bila za boj proti partizanom nujno potrebna nova vojska, kontrarevolucionarna buržoazija pa je v tej formaciji videla eno od sredstev za utrditev vedno bolj pojemajočega vpliva med slovenskim prebivalstvom. Kljub temu, da je bil sedaj na obeh straneh Save isti okupator, pa do udeležbe domobrancev v bojih proti partizanom na Gorenjskem še ni prišlo tako kmalu, čeprav so si slovenski organizatorji domobranstva tega zelo želeli. Že jeseni 1943 so poiskali zvezo z bivšimi vplivnimi klerikalnimi voditelji Mejačem, Liparjem, Plemljem in drugimi. Pozimi 1943/44 je tudi prišlo od ljubljanske VOS v Mengeš pismo z imeni nekaterih ljudi, na katere naj naši aktivisti pazijo, če bi se pojavili v kamniškem okrožju, ker da bodo v kratkem poslani na Gorenjsko z nalogo, da organizirajo domobranstvo. Eden od teh, ki je bil na spisku, se je dejansko tudi pojavil v Mengšu. Zgodaj spomladi 1944 je nadalje prišla iz Ljubljane skupina organizatorjev pod vodstvom nekega duhovnika iz bivšega misijonišča v Grobljah pri Domžalah. Vendar ti prvi poskusi niso uspeli. Deloma so bili vzrok temu Nemci, ki niso bili naklonjeni tem prizadevanjem, deloma pa tudi odločni ukrepi VOS in

odpor prebivalstva. Naraščajoče narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem in čedalje večji porazi na frontah so brez dvoma pripomogli, da so Nemci začeli popuščati in končno privolili, da se tudi na Gorenjskem uvede nova vojaška formacija z imenom Gorenjsko domobranstvo (Oberkrainer Selbstschutz). Ker so prvi organizatorji in tudi propagandna literatura prihajali iz Ljubljane, so ljudje ne glede na to, da sta bila Slovensko domobranstvo in oberkrainer selbstschutz po imenu in organizacijsko različni organizaciji, kmalu uvideli, da gre v bistvu za eno in isto formacijo, ki je v svojem delovanju podrejena nemški varnostni policiji, hkrati pa služi interesom slovenske kontrarevolucionarne buržoazije, in so obe skupaj imenovali domobranci ali bela garda. Nemci so si prizadevali, da bi tako gledanje spremenili, kar dokazuje okrožnica kamniškega okrožnega vodja NSDAP Pilza z dne 25. julija 1944, v kateri piše, da se selbstschutz, ki se v zadnjem času snuje na Gorenjskem, mnogokrat enači s slovenskimi domobranci v Ljubljani in kot tak tudi označuje. Ta oznaka pa ni niti pravilna niti zaželena. Nadalje opozarja, da je izenačevanje obeh formacij tudi s političnega stališča zgrešeno, zato prosi, naj se izraz domobranci za oberkrainer selbstschutz ne uporablja. V kamniškem okrožju so domobranci skupaj z Nemci prvič nastopili v boju s partizani pri Trojanah 13. aprila 1944, torej že dan po ustanovitvi postojanke v Kranju. Močno so tudi okrepili svojo propagando. Tako so nekako sredi junija 1944 prvič razširjali posamezne izvode ljubljanskih časopisov, ob koncu julija 1944 pa so naročniki Karawanken Bote dobili tudi po en izvod ljubljanskega »Jutra«.

Od začetka julija 1944 so domobranci vedno pogostejše prihajali v kamniško okrožje, predvsem iz cerkljanske postojanke, in posebno v Komendo in Mengeš. 8. avgusta 1944 se je v Domžalah nastanil domobranski oddelek, ki je prišel z Gorenjske. Tako se je osnovala prva domobranska postojanka v kamniškem okrožju. Če pogledamo na zemljevid in primerjamo, kako so se domobranci lotili ustanavljanja svojih postojank, moramo reči, da so jih formirali po zelo premišljenem načrtu. Taktično so postopali tako, da so v krajih, kjer so se nameravali naseliti, kar najbolj naskrivaj pridobili za sodelovanje nekaj domačinov, nato pa poslali v kraj domobranski oddelek iz že obstoječih postojank in iz njega ter domačinov ustanovili novo postojanko, v kateri so vodstvo prevzeli najzanesljivejši domačini, ki so zaradi dobrega poznanja ljudi in terena lahko uspešno vodili boj za razbitje političnih organizacij OF in enot NOV. Največ prostovoljcev so domobranci našli v tistih kmečkih krajih, kjer je bil klerikalni vpliv v stari Jugoslaviji posebno močan.

Domobrancem so se pridružili sprva bogatejši kmetje, pa tudi precej drugih kmečkih fantov so pridobili zase s propagando, da je v nevarnosti vera. Na rast domobranstva je ugodno vplivala ustavitev vpoklicev v nemško vojsko. Prav tako je zelo značilno, da se je domobrancem že v avgustu 1944 pridružilo nekaj dezertarjev iz NOV. Domobranski postojanki v Cerkljah in v Domžalah sta razvili veliko propagandno dejavnost, da bi ustvarili pogoje za ustanovitev novih postojank. Domobrancem iz Cerkelj je že od srede avgusta 1944 uspelo osnovati domobransko postojanko v Komendi, v Lahovčah in v Vodica. Domžalski domobranci pa so naleteli na precej težav na terenu. V Domžalah so prve domobrancel domačine na cesti javno ozmerjali z izdajalci, v Mengšu pa je domžalskemu poveljniku župnik Franc Plevnik, ko se mu je le-ta prišel predstaviti kot vodja domobrancev, pokazal vrata rekoč: »Ti si vodja bratomorilcev!« Ko so v Mengšu zbirali prve prostovoljce, se večina niti pod pritiskom niso hoteli odzvati. Prav tako so ljudje uničevali literaturo, ki so jo domobranci razdeljevali. Iz poročil šefa propagandnega oddelka domžalske postojanke centru za propagando gorenjskega domobranstva v Kranju se vidi, da je postojanka dobivala propagandno gradivo neposredno iz Ljubljane, in to v precejšnjih količinah. Ob koncu septembra 1944 so dobivali tedensko trikrat Slovenca, vsako številko Slovenskega doma (po 1000 izvodov), po 1300 izvodov Domoljuba, 100 izvodov Slovenskega domobranstva, zelo malo pa so prejeli Jutra. Iz Ljubljane so dobivali tudi brošure in knjige kot V znamenju OF, Črne bukve in druge. Zelo zanimiva je pripomba v poročilu z dne 1. oktobra 1944, da liberalnega časopisja ne bodo razširjali in da ga bodo imeli na zalogi samo zato, če bi ga kdo zahteval, da bi tako ljudje videli, da so v boju proti komunizmu enotne vse stranke. Iz tega poročila se torej vidi, da se je za organizacijo domobranstva v kamniškem okrožju zavzemal predvsem klerikalni del buržoazije in da je ne glede na to, da je bilo vodstvo gorenjskega domobranstva v Kranju, obstajala zelo tesna povezava z Ljubljano.

Neprimerno večjo škodo kot propaganda domobrancev pa je povzročila OF in narodnoosvobodilnemu gibanju v kamniškem okrožju njihova vojaška aktivnost. Že prvi dan po prihodu v Domžale so domžalski domobranci sodelovali pri velikem hudodelstvu v Podgorici, kjer so v neki hiši zažgali 4 ženske in 3 partizane. Ta zločin je pokazal, kakšno pot bodo šli domobranci v boju proti narodnoosvobodilnem gibanju.

Posledice domobranskega sodelovanja so se najprej pokazale v zasavskem okraju, od koder je bilo največ prostovoljcev in de-

zerterjev v domžalski domobranski postojanki. Ti so množično izdajali aktiviste, zlasti mladino, tako da je bila v tem okraju že sredi avgusta 1944 mladinska organizacija izdana, sredi septembra 1944 pa so z delom morale prenehati tudi druge organizacije OF v tem okraju. S posebno zagrizenostjo so se domobranci trudili, da bi razbili organizacijo OF v samih Domžalah. Že v septembru 1944 je prišlo v delu OF v Domžalah do zastoja, kar so dosegli s postopnimi aretacijami, posebno mladincev. Hodili so tudi po tovarnah in grozili, da bodo ob najmanjšem delovanju DE sledile aretacije. Zasledovali so aktiviste tako, da so v samih Domžalah onemogočili vsako sestajanje in skoro popolnoma uničili kurirske zveze. Podobna je bila situacija v komenskem okraju in okolici Kamnika, kjer so delovali domobranci iz Mekinj. V mengeškem okraju pa so se pogoji za delo OF in političnih organizacij silno poslabšali z ustanovitvijo postojanke v Mengšu v začetku oktobra 1944.

V drugih krajih kamniškega okrožja je delo OF potekalo nemoteno naprej, razen če izvzamemo drugo polovico avgusta 1944, ko je prišlo do velike hajke.

Pogoji za delovanje organizacij OF pa so se v jeseni vedno bolj slabšali.

Medtem je oktobra uspelo domobrancem osnovati nove postojanke v Beričevem, v Dolu in v Dolskem ter znatno okrepiti že obstoječe, saj je npr. imela samo domžalska postojanka 8. novembra 1944 121 mož. Domobranci so se v svoji propagandi posluževali predvsem trditve o naklonjenosti Angležev do njih in razglašali, da bodo po zlomu Nemcev prevzeli oblast. Spretno so izkoriščali nekatere napake naših aktivistov. Preračunano blago postopanje z dezertjerji iz NOV in ujetimi, po drugi strani pa ponekod resnično težak položaj aktivistov, zlasti glede bližnje zime, sta dvojce vzrokov, s katerimi si vsaj deloma lahko razložimo pogostne dezertacije iz partizanov. Pobegi in predaje so povzročili silno škodo narodnoosvobodilnemu gibanju, in to tako zaradi izdajstva kot zaradi obrekovanja, ki so jih ubežniki širili, da bi opravičili svoje izdajstvo.

Domobranske enote so vojaško nadzirale zasavski, komenski, mengeški in večino domžalskega okraja ter del kamniškega, kjer se partizanske enote iz strateških vzrokov niso mogle zadrževati. Gibanje po terenu teh okrajev je bilo posebno hudo zato, ker so imeli domobranci zelo dobro obveščevalno službo, ki je vključevala predvsem sorodnike domobrancev. Število aretacij je bilo zelo veliko, ker so politične organizacije v prvi polovici leta 1944 delale precej nekonspirativno, kar je odpiralo tudi nepoklicanim ljudem pogled v vrste aktivistov. Za razbijanje OF so se posluževali tudi

vrinjencev. Predvsem zaradi izdaj je politični kader utrpel velike izgube. Samo v zasavskem okraju je v drugi polovici novembra 1944 padlo 13 aktivistov, v komenskem okraju je pri vzdrževanju kurirske zveze med Gorenjsko in Štajersko padlo 15 kurirjev in domobrancem je uspelo ob koncu novembra 1944 to zvezo tudi popolnoma presekati. Padlo je tudi več političnih delavcev.

8. novembra 1944 so v Mostah pri Komendi ubili 4 politične delavce in enega ujeli. Odkrili so tudi skladišče okrajne GK. Nič boljša situacija ni bila v mengeškem okraju, kjer je padla vrsta političnih delavcev, med njimi celo dva sekretarja okrajnega komiteja KPS.

V Domžalah so domobranci ustrelili nekaj aktivistov-legalcev, 26. oktobra so napadli v Dolah okrajno gospodarsko komisijo, ustrelili tri njene člane in odkrili vse bunkerje in skladišča. Isti mesec pa so v Praprečah napadli tudi center OkO OF Domžale, 9. novembra 1944 je okrožna GK doživela hude izgube. Tega dne so jo domobranci napadli in pri tem so trije člani komisije padli, enega pa so ranili in ujeli. Ta je potem izdal vsa skladišča in vse bunkerje GK, ki je s tem prišla ob ves material, ki je bil namenjen za vojsko, bolnišnico in civilno prebivalstvo. Domobranci so dobili velike količine blaga, kajti okrožna GK je še ves čas v redu delovala in še prve dni novembra 1944 oddala iz svojih skladišč okrog 3500 kg moke. Dohodki GK so bili ne glede na to, da je bila dobava raznega materiala zaradi domobranskega terorja že zelo otežena, še vedno veliki, kajti redno je pobirala davek na osvobojenem ozemlju, razpolagala pa je tudi s pridelki s polj izseljencev, ki so jih obdelovale posebne delovne grupe pod njenim nadzorstvom.

Polet domobranstva v kamniškem okrožju bi zavrla dobro pripravljena vojaška akcija proti novo ustanovljenim postojankam, na kar so politični delavci s terena stalno opozarjali. Takšna akcija bi tedaj zelo dvignila moralo med ljudmi, kajti prebivalci doline so si v tem času neverjetno želeli, naj bi kakšna vojaška enota napadla domače izdajalce. Tak napad je izvedla Šlandrova brigada na postojanke v Cerkljah, v Lahovčah in na Brniku 4. septembra 1944. Uspelo ji je sicer uničiti štab črne roke, vendar pa ji postojank ni uspelo likvidirati, kar je pravzaprav še poslabšalo politični položaj. Drugih večjih akcij naših enot v dolini kamniškega okrožja vso jesen, razen rušenja železnice Črnuče—Laze, ki jo je izvedel KZO od 2. do 5. septembra 1944 in miniranje proge Črnuče—Kamnik, ki jo je v dneh 9., 10. in 17. decembra uspešno izvedla četa VDV. Ta enota je pod vodstvom komandirja Alfonza

Avblja-Sava kljub nenehnemu zasledovanju vztrajala v kamniškem okrožju. Pač pa so enote NOV napravile vrsto akcij v Črnem grabnu.

Stalne sabotaže so delale enote NOV tudi na daljnovodu Črnuče—Velenje, ki je bil v jeseni 1944 stalno pretrgan. Večina vojaških akcij je bila torej izvedena na področju, kjer so organizacije OF v redu delovale in se nemoteno razvijale.

31. avgusta 1944 je bila seja OO OF Kamnik in na njej so člani ugotovili, da je za nadaljnji razvoj narodne oblasti potrebno osnovati pri OO OF posamezne odseke, in sicer za finance, za šolstvo in prosveto, za zdravstvo ter komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev. V začetku novembra so v okrožju obstajali tudi že odseki za socialno varstvo, za zdravstvo, za gozdarstvo in za obnovo ter Rdeči križ.

28. septembra 1944 je OO OF razpravljala o potrebi uvedbe rednih davkov. V višinskih območjih naj bi se o velikosti davkov pogovarjali s prizadetimi na množičnih sestankih, v centrih pa s posamezniki. Zanimivo je, da so še v pozni jeseni 1944 predpisovali premožnejšim ljudem v centrih davek. Okrajni odbori in okrožni odbor OF so v poznem poletju in zgodnji jeseni 1944 posebno intenzivno zbirali tudi podatke o gospodarskem položaju na terenu, to pa zato, da bi imeli ob prevzemu oblasti pregled nad zalogami in potrebami gospodarstva v okrožju.

Zelo veliko je ohranjenih tudi spisikov raznih obrtnikov, ki bi jih potrebovali zlasti pri obnovi.

Prav tako je ohranjenih precej zapiskov, ki so jih zbrale komisije za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev, z opisi hudodelstev, s seznamei nemških in domobranskih hudodelstev, s seznamei žrtev, s popisi škode in podobno.

Mobilizacija je v tem času v okrožju še vedno ugodno potekala in v prvi polovici oktobra 1944 je bilo iz okrožja mobilizirano 111 novih borcev.

Iz zapisnika okrožne GK z dne 16. oktobra vidimo, da so se njeni zastopniki dogovorili z okrožno GK Novo mesto o dobavi 300 do 400 prašičkov za potrebe Dolenjske, s člani ekonomskega oddelka Glavnega štaba pa o pošiljki 2000 kg soli. Tedaj je imela okrožna GK v svojih skladiščih še 1600 m platna na zalogi, mimo tega pa je še redno pošiljala na Gorenjsko odrezke živilskih nakaznic. Iz poročil izvemo tudi, da je sredi novembra 1944 OO OF poslal PO OF za Gorenjsko 25.000 RM, enako vsoto pa da ima pripravljeno in da jo bo odposlal v kratkem.

Sredi julija 1944 je iz kamniškega okrožja odšel na PO OF za Gorenjsko Andrej Stegnar-Silvo. Na njegovo mesto je bil imeno-

van Ivan Martinčič-Vanja, ki je na tej dolžnosti ostal do 9. novembra 1944, ko je posle sekretarja OK KPS in OO OF Kamnik prevzel Edvard Peternel-Tinko.

9. novembra 1944 je v kamniškem okrožju prišlo do velikih organizacijskih sprememb. Ta dan je bilo na seji OK KPS Kamnik sklenjeno, da se dotedanjih sedem okrajev združi v samo dva, in sicer v domžalskega in v kamniškega. Reorganizacija se je izvedla predvsem zato, da se skrči število ilegalnega kadra na terenu, ki je v tem času doživljal zelo hude izgube zaradi velike aktivnosti Nemcev in domobrancev in da se upravna in politična razdelitev ter upravni organi čim bolj približajo stanju po končani vojni. Meja med obema okrajema je potekala po vrhu hriba Rašica, mimo Mengša, Preserij, Volčjega potoka, Suhega dola (Sidola) in Raki-tovca. Našteti kraji so spadali še v kamniški okraj.

Najprej sta se reorganizirala Partija in SKOJ. Partija se je razdelila na 4 komiteje, in sicer dva okrajna in dva mestna (Domžale in Kamnik). O tem so razpravljali na partijskem posvetovanju v dneh od 11. do 13. novembra 1944, ki so se ga udeležili vsi člani OK in dotedanji sekretarji okrajnih komitejev, načelnik OZNE in politični delavci KZO.

Tudi reorganizacija OF in njenih organizacij je potekala brez večjih težav, to predvsem zato, ker je bila že tudi organizacija uprave tako pri OO OF kot tudi OkO OF dobro razvita in povsod postavljeni predvideni odseki in referenti.

V tem času so se v delu kamniškega okrožja izvajale tudi priprave za volitve krajevnih NOO. V kampanji za volitve so okrožni in okrajni forumi razpravljali že od srede junija 1944 dalje, priprave za njihovo izvedbo pa so se pričele po sestanku PO OF za Gorenjsko ob koncu septembra 1944. Sklep o takojšnji izvedbi volitev v kamniškem okrožju je sprejel OK KPS na sestanku 15. oktobra 1944. Volitve naj bi bile najprej v okrajih Tuhinj, deloma v okraju Lukovica, Domžale in Kamnik, in to v 55 volilnih enotah. Okrožna volilna komisija, ki je že po desetih dneh organizirala prve volitve, je uspela, da je bilo izvoljenih 38 krajevnih NOO.

Te volitve so bile hkrati volitve oblastnih in političnih forumov. Razdelitev političnih in oblastnih funkcij se namreč v kamniškem okrožju ni izvedla, ker za to ni bilo primernih pogojev, saj se v večjem delu okrožja ni dalo izvesti niti volitev v NOO. 26. novembra 1944 so bile v Motniku volitve 36-članskega okrožnega plenuma OF in 11-članskega tajništva OO OF Kamnik.

Novo tajništvo, kateremu je načeloval Edvard Peternel-Tinko, je začelo z delom v hudih razmerah. Domobranci so z ustanovitvijo

postojanke v Šentvidu pri Lukovici v začetku decembra 1944 vedno pogostejše prihajali tudi v hribovite kraje in v Moravško dolino, podoben pa je bil tudi položaj v Tuhinjski dolini, ki so jo nadzorovali Nemci iz močno utrjenih postojank. Pogoji za delo so se torej poslabšali tudi v hribovitih območjih.

Iz dneva v dan je bilo manj propagandnega gradiva, ker je tedaj obstajala samo še tehnika Grintavec, medtem ko se je tiskarna že avgusta preselila na osvobojeno ozemlje v Zgornjo Savinjsko dolino, a tudi tu je morala jeseni prenehati z delom. Dokončno je politično dejavnost pretrgala nemška in domobranska zimska ofenziva.

Z 28. novembrom, ko so Nemci z napadom vzhodno od Mozirja začeli z ofenzivo za osvojitve Zgornje Savinjske doline, se je pričelo obdobje velike nemške vojaške aktivnosti, ki je s presledki trajala skoraj prav do osvoboditve.

V začetku ofenzive v Zgornjo Savinjsko dolino so Nemci del svojih sil poslali v Tuhinjsko dolino in v Črni graben ter tamkaj okrepili obstoječe postojanke, nekatere tudi na tristo mož posadke in osnovali celo nekaj novih postojank.

Decembrska ofenziva je bila za Nemce dokaj uspešna. NOV je pretrpela hude izgube. Ker so zaradi vsakdanjih letalskih napadov postajale železnice vsak dan manj sposobne za promet, je močno porasel pomen cestnih komunikacij. V tem času niso zavezniška in naša letala napadala samo glavnih železniških prog, marveč so svoje napade razširila tudi na lokalne proge. Prvi napad na kamniški vlak so izvedla partizanska letala 1. novembra 1944. leta pri Dobravi pri Črnučah.

Od novega leta 1945 dalje so se vrstili napadi na Črnuče skoro vsak dan. V decembrski ofenzivi so Nemci popolnoma obvladali vse važnejše prometne zveze preko kamniškega okrožja na Štajersko in Gorenjsko. Tudi cestno zvezo med Zagorjem in cesto preko Moravške doline so po tej ofenzivi redno nadzirale patrulje domobrancev iz Šentvida pri Lukovici in iz Domžal. Ti so sleherni dan pošiljali v Moravško dolino močne patrulje, ki so postavljale zasede na pomembnih točkah. Nemci so v želji, da zagotove varno prehajanje vojske in transportov ob teh cestah koncentrirali vedno več vojske, ki pa ni kontrolirala samo cest, marveč tudi hribe ob njih.

V decembrski ofenzivi so se partizanske enote morale umakniti z vseh osvobojenih ozemelj. Zahodni del kamniškega okrožja so že do konca novembra 1944 vojaško povsem kontrolirali domobranci, po decembrski ofenzivi pa so svojo kontrolo prenesli še na Moravško dolino in na del Črnega grabna do Blagovice, Nemci pa so nadzirali Tuhinjsko dolino in del Črnega grabna od Blagovice do

Trojan. S tem je bilo tudi v vzhodnem delu kamniškega okrožja onemogočeno vsakršno delo organizacij OF oziroma izvoljenih NOO.

V tej ofenzivi je bilo kamniško okrožje docela odrezano tako od Gorenjske kot od Štajerske in pretrgale so se vse vezi med okrožnimi in višjimi forumi. Sovražniku ni uspelo razbiti samo organizacij, marveč je njegova premoč in huda zima prizadela tudi mnoge vojaške enote, zlasti tiste, ki so izgubile zvezo z glavnino vojske. Večina manjših enot se je razhajala in se poskušala prebiti v dolino, kjer bi počakala konec ofenzive.

Funkcionarji okrožnih forumov, poveljstvo okrožne OZNE in kurirji so se pred nenehnimi zasledovanji pomikali v glavnem z vojsko. Sekretar OK KPS Kamnik Edvard Peternel-Tinko je takoj po najhujšem sunku ofenzive sklical vse funkcionarje v Rudnik pri Radomljah, da bi se pogovorili o nadaljnjem delu. Tako je do 6. januarja 1945 prispelo v tri bunkerje nekdanje okrožne tiskarne okrog 30 okrožnih političnih delavcev. Njihov prihod pa je moral nekdo izdati, kajti ob 16. uri popoldne so Nemci bunkerje obkolili. Iz obroča je uspelo pobegniti le nekaj borcem, nekaj so jih ujeli, vsi drugi pa so padli ali pa so si vzeli življenje sami, da ne bi prišli živi v sovražnikove roke. Ujete moške so že drugi dan postrelili v Vrhovljah pri Lukovici. Ob napadu je padel sekretar OK KPS Kamnik E. Peternel-Tinko in skoraj vsi člani okrožnih forumov. Tudi bunkerje funkcionarjev kamniškega okraja so zaradi izdaj našli Nemci in padli so skoraj vsi člani OkK KPS Kamnik. Vse te tragedije so sad izdaj nekaterih članov okrajnih forumov, zajetih ali aretiranih političnih delavcev in partizanov, saj se je v tej ofenzivi prijavilo domobrancem ali pa je bilo ujetih okrog 100 borcev iz kamniškega okrožja, in to ljudi, ki so natančno poznali organizacijo OF in glavne funkcionarje.

Po teh velikih žrtvah je postala mimo tega, da so Nemci in domobranci docela nadzirali vse kamniško okrožje, velika ovira za dejavnost organizacij OF še pomanjkanje političnih delavcev. Takoj po novem letu je predsedstvo SNOS podredilo kamniško okrožje štajerskim pokrajinskim forumom. Ko so še preživeli politični delavci ponovno začeli s svojim delom po terenu, so se ljudje marsikje čudili, ko so jih zagledali, ker so domobranci v tem času razvili izredno propagandno aktivnost, češ da so vse politične delavce in sploh vse partizane uničili.

Delo na terenu se je omejevalo le na propagando, včasih le ustno, in na preskrbo vojske. Od članov OK KPS Kamnik so ostali na terenu v začetku marca 1945 samo Ivan Franko-Vlado in Miran

Keršmanc-Rado, od članov OO OF pa še Marija Avbelj-Nadja in Metod Žabnikar-Aleš. Vsi drugi so padli, eden se je prijavil, ena članica OO OF pa je odšla na Dolenjsko. Ti terenski politični delavci so stalno poskušali dobiti zvezo z aktivisti na terenu in jim dati navodila za nadaljnje delo. Sredi marca pa so Nemci in domobranci začeli ponovno z velikimi hajkami. Po cestah se je nenehno prevažalo vojaštvo. V domžalskem okraju so po izdajstvu odkrili bunker nad Krašnjo in ujeli med drugimi tudi sekretarja OkK KPS Domžale Jožeta Koviča-Krima in ga ubili.

V ravninskem delu kamniškega okrožja pa so medtem nastale še nove domobranske postojanke, in sicer v Stranjah in na Krumperku.

7. februarja 1945 je oblastni komite KPS za Štajersko sklenil, da bo takoj prevzel vodstvo političnega dela v kamniškem okrožju. Sredi marca 1945 je zato poslal v okrožje novega sekretarja dr. Franca Povha-Izaka. Ta je takoj začel s ponovnim vzpostavljanjem partijske organizacije in OF. Najprej je izdal navodilo, naj oba okraja poskusita organizirati centra in za vsak slučaj pripravita zasilna bivališča v težko pristopnih krajih, ki jih sovražnik le stežka nadzira. Oba komiteja KPS pa naj si vsaj zase zgradita preprosto tehniko na svojem centru, da bi v njej tiskali parole in letake.

9. aprila 1945 je novemu sekretarju uspelo postaviti nov okrožni komite KPS Kamnik.

Aprila 1945 pa so se pogoji za delo še poslabšali. Po cestah je bilo čedalje več vojaških transportov in v tem času so se sovražne zaščitne patrulje tako okrepile, da je bilo kakršnokoli gibanje ali delo političnih delavcev docela nemogoče. 27. aprila 1945 poroča sekretar dr. Povh, da gradijo Nemci preko kamniškega okrožja nekakšno bojno linijo Trojane—Črnivec. Na novo so postavili 10 postojank, po grebenih in važnejših prehodih pa da mora civilno prebivalstvo kopati jarke.

Tehnika OK KPS Kamnik je izdelala poseben letak za kopače teh strelnih jarkov. Prav tako je izdelala lističe za proslavo 27. aprila in 1. maja, razmnoževala pa je tudi radijski vestnik. 25. aprila 1945 je imel OK KPS menda svojo zadnjo sejo pred osvoboditvijo.

Po političnem mrtvilu je v prvih treh mesecih leta 1945 oblastnemu komiteju KPS za Štajersko uspelo v najhujših pogojih komaj mesec dni pred osvoboditvijo osnovati OK KPS Kamnik. Najvišji partijski forum pa je v kratkem času svojega delovanja skupaj z redkimi aktivisti poskrbel, da so bili takoj po osvoboditvi osnovani oblastveni in politični forumi v kamniškem in domžalskem okraju.

XI

RAZMERE V MENGŠU IN OKOLICI OD SREDE 1944 DO OSVOBODITVE

Sredi avgusta 1944 poroča član okrajnega komiteja KPS Mengeš Lado Trampuž-Moris, da gledajo ljudje sicer pomilovalno na pojav domobrancev v mengeškem okraju, da pa kljub temu povzročajo domobranci s svojimi zverinskimi dejanji v sosednjih krajih med ljudstvom strah ter da se zato razmere slabšajo in postajajo nekateri aktivisti nedelavni. Pasivnost povzročajo domobranci, ki iz bližnje, na novo postavljene postojanke v Domžalah grozijo pristašem OF in izvajajo aretacije aktivistov.

Politični delavci v okraju so se borili proti domobranstvu predvsem tako, da so razkrinkavali njihovo propagando, predvsem pa utrjevali obstoječe organizacije, da bi laže kljubovale predvidenemu pripravljajočemu se napadu nanje. Razen tega lahko opazimo skoro v vseh zapisnikih sestankov OkO OF Mengeš in drugih ohranjenih poročilih, da je okrajno vodstvo stalno opozarjalo višje forume o potrebi pospešene mobilizacije, predvsem pa o nujnosti večje vojaške akcije, ki naj bi krepko udarila po domobrancih.

Ker je OkK KPS Mengeš nekajkrat bil obveščen, da so se pojavili po terenu sem in tja belogardistični elementi iz Ljubljane, so postali politični delavci na morebitne pojave organiziranja domobranstva v mengeškem okraju še bolj pozorni, kot so bili doslej.

Aktivisti v Malem Mengšu in Pristavi so že dalj časa opozarjali, da opažajo neke sumljive sestanke v tem delu Mengša. Ker so bili ljudje, ki so se sestajali, znani kot zagrizeni nasprotniki OF, so začeli sumiti, če morda niso v zvezi z ustanovitvijo bele garde. Zato je OkK KPS Mengeš sklenil, da je treba osumljene ljudi takoj mobilizirati in zaslišati.

V soboto 1. julija 1944 proti večeru so se zato odpravili iz okrajnega centra pri Šenkovem turnu v Mengeš na akcijo vsi ilegalski, kar jih je tedaj bilo na terenu. V Mengšu se jim je pridružil še Miha Vrhovnik-Blaž, ker se je želel umakniti v ilegalo. Najprej so hoteli aretirati Ceneta Bokaliča. Poiskali so ga na domu v Pristavi, toda niso ga našli doma. Nato so v bližini Bokaličeve hiše pod toplarjem zaslišali šepetanje. Da bi se prepričali, kaj je, so kozolec v temi obkolili. Tri postave pod kozolcem so premike opazile. Dve sta pobegnili proti opekarni, ena pa proti hribu. Lado Trampuž-Moris je streljal za prvima dvema in enega, Franceta Stoparja, obstrelil. Ker je v temi videl, da je padel, sta ga potem

s sekretarjem Janezom Burjem-Mirkom hotela poiskati. Ko sta ga zasledila, je ta hudo ranil sekretarja v prsi, bil je namreč oborožen, in se nato v temi izgubil.

S to akcijo so bili dokaj zgodaj razkriti prvi organizatorji bele garde, ki so nato začasno prenehali z delom.

Prvi poskus, da bi se ustanovila v Mengšu domobranska postojanka, je bila belogardistična mobilizacija 10. avgusta 1944, neposredno po osnovanju postojanke v Domžalah. Ta pa je izpadla za domobrance zelo nepovoljno, saj je pristopil k njim samo eden, in sicer Anton Krušič iz Mengša. Kasneje se jim je pridružil še en ubežnik. Novo akcijo za ustanovitev postojanke so začeli konec septembra.

Začelo pa se je s tem, da so nekega septembrskega dne nemški žandarji privedli na žandarmerijo Janeza Špenka iz Pristave in ga nato čez nekaj ur pustili domov. Ljudem je tvezil, da so ga izpustili zato, da bo uredil še nekatere stvari, nato pa da se mora javiti ponovno na žandarmeriji. Tja se je dejansko vrnil, toda ne zato, da bi ga zaprli, marveč da so se dokončno dogovorili o njegovem pristopu k domobrancem, kajti že naslednji dan so ga videli, kako je v domobranski uniformi in s puško čez ramo oral na svoji njeni v Malem Mengšu.

2. oktobra pa so se pojavili domobranci v Mengšu (okrog 15 po številu) in se namestili najprej v prostorih opuščene tovarne slamnikov, kjer je bila tudi nemška žandarmerija in občina, za tem pa so se preselili v pravkar dograjeni otroški vrtec v Vel. Mengšu, kjer je zdaj zdravstvena postaja. Takoj so začeli s svojim delovanjem.

Posledice tega so se kmalu pokazale. Že v začetku oktobra 1944 so se začele predvsem zveze v okraju rahljati. V Vodicah so celo popolnoma prenehale, medtem ko so v Mengšu postale čedalje bolj neredne. Domobranci so takoj po naselitvi začeli z veliko propagando, da bi pridobili čim več domačinov. Razpošiljali so tudi pozive. V splošnem pa lahko trdimo, da je bil uspeh domobrancev pri novačenju v njihove vrste zelo pičel. Večino so zvabili v svoje vrste s pretnjami in obljubami, nekateri pa so se jim pridružili, ko so prišli domov iz nemške vojske na dopust, da so se s tem izognili ponovnemu odhodu na fronto. Nekateri so se jim pridružili iz golega koristoljubja, nekaj pa je vsekakor bilo tudi takih, ki so vstopili v njihove vrste iz prepričanja. Izmed domačinov, ki so pristopili k domobrancem, so postavili za poveljnika postojanke Antona Sršena iz Mengša.

Mengeški domobranci imajo na vesti vrsto hudodelstev: sodelovanje pri uboju Janeza Burje-Mirka, sekretarja OkK KPS Mengeš, Miha Vrhovnika-Blaža, člana OkO OF Mengeš in Jožeta Podgorška-Rudija, načelnika GK za mengeški okraj dne 8. oktobra 1944 v Trzinu, uboj 4 partizanov v Mostah pri Komendi 7. novembra in nato samomor v Mengšu sekretarja Ok KPS Komenda Staneta Boltežarja iz Komende, ki so ga ujeli in ki si je s črepinjami prerezal žile na vratu, da bi se izognil nadaljnjemu mučenju; smrt nekega partizana v božičnem jutru, ki so ga ustrelili med Dobenom in Rašico, ko je hitel proti domu, da bi obiskal domače za praznik, in to le nekaj ur potem, ko so šli pri polnočnici vsi v uniformah k obhajilu v mengeški cerkvi; sodelovanje pri uboju Staneta Habjana-Draga, ki so ga po zverinskem mučenju, potem ko so ga odkrili v Depali vasi, na veliki petek 1945 ustrelili kar pred hišo. Tu se je skrival po svojem begu iz nemškega taborišča, kamor so ga odvedli Nemci, potem ko so ga ujeli v neki hajki. Nato pa zlasti še tudi uboj Franca Zalokarja, znanega aktivista OF, ki so ga ubili na sam dan osvoboditve, tik pred svojim begom na Koroško.

Posebno je odjeknil uboj treh vodilnih političnih delavcev 8. oktobra 1944 v Trzinu. Ta dan zgodaj zjutraj so domobranci in mengeški orožniki obkolili Podgorškovo hišo in nad hlevom ustrelili Janeza Burjo in Miha Vrhovnika, Jožeta Podgorška pa so ranjenega privlekli na dvorišče in ga začeli med mučenjem zasliševati. Kljub hudim bolečinam ni ničesar izdal in pred očmi domačih so ga nato ustrelili. Hudodelsko nasladnost domobrancev kaže zlasti prerekanje, kdo bo ranjenega Podgorška lahko ustrelil. Tudi trupli obeh drugih partizanov so iznakazili tako, da jih je bilo komaj mogoče prepoznati.

Domobranci so postajali iz dneva v dan drznejši in ob koncu oktobra 1944 poroča član Ok KPS Mengeš Herman Čertanc-Toli, da domobranci dnevno hajkajo po vseh krajih okraja, stalno delajo preiskave, zapirajo naše pripadnike, in če bo šlo tako naprej, da bodo aktivisti podlegli in tudi sestankov ne bo mogoče več imeti. V takih razmerah je bilo gibanje političnim delavcem v okraju proti koncu oktobra že docela onemogočeno. Na Dobeno in Rašico so dan za dnem hodili v patrolje Nemci in domobranci in v nekatere vasi in kraje ni bil dostop več mogoč. V Mengeš in bližnjo okolico so politični delavci pošiljali samo še propagandni material, na vodniški strani pa se niti to ni več dalo, ker je bilo preveč domobrancev in njihovih simpatizerjev.

Najbolj ugoden položaj v okraju je bil še na črnuškem območju. Zato so se tja preselili politični delavci in si med Črnučami in

Dobenom uredili taborišče. Vendar so tudi tu Nemci večkrat hajkali in žrtev take hajke je 15. novembra 1944 postal tudi Cene Štupar-Matevž, ki je po smrti Janeza Burje-Mirka prevzel dolžnost sekretarja Ok KPS Mengeš.

15. novembra sta bila Cene Štupar-Matevž in Lado Trampuž-Moris na Črnučah. Ker je sekretar za ta dan sklical sestanek, sta se zjutraj odpravila proti Rašici. Ponoči je snežilo, zato sta poskušala zabrisati sledove. Brez nezdod sta prišla do taborišča, ki pa je bilo zapuščeno. Nenadoma sta zaslišala neke sumljive glasove. Še preden pa sta se znašla, so že začele sikati nad njima svinčenke. Naglo sta se poskušala umakniti zasledovalcem. Za drevesi sta se splazila do neke precej globoke usekane gozdne poti in se nameravala spustiti vanjo. Prav na robu pa je Matevža zadela krogla. Morisu se je nato posrečilo, da je ušel v neki bunker, ki so ga imeli skopanega ob Črnušnjici, k preostalim tovarišem. Ker je hajka trajala nekaj dni, jim je šele čez teden dni uspelo, da so mrtvega sekretarja pokopali.

Konec novembra je prišlo z okrožja obvestilo o reorganizaciji, s katero je bil dotedanji mengeški okraj vključen v novi kamniški. Skoro neposredno za tem so se zveze z okrožjem pretrgale, ilegalni politični delavci pa so si začeli graditi v majhni grapi pod Rašico bunker za prezimovanje. Deske so dobili pri Angeli Stoparjevi v Trzinu in pri Jožetu Alešu na Dobenu. V začetku decembra so začeli z delom. Bunker je bil okoli 4 metre dolg, 3 metre širok in 2 in pol metra visok. Vanj so se vselili Lado Trampuž-Moris, Minka Jemec-Janja, Franc Sever, Jakob Valant-Bor in njegova žena, Anton Kosec-Tomo in Albin. Po hrano so hodili na Dobravo, zvez s terenom pa niso imeli in zvezo z okrožjem so uspeli dobiti šele spomladi 1945.

Mladinska organizacija, ki je bila od vseh množičnih organizacij v mengeškem rajonu in okraju najbolj agilna, je taka ostala še pozno v jesen 1944, ko so spričo domobranskega terorja morale prenehati delovati vse druge množične organizacije.

Mladina je zelo uspešno zaključila Tekmovanje zmage, ki je trajalo od 20. julija do 20. oktobra 1944. V tem času je bilo mobiliziranih 9 mladincev, na novo so bili postavljeni 3 odbori ZSM in ena grupa SKOJ, na novo organiziranih 12 članov. Organizacijskih sestankov je bilo v tem času 75, študijskih pa je bilo 39. Izvedeno je bilo 112 trosilnih akcij, v katerih je bilo porabljenih 6924 lističev in letakov, 89 lepilnih akcij, 7 napisnih in 4 sabotažne. Nabrano je bilo 750 RM denarja, 261 kg hrane, veliko pisarniškega in sanitetnega materiala.

Vendar pa v poročilu OkK SKOJ z dne 31. oktobra 1944 bremo, da tudi sestankov kmalu ne bo več mogoče imeti, ker so že

povsod razpredeni belogardistični vohuni. Poročilo dalje navaja, da pa je kljub temu še vedno 17 odborov ZSM, 6 skojevskih grup in 2 pionirski četi ter da je v organizacijo zajetih 92 mladincev in mladink, od tega 45 skojevcev in skojevč ter 17 pionirjev.

V mesecu oktobru 1944 je mladinska organizacija imela 36 organizacijskih in 15 študijskih sestankov, izvedla je 43 trosilnih, 55 lepilnih in 1 sabotažno akcijo. Nabrala pa je 484 RM, nad 30 kg hrane in velike količine materiala za tehnike.

V začetku septembra je delovalo v okraju še 14 vaških odborov OF, enako število vaških gospodarskih komisij ter 4 odbori DE.

Zadnje poročilo o delu ZSM in SKOJ iz mengeškega okraja je datirano 5. novembra 1944. V njem piše, da se je dejavnost belogardistov povečala, da je mladina lahko izvedla le 7 organizacijskih in 2 študijska sestanka, 6 trosilnih in 7 lepilnih akcij, nabrala 105 RM denarja, precej tehničnega materiala in 72 kg hrane.

Razumljivo je, da je spričo takega stanja tudi v Mengšu samem delo OF in njenih organizacij počasi začelo upadati. Dne 23. septembra 1944 je NOO sklenil, naj se v Mengšu izvede reorganizacija. Iz dosedanjih dveh NOO naj se osnuje mestni odbor OF Mengeš. Sklep se zaradi hudega terorja ni izvedel.

O dejavnosti OF v Mengšu v tem času je ohranjen dokument z dne 8. oktobra 1944, in sicer o delu NOO v Velikem Mengšu, katerega sekretar je bil Janez Koželj-Pajo. V njem beremo mimo poročila o politični situaciji tudi podatke o tem, koliko je ta NOO v mesecu oktobru nabral hrane in različnega materiala. Poročilo tudi navaja, da je zbral ta NOO 1650 RM posojila.

V vsem mengeškem okraju so medtem Nemci in domobranci pospešeno zapirali naše aktiviste in simpatizerje.

Proti koncu meseca oktobra so domobranci v Mengšu zaprli najprej dva aktivista, Frenka Kumra in Ivana Vrhovnika, oba iz Malega Mengša, zatem pa še Janeza Koželja in vrsto mladink. Koželja, že takrat ne več mladega, so si posebej privoščili. V kleti so ga tako prepevali, da so se še dolgo po osvoboditvi poznali krvavi madeži na stenah.

17. novembra 1944 so aretirali najagilnejše aktiviste v Trzinu, in sicer: Janeza Jemca, Janeza Mušiča, Anico Rakef in Florjana Stoparja, od 16. do 27. septembra 1944 pa so uprizorili na Črnučah cel pohod za aktivisti in med njimi zaprli nekaj članov okrajnih forumov.

Konec jeseni 1944 in zlasti pozimi 1944/1945 so bili pogostni letalski napadi, ki so terjali tudi med civilnim prebivalstvom nekaj žrtev. Prvi zračni napad, ki so ga izvedla partizanska letala, je bil

1. novembra 1944. Ob pol treh popoldne, ko je vozil kamniški vlak proti Dobravi, so prileteli lovci in s strojnicami preluknjali lokomotivo, ki je obstala na progi. Pri tem sta bili ubiti dve ženski, pet ljudi pa je bilo ranjenih.

Odslej so naša letala nenehno preletavala Črnuče in 18. novembra 1944 tudi bombardirala železniško postajo. Ob napadu je bil ubit kurjač ene lokomotive in 8 ljudi ranjenih, tri lokomotive so bile onesposobljene za promet. Naslednji dan se je napad ponovil na Črnuče in Šentvid, vendar je ostal brez človeških žrtev. Pri napadu 20. novembra 1944 so bili 3 mrtvi in 12 je bilo ranjenih. Vlak je namreč ravno privozil na postajo v Črnuče, ko so se pojavila letala. Potniki so iz strahu poskakali iz vlaka in na begu so jih ranili drobci bomb in izstrelki. Nekaj bomb je padlo na sosednje hiše.

V napadu 8. decembra 1944 zgodaj zjutraj ni bilo škode. Pri tem napadu so letala odvrгла tudi 9 bomb na savski most, ki pa so zgrešile cilj. 26. decembra 1944 je napad trajal skoro dve uri in pri tem je bilo zadeto skladišče municije v Zalogu. Eksplozije so trajale vso noč in še naslednji dan.

Od novega leta 1945 dalje pa so bili napadi na Črnuče skoro vsak dan.

Uspešno delo Partije, OF in njenih organizacij v kamniškem okrožju je pojav domobranstva sprva precej oviral, v oktobru in novembru pa že skoro popolnoma onemogočil. Politični delavci so bili v mengeškem okraju v izredno hudem položaju, saj so tu geografske razmere takšne, da so jih domobranci lahko hitro prisilili na umik iz večjih krajev, po drugi strani pa so jim omogočale, da so lahko nadzorovali tudi hribovito območje okraja tako, da so politični delavci morali celo popolnoma prenehati z delom.

V Mengšu se je pozimi stanje, kakršno je bilo ob začetku zime leta 1944, nadaljevalo tudi v letu 1945. Razen domobrancev pa je v kraj še stalno prihajala in odhajala okupatorjeva vojska. Razumljivo je, da v takem položaju ni bilo mogoče organizirano delo OF. V ljudeh je tlelo upanje, da bo v najkrajšem času konec vojne. Vendar se je te tedne tisto pravo vzdušje vojne šele začelo. Naša letala »štorklje« so, kot že rečeno, nenehno vznemirjala sovražnika. Podnevi in ponoči so napadala sovražne kolone avtomobilov in vlake. 17. februarja 1945 popoldne ob 14.30 je moralo zavezniško letalo odložiti svoj tovor, in sicer 7 težjih bomb, in tako bombardiralo Loko. Bombe so padle ob cesti proti Mlinarju in skoraj docela uničili hiši Janeza Podborška in Jožeta Krušnika.

9. marca 1945 pa je bil bombardiran ponoči Mali Mengeš. Nekaj po polnoči so preletela letala Mengeš in odvrгла vrsto lažjih bomb. Človeških žrtev ni bilo, pač pa je bilo nekaj hiš precej poškodovanih. Vzrok temu bombardiranju je bila najbrž nemška kolona, ki se je nekako prav ob tem času pomikala po glavni cesti.

Loka pa je doživela še eno bombardiranje, in sicer 4. maja 1945. Tedaj so naša letala odvrгла dve bombi na travnik nedaleč od Krtačarjeve hiše Na gmajni. Škode ni bilo.

Razen čete policistov, ki je bila od konca leta 1944 dalje stalno naseljena v Mengšu, so se nekajkrat pojavile tudi druge sovražne edinice, ki so se nastanile v Mengšu in okolici.

Prvi vlasovci so prišli v Mengeš 4. marca 1945 s kamioni in številnimi konji in se razkropili po Mengšu, Loki in Trzinu. Nasilno so vdrli ponoči v gospodarska poslopja in hiše in se razmestili po njih.

Ko so ti odšli, so se znova pojavili 19. marca 1945 in ostali do 27. marca 1945. Tudi ti so imeli s sabo veliko konj in so se nastanili po hišah. Po narodnosti so bili v glavnem Ukrajinci. Zadnjič so se prikazali 1. aprila 1945 in odšli naprej že 5. aprila 1945. S svojo brezobzirnostjo in divjostjo so že tako in tako vznemirjene ljudi še bolj strahovali. Morala te vojske je bila zelo majhna in disciplino so očitno mogli vzdrževati samo na najbolj brutalen način. Tako so 8. marca ustrelili nekega Ukrajinca zato, ker je ukradel kos mesa.

Spomladi 1945 so začeli Nemci tudi z vpoklici naših ljudi na delo za kopanje jarkov in drugih utrdb, s katerimi so nameravali zadržati pohod naše vojske. Prva taka skupina je odšla iz Mengša 23. marca 1945, in sicer na Črnivec nad Tuhinjsko dolino. Dela na tem območju so bila zelo obsežna in je tamkaj moralo delati pod stražo na stotine naših ljudi.

Sredi aprila 1945 se je v Mengšu pripetil dogodek, ki bi ga kdo pred koncem vojne najbrž le težko pričakoval. Pred nemško žandarmerijo se je namreč ustavila kolona voz in avtomobilov in začeli so nakladati nanje stvari iz žandarmerijske postaje. Čez nekaj ur nato so nemški žandarji zapustili Mengeš in odšli v Tuhinj. V Mengšu pa so ostali samo domobranc in nekaj vojakov.

Ob koncu aprila 1945 so bile ceste preko kamniškega okrožja dobesedno zatrpane s kolonami ubežnikov. Skozi Mengeš je šel velikanski promet teh na Koroško. Vse bolj in bolj očitno je postajalo, da je konec vojne blizu. Končno je prve dni maja 1945 odšla iz Mengša vsa stalno nastanjena vojska, ostali so le domobranc. Da bi se tudi ta sovražna postojanka čimprej likvidirala, se je 8. maja Ivan Vidali v imenu mengeških aktivistov sestal z

dvema vodilnima domobrancema in se z njima začel pogajati za kapitulacijo. Med domobranci pa ni bilo enotnosti. Nekateri so namreč vztrajali, da se morajo boriti do konca. Del domobrancev, ki je bil za kapitulacijo, je še isti dan popoldne razobesil belo zastavo in naši aktivisti so nato zasedli postojanko. Tisti del domobrancev, ki pa se ni strinjal s predajo, je poklical na pomoč domobrance iz Vodice in ti so nato nekatere naše aktiviste ujeli. V splošni zmedbi je tem sicer nato uspelo uiti, žal pa so naslednje jutro zjutraj presenetili doma Franca Zalokarja in ga nato ob postojanki pri Pšati ustrelili. To je bila zadnja žrtev okupatorjev in domačih izdajalcev v Mengšu. Popoldne so prišle v Mengeš prve partizanske patrulje in kraj je bil po dolgih štirih letih okupacije osvobojen.

SKLEP

Mengeš in Trzin sta bila pomembni središči vstaje v kamniškem okrožju oziroma na Gorenjskem. Poudariti moramo, da se je v priprave za vstajo vključilo za tedanji čas veliko pristašev OF, saj je bilo na sestanek na večer pred vstajo povabljenih okoli 80 Mengšanov. Na uspešne priprave za vstajo je vplival nemški teror, kajti že v maju 1941 je prišlo v Mengšu in v Trzinu do prvih aretacij, selitev in drugih raznarodovalnih ukrepov. Ob tem moramo opozoriti na zanimivo dejstvo, da je na vsem Gorenjskem največ prebivalcev iz Trzina odklonilo vpis v KVB. Glede subjektivnega dejavnika, ki je bil povsod gonilna sila za vstajo, moramo poudariti, da v Mengšu pred vojno partijske organizacije ni bilo, medtem ko je sicer bila v Trzinu celica KPS, povezana s partijsko organizacijo na Črnučah. Vojno revolucionarni komite je moral priprave za vstajo v Mengšu organizirati preko edinega člana KPS iz Mengša Jaka Jankoviča, ki je bil član celice KPS v Jaršah. K temu moramo pripomniti, da si je Partija že pred začetkom vojne pridobila zlasti med člani športnega društva nekaj dobrih simpatizerjev. Prav zaradi tega je dosežena množičnost v pripravah za vstajo presenetljiva. V mengeško bojno skupino so se povezali narodno najbolj zavedni Slovenci ne glede na strankarsko pripadnost.

Prvi vidni znak uporniške dejavnosti v Mengšu je bila napisna akcija v noči od 8. na 9. julij 1941. V noči od 27. na 28. julij pa je mengeška bojna skupina uspešno izvedla večino nalog, ki jih je zanj predvidel vojni revolucionarni komite ob vstaji na Kamniškem. Isto noč so tudi trzinski komunisti izvedli prvo sabotažno akcijo proti Nemcem.

Tem akcijam so sledile aretacije in med zaporniki iz Mengša, ki so bili obsojeni, je bil Alojz Glavič ustreljen kot prvi talec z mengeškega območja.

Mengeška bojna skupina je bila jedro mengeško-moravske čete, ustanovljene ob preosnovanju kamniškega bataljona 17. avgusta 1941 na Rašici. Mengeški prvoborci so v tej četi pokazali veliko aktivnost, najbolj pa so se izkazali v boju na Mohorju 21. septembra 1941 v boju z dvema nemškima bataljonoma. To je bil eden najpomembnejših partizanskih vojaških uspehov na Gorenjskem v letu 1941. Pristaši OF, ki se iz kakršnegakoli vzroka niso pridružili partizanom, so formalno nepovezani v odbore imeli stike z enotami kamniškega bataljona in zbirali zanje tudi hrano in drugo.

Po razbitju kamniškega bataljona se je skupina borcev s kamniškega območja, med njimi tudi več Mengšanov, vključila v Cankarjev bataljon. Iz njega se je skupina na pobudo PK KPS za Gorenjsko vrnila februarja 1942 na Kamniško. Ta skupina je začela s svojo aktivnostjo sredi marca 1942 in še isti mesec prerasla v kamniško četo, nato pa po uspešnih akcijah v maju mesecu v kamniški bataljon, ki mu je postal komandant Matija Blejec-Matevž. Medtem so si Nemci zelo prizadevali, da bi tudi prebivalstvo mengeškega območja vključili v svoje formacije, ki jih pa niso uspeli usposobiti za boj proti partizanom. Večji uspeh so imeli le z raztrganci, med katerimi pa je bil le en sam Mengšan in en Ločan.

Tudi 1942. leta so Nemci nadaljevali s selitvami in drugimi oblikami terorja na mengeškem območju. Poleti 1942 so med mengeškim prebivalstvom močno odmevale akcije, ki so jih izvedle patrulje kamniškega bataljona v ravnini. 6. decembra 1942 so se mengeški aktivisti končno povezali v odbor OF. Kmalu za tem, 24. decembra 1942, je doživel hud udarec kamniški bataljon v boju na Kostanjski planini, v katerem je padel njegov komandant Matija Blejec-Matevž in komandir čete Janez Ogrin-Lojze.

Pomembna prelomnica v razvoju NOB na mengeškem območju je sreda 1943. leta, ko je začela v vsem kamniškem okrožju Partija veliko akcijo za vključevanje pristašev OF v vaše odbore, občinske odbore in rajonski odbor OF ter v odbore njenih množičnih organizacij. Mengeško območje je bilo sprva vključeno v zasavski rajon kamniškega partijskega okrožja, 26. avgusta 1943 pa je postalo samostojni rajon, ki je obsegal 23 naselij, med njimi tudi Črnuče. Organizacija OF se je v mengeškem rajonu pod vodstvom ilegalnih političnih delavcev tako uspešno razvijala, da je bil že 3. oktobra 1943 ustanovljen v Mengšu rajonski NOO. S tem je Mengeš prvi v kamniškem okrožju dobil svoj najvišji politični forum.

Vključevanje pristašev NOB v odbore OF je imelo pomembne posledice, ker so šele tedaj spoznali celotni program OF. Sredi januarja 1943 je v mengeškem rajonu uspešno delovalo: 16 vaških NOO in 4 občinski NOO, 1 rajonski, 4 občinski in 17 vaških odborov ZMS, 1 rajonski, 4 občinski in 16 vaških odborov SPŽŽ, 1 rajonski 4 občinski in 13 vaških odborov SNP, pripadniki NZ pa so sestavljali 4 čete s 14 vodi in z 28 desetini. Sredi januarja 1944 je bila dokončno izpopolnjena tudi organizacijska struktura množičnih organizacij OF in tedaj je bilo v vsem času NOB na tem območju največ različnih odborov OF. Kmalu za tem je v marcu prišlo do odprave občinskih odborov in za tem tudi do mobilizacije vlikega števila aktivistov, zaradi česar se je skrčilo tudi število odborov.

Omeniti moramo, da je na mengeškem območju od jeseni 1943 do spomladi 1944 delovala tudi tehnika RK V.

Pomembne uspehe so množične organizacije OF dosegle posebno v trimesečnem tekmovanju ob triletnici OF, ko so zbrale velike vsote (okrog 46.000 RM) denarja, blaga in hrane v vrednosti nad 94.000 RM, poslale v taborišča 244 paketov, imele 108 političnih sestankov, izvedle 16 sabotažnih akcij, 167 trosilnih in napisnih akcij itd.

Med vsemi organizacijami so tedaj v mengeškem rajonu pokazale najbolj vsestransko aktivnost organizacije ZSM in ZKM, članice SPŽŽ so dosegle lepe uspehe v nabiralnih akcijah, po mobilizaciji pa so prevzele veliko dela tudi v drugih odborih. Spričo dejstva pa, da v Mengšu ni bilo večje industrije, organizacija DE ni bila tako pomembna kot npr. v sosednjem domžalskem okraju. SNP je ves čas dobro skrbela za podpiranje svojcev partizanov in pošiljanje paketov v taborišča. GK je organizirala prevzem nabranega blaga, skrbela za njegovo uskladiščenje in pošiljanje partizanskim enotam. Pripomniti moramo, da je GK uspelo organizirati tudi izdelavo opreme in predelavo hrane v legalnih obrtniških delavnicah. Posebej moramo tudi poudariti, da GK v mengeškem rajonu oziroma okraju ni imela takšnih možnosti kot npr. ista organizacija v sosednjem domžalskem ali kamniškem okraju, da bi namreč organizirala večje dobave živil in opreme iz tovarn. Tako so vse pošiljke mengeške GK v okrožna skladišča GK in partizanskim enotam rezultat samo nabiralnih akcij aktivistov OF.

Ko ocenjujemo sabotažno dejavnost NZ in ZMS, moramo tudi upoštevati, da ravninska območja, kjer so bile sovražnikove postojanke, niso bila tako primerna za takšne akcije kot odročnejša območja. Edino območje v mengeški okolici, ki bi ga lahko označili za polosvobojen konec 1943 in do poznega poletja 1944, so bili kraji

Dobeno, vasi okoli Šenkovega turna, Loka pri Mengšu in deloma Trzin, kamor je žandarmerija in policija zelo redko prihajala. Ta območja so bila namreč pomembna zato, ker so nudila varno za-
vetje ilegalnim političnim delavcem, in tam je bila tudi večina po-
membnejših sestankov.

Obdobje od srede 1943 do pojava domobranstva avgusta 1944 je čas, ko je prebivalstvo mengeškega območja najbolj organizirano in najbolj množično delovalo za cilje NOB. V vsem tem času na mengeškem območju ni bilo pomembnejših vojaških akcij, ker ni bilo primerno za daljše zadrževanje vojaških enot. Največ sabotaž-
nih in drugih vojaških akcij je v tem obdobju izvedla grupa VOS oziroma četa VDV. Uspehi množičnih organizacij OF so torej toliko bolj pomembni, ker so jih dosegli brez neposredne podpore parti-
zanskih enot. Novi borci z mengeškega območja so se v letu 1944 vključevali predvsem v enote IX. korpusa, pred tem pa jih je pre-
cej odšlo v Šlandrovo brigado, KZO oziroma druge enote IV. operati-
vne cone.

S pojavom domobranstva in ustanovitvijo njihove postojanke v začetku septembra 1944 so se pogoji za delovanje organizacij OF občutno poslabšali. Domobranci so namreč mnogo bolj kot okupa-
tor poznali politično usmerjenost prebivalstva na mengeškem ob-
močju, o čemer priča tudi ohranjeni dokument, in so tako lahko začeli z aretacijami in z drugimi oblikami terorja razbijati organi-
zacije OF. Še najdalj časa je bila aktivna organizacija ZSM oziro-
ma SKOJ, in sicer do novembra 1944. Čeprav aretirani aktivisti niso izdali drugih pristašev OF, so domobranci po svojih zaupnikih uspeli prizadejati vodstvu OF in KPS na mengeškem območju nekaj hudih žrtev. Mimo domobranskega terorja je na začasno prenehanje dejavnosti organizacij OF in Partije vplivala tudi velika okrepitev okupatorskih postojank v Mengšu in okolici v zvezi z bližajočo se fronto in varovanjem umika nemških čet. Omeniti pa moramo tudi to, da se v vrste domobrancev ni vključilo veliko domačinov, tem-
več so v mengeško postojanko prišli od drugod. Edino četa VDV je še skoraj do konca leta nadaljevala s svojo aktivnostjo tudi na mengeškem območju. Domobranci so strahovali prebivalstvo menge-
škega območja vse do zadnjega dne okupacije.

Vendar je pretežna večina mengeških aktivistov ostala zvesta NOB vse do konca vojne. Kljub strašnemu terorju, zlasti domobran-
cev, so se posamič sestajali, širili novice o vojaških zmagah NOV in zaveznikov ter o sovražnih porazih, zbirali, čeprav v omejenih možnostih, hrano in obleko za partizane, jih skrivali po hišah in opravljali zanje kurirske posle. Na dan pred osvoboditvijo, ko je

po Mengšu in okolici še mrgolelo sovražnikov, so uspeli, da je domobranska postojanka kapitulirala, zaradi česar so se nato drugi domobranci hoteli maščevati s pobojem nekaterih aktivistov in simpatizerjev OF na sam dan osvoboditve.

Že v uvodu smo poudarili, da je ta pregled NOB na mengeškem območju pomanjkljiv, ker prikazuje v glavnem delovanje organizacij OF ter delež aktivistov in prebivalstva s tega območja, medtem, ko borcev in bork, od katerih so nekateri dosegli v boju proti sovražniku velike uspehe, pokazali izredno sposobnost, požrtvovalnost, hrabrost in predanost, in njihovih dejanj, ker so se pač bojevali zunaj mengeškega okraja, ne omenja. Njihov delež k NOB so že orisale ali pa ga še bodo kronike posameznih vojaških enot ter prihodnje krajevne kronike.

Miro Stiplovšek

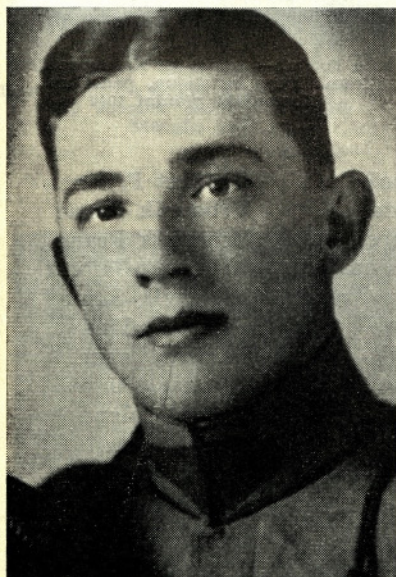
PADLI BORCI IN ŽRTVE FAŠISTIČNEGA NASILJA

Mengeš

Aleševac Stanko
Blejec Andrej
Blejec Anton
Blejec Matija
Bottas Mihael
Breznik Valentin

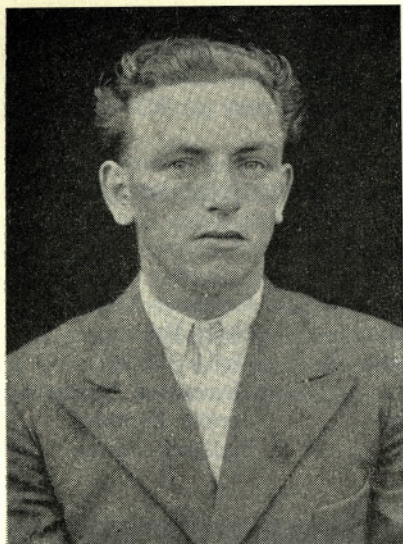
Cerar Peter
Dolinar Franc
Dolinšek Ivan
Dornik Ivan
Glavič Alojz
Grčar Ivan

Gregorc Anton
Grilj Franc
Grilj Slavko
Grmovšek Franc
Jenčič Evstahij
Kališnik Janez

Slika levo — Tone Blejec — član štaba kamniškega bataljona, padel na Golčaju pri Blagovici 1941

Slika desno — Od leve proti desni: Peter Cerar, ustreljen 1942 kot talec, Feliks Skerlep, ubit ob bombnem napadu na Črnuče 1944, narodni heroj Matija Blejec-Matevž, padel 1942 na Kostanjski planini in Albin Dornik, edini preživel

Stanko Škofic — borec
mengeško-moravške čete, padel v bojih
za Dražgoše

Janez Ogrin — komandir krvavške čete
kamniškega bataljona, padel na
Kostanjski planini 1942

Kepic Franc
Kobilšek Jože
Kosec Ciril
Kosec Metod
Krušič Franc
Lampe Peter
Lebeničnik Vinko
Levec Vincenc
Lužar Andrej
Majdič Ivan
Ogrin Albin
Ogrin Janez

Ogrin Tomaž
Osolnik Jože
Pečnik Ernest
Poljšak Viljem
Sitar Jože
Škofic Stane
Škrlep Feliks
Testen Franc
Testen Ivan
Ulčar Anton
Ves Franc
Ves Ignac

Virijant Franc
Vrhovnik Franc
Vrhovnik Franc
Vrhovnik Miha
Vrhovnik Stane
Zajec dr. Tine
Zalokar Franc
Zalokar Pavle
Zupan Valentin
Žun Ignac

Trzin

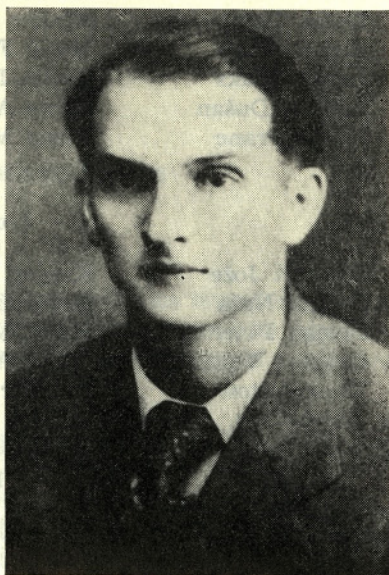
Bergant Franc
Bergant Milka
Colnar Miha

Čebulj Valentin
Fatur Janez
Habjan Peter

Habjan Stane
Kmetič Janče
Kmetič Valentin

Ivan Dolinšek-Vinko, prvi sekretar RK
ZKM Mengeš, padel v Loki pri
Mengu 1944

Miha Vrhovnik — sekretar OkO OF
Mengeš, padel v Trzinu 1944

Množični grob padlih borcev na Oklem 1944. Med pokopanimi so tudi Tone Gre-
gorc iz Jarš (rojen v Mengšu), Jože Lap iz Loke pri Mengšu in Tone Stopar- Zvone,
politični delavec mengeškega rajona, doma iz Loke, iz zavedne družine Pri
mlinarju

Košak Ivan
Kotar Franc
Leplin Maks
Loboda Dušan
Lukač Franc

Mlakar Karol
Mušič Franc
Pavlin Leopold
Perne Anton
Perne Marija

Podgoršek Jože
Stopar Florjan
Zorman Benjamin
Zupan Anton
Žandar Franc

L o k a

Bergant Jože
Brojan Neža
Brojan Peter
Gregorš Valentin
Knez Anton

Kragelj Danilo
Lap Jože
Mušič Mirko
Perne Anton
Pogačar Stane

Sršen Franc
Stopar Anton
Šegatin Franc
Šegatin Valentin
Tavčar Franc

T o p o l e

Aleš Peter
Jenko Peter

Koncilija Anton
Koncilija Jože

Koncilija Miha

D o b e n o

Andrej Kosec
Janez Kosec

Katarina Kosec
Angela Mohor

Feliks Mohor
Viktor Ručigaj

VSTAJA NA KAMNIŠKEM

I

Julija 1941 je Gorenjsko, predvsem okoliš na levem bregu Save od Črnuč, podgorja Rašice in krajev pod Šmarno goro ter kamniško ravnino do planin zajel val splošne ljudske vstaje proti osvajalcem naše domovine.

Sam potek vstaje ima nekaj važnih mejnikov, od katerih so v začetnem obdobju vsekakor najvažnejši trije: 22. julij, 27. julij in 17. avgust.

22. julij je uvod v vstajo na Slovenskem. Zato ga tudi praznujemo kot dan vstaje slovenskega ljudstva. Ta dan so, kot je znano, člani šmarnogorske skupine rašiških partizanov na Pšatniku, na kraju med Šmartnim pod Šmarno goro in Tacnom, pod vodstvom Mihe Novaka uspešno izvedli eno od treh nameravanih akcij, s katerimi je vodstvo rašiških partizanov sklenilo začeti oboroženi upor proti okupatorju. Čeprav je znanih dotlej pri nas že nekaj napadov na sovražnike, je ta akcija vendar prva v sklenjenem nizu napadov na okupatorja na Slovenskem, napadov, ki so bili posledica temeljitih priprav za upor. Od tega dne se je kolo upora, da se izrazim s simbolom, ki ga upodablja spomenik, postavljen na kraju, kjer se je akcija odigrala, zavrtelo in se ni ustavilo več do končne zmage.

Drugi mejnik je 27. julij, dan, ko so izvedle že načrtno oblikovane skupine v kamniškem partijskem okrožju prve množične bojne akcije proti okupatorju. Iz teh akcij so izšli prvi oboroženi partizanski oddelki na tem območju in s tem sta Partija in OF položili temelj, na katerem je tu zrasla NOB.

Tretji mejnik je 17. avgust, ko se z reorganizacijo in dokončnim formiranjem kamniškega bataljona sklenejo zadnje priprave za prehod v intenziven partizanski boj proti okupatorju.

O tem, kako so potekale na Kamniškem priprave za vstajo in vstaja sama, je sicer veliko že znano. Vendar je prav, da na kratko obnovimo potek dogodkov v zvezi z vstajo in strnemo nekatere nove ugotovitve iz zadnjega časa o poteku teh dogodkov.

Vstajo na Gorenjskem je vodil vojno-revolucionarni komite, ki mu je načeloval Stane Žagar. Člana komiteja pa sta bila Tomo Brejc in Lojze Kebe. Ti so si razdelili Gorenjsko tako, da je S. Žagar vodil priprave za vstajo v gornjesavskem delu Gorenjske, L. Kebe je odgovarjal za pripravo vstaje na desnem bregu Save, a tudi v okolišu od Medvod do Črnuč, medtem ko je Tomo Brejc poleg dela kranjskega partijskega okrožja imel naloženo še skrb za vstajo na Kamniškem.

Pri vseh partijskih okrožnih komitejih so delovale že od maja 1941 vojne komisije, ki so se v drugi polovici junija preimenovala v okrožne vojno-revolucionarne komiteje. Kamniški komite je imel tri člane. Vodil ga je dr. Marijan Dermastia, člana pa sta bila Tone Šturm in Stane Žerovnik.

Priprave za vstajo na kasnejšem enotnem operativnem območju kamniškega bataljona so tako potekale ločeno v dveh okoliših, posebej na rašiškem in posebej na kamniškem.

Prvi okoliš vstaje je torej segal od Črnuč po levem bregu Save do Tacna, do Pirnič in Medvod ter je imel svoje središče sredi julija na Rašici, kjer so proti koncu julija ilegalci že ustanovili rašiško četo. Vpliv tega središča je segal tudi v Trzin, ki je imel svojo partijsko organizacijo že pred vojno, in odtod deloma tudi v Mengeš.

Drugi okoliš je bilo kamniško partijsko okrožje. V začetnem obdobju so priprave za vstajo najaktivnejše v trikotniku Kamnik-Duplica-Radomlje-Jarše s centroma v Radomljah in na Duplici. Iz Radomelj so se niti priprav širile po eni strani na Količevo, na Gorjušo, v Domžale in še naprej v Dolsko, po drugi strani pa v Preserje in Jarše ter prek partijske celice v Jaršah v Mengeš in odtod v Komendo, deloma pa tudi v Domžale. Končno so iz tega središča organizirali delno tudi okolico Kamnika proti Črni.

Z Duplice so se priprave širile preko Kamnika v dolino Črne, v Podgorje, v Šmarco, v Volčji potok, v Nožice in v Homec, deloma pa tudi v Mengeš.

Zveze so se torej, kot vidimo, tudi prepletale. Na pripravo za vstajo sta v Mengšu vplivala tudi Trzin in Duplica, in podobno je bilo tudi z Domžalami. Vanje je šla povezava naravnost iz Radomelj, a tudi iz Jarš. Končno je bilo podobno tudi z okolico Kamnika. Tu so organizirali vstajo Kamničani, pa tudi Radomljani.

V zvezi s temi prvimi pripravami je treba omeniti še to, da je obstajala mimo tega še povsem samostojna skupina na Zlatem polju, ki jo je osnoval Tomaž Novak po navodilih iz Ljubljane, kjer je bil

vključen v partijsko organizacijo in do srede junija 1941 tudi zaposlen. Vendar ta skupina ni bila povezana s kamniškim vojno-revolucionarnim komitejem in je dobila zvezo s partizani že po vstaji, in sicer sredi avgusta 1941 z radomeljsko četo.

Ob vstaji so bile torej na ravniškem delu kamniškega partijskega okrožja organizirane pod vodstvom okrožnega vojno-revolucionarnega komiteja tele bojne skupine: črnska, dolska, domžalska, dupliška, kamniška, mengeška, radomeljska in trzinska. V akcijah 27. julija so razen dolske in domžalske sodelovale vse druge.

Tudi potek priprav za začetek vstaje je znan:

25. julij — poslednji sestanek kamniškega vojno-revolucionarnega komiteja pri Volčjem potoku pri Radomljah. Tu je bil sprejet sklep o dnevu začetka akcij, načrt akcij in neposredne naloge posameznih bojnih skupin ter sklep o ustanovitvi kamniškega bataljona s komandantom dr. Marijanom Dermastio in komisarjem Tonetom Šturmom.

26. julij — dan zadnjih priprav, sestanki s skupinami.

27. julij — sestanki pred akcijami, seznanitev članov bojnih skupin z nalogami, mobilizacija za v partizane in natančno opolnoči začetek akcij.

Na silki levo — prvi rajonski sekretar
 KPS Menges Frido Mavko-Rok

28. julij — rano zjutraj zbori udeležencev na zbornih mestih in odhod v partizane.

Kako so akcije potekale, naj povedo udeleženci sami:

Črna — Ko se je bližala ura, ko naj bi se vstaja začela, smo se napotili v rudnik kaolina v Črni in tu najprej zaplenili nekaj zabojev razstreliva. S težkim tovorom smo se nato odpravili proti Pirčevim vijugam in zaminirali dva mostova ter cesto. Minuto pred polnočjo smo prižgali zažigalne vrvice in natančno opolnoči je po vsej dolini Črne strašno zagrmelo. Visoko v hribe in vse naokrog je neslo kamenje in dele lesenih mostov. Zaradi naše akcije je bila cesta zaprta za več dni.

France Podstudenšek-Rok

Duplica — Ob določeni uri, nekaj pred polnočjo se nas je zbralo blizu Duplice okrog petnajst članov naše skupine. Tovariš Šurm nam je razložil naše naloge in nato smo se napotili proti mostu ob tovarni Remec na Duplici. Najprej smo iz tovarne privarili sod bencina in z njim polili most. Žal pa je bilo bencina premalo in most se ni vžgal. Nato smo začeli trgati mostnice kar s krampi. Nanosili smo butare in potem znova poskusili z bencinom, ki smo ga dobili v gasilskem domu. Tokrat nam je uspelo, da je most začel goreti.

Mirko Jerman

Mengeš — Okrog desetih smo se zbrali na polju Podovnica ob Mengšu. Tu nam je pokojni Tone Blejec razložil naše naloge in nas dvajset določil za v akcijo. Naša naloga je bila, da porežemo telefonski vod od Mengša do Jarš in da razderemo kamniško progo. Z uničevanjem telefona smo začeli že takoj v Mengšu in uničili smo ga skoraj kilometer. Nato smo se lotili železnice. Ker pa nismo imeli primernega orodja, da bi odvili vijake pri tračnicah, smo s koli in s krampi progo dvignili. Za tem smo porezali še telefon ob progi.

Radomlje — Nekaj pred dvanajsto uro smo se zbrali na dogovorjenem mestu pri Radomljah in dr. Dermastia nas je razdelil v dve skupini. Vsaka je dobila za nalogo, da poruši po en radomeljski most čez Kamniško Bistrico. Oba mostova smo razžagali in zasekali in ju tako onespobili za vsak promet.

Jože Pirš-Luka

Trzin — Za večerno akcijo, za katero nam je bilo naročeno, da moramo razrušiti kamniško progo, smo se pripravljali že popoldne. Ker pa nikakor nismo mogli dobiti primernega orodja, smo se nato odločili, da poderemo telefonsko napeljavo od Trzina proti Dobravi.

Ciril Lukman

Kakšna je bila škoda, ki so jo bojne grupe prizadejale v teh akcijah okupatorju? Udeleženci so uničili 5 mostov čez Kamniško Bistrico (v Radomljah in na Duplici ter v dolini Črne), pretrgali in podrli vse važnejše telefonske zveze (Črnuče—Trzin, Jarše—Men-

geš, Jarše—Kamnik in Kamnik—Kranj), porušili železniško progo (Jarše) in zaminirali cesto proti Štajerski.

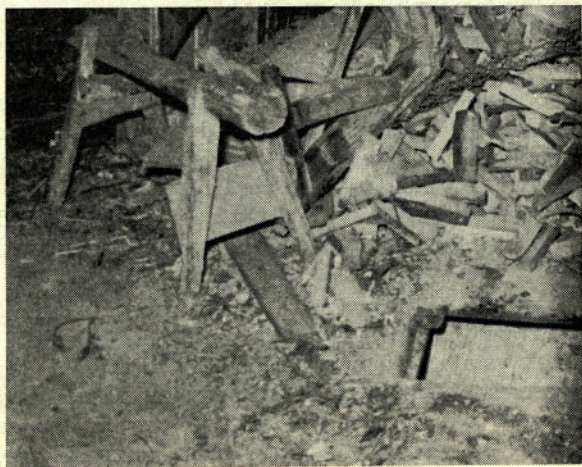
Čeprav so s temi akcijami zadali okupatorju občutno škodo, vendar to ni njihov poglavitni pomen. Te akcije so pomembne predvsem zato, ker se je v tem trenutku začela na Kamniškem vstaja, množični oboroženi boj z okupatorjem.

II

Pri ocenjevanju dela, ki so ga opravili organizatorji vstaje v kamniškem partijskem okrožju, je treba upoštevati predvsem dve stvari: pogoje, v katerih so organizirali vstajo, in pa delež Partije in njenih članov pri organizaciji.

Pogoji za vstajo so v tem času na Gorenjskem bili res nekoliko ugodnejši kot v drugih slovenskih pokrajinah, vendar pa kljub temu ne tako ugodni, kot je splošno razširjeno mnenje. Nemci do tedaj še niso streljali talcev in požigali vasi. Pač pa so brezobzirno odstranjevali vse, kar je dajalo slovenski videz naši deželi, zapirali rodoljube in izseljevali narodno zavedne družine. Tudi položaj na vzhodni fronti ni bil preveč rožnat. Nemci so nezadržno prodirali v notranjost Sovjetske zveze, zahodni zavezniki pa so se pripravljali predvsem na lastno obrambo.

Eden najvažnejših momentov, ki so vplivali na razvoj vstaje, je bilo vsekakor preseljevanje. Ta sovražnikova namera — izgon

Prikrit vhod v
partizanski bunker
v Rženičnikovi hiši
na Kidričevi cesti v
Mengšu

z rodne grude — je močno odjeknila med ljudstvom in zelo vplivala na razvoj vstaje. Marsikdo je namreč postal pripravljen, da gre raje v gozd borit se za svobodo, kot pa da ga Nemci odpeljejo v pregnanstvo. Toda to dejstvo pa je najbrž nekoliko tudi zadrževalo marsikaterega sicer poštenega, toda premožnega sonarodnjaka, da se ni pridružil vstaji. Tako so bili pripravljeni upreti se okupatorju z orožjem in so tudi dejansko šli v boj z njim delavci brez premoženja, proletarci, pa čeprav niso bili vsi komunisti ali do tedaj pod vplivom Partije. To nam potrdi tudi pregled socialnega stanja prvih partizanov iz kamniškega partijskega okrožja, ki kaže, da med njimi ni ne kmetov in ne obrtnikov, pač pa samo delavci — proletarci.

Zakaj so nastala središča vstaje in prve skupine za oboroženi boj prav v kamniškem ravninskem območju? Treba je poudariti, da so akcije 27. julija izvedli v kamniški ravnini borci prav iz teh krajev, to se pravi iz Črne, iz Kamnika, z Duplice, iz Šmarce, iz Nožic, iz Homca, iz Volčjega potoka, iz Radomelj, iz Preserij, iz Jarš, iz Mengša in iz Trzina, z industrijskega področja torej, kjer je živelo skoraj celotno delavstvo kamniškega okraja in kjer je imela Partija že v stari Jugoslaviji svoje organizacije. Partija se je pri organizaciji vstaje oprla torej na svoje organizacije in na svoje članstvo. Jedro prvih bojnih skupin in prvih partizanskih enot so sestavljali komunisti, vstajo so vodili in pripravili člani Partije v zvezi z naprednimi in rodoljubnimi elementi.

Drugo, kar je treba v zvezi s pripravami za vstajo neprimerno bolj poudariti, kot je bilo storjeno to doslej, je izredno delo, ki ga je opravila majhna skupina kamniških komunistov v pripravah za vstajo. Vse premalo je bilo doslej poudarjeno temeljno dejstvo, zaradi katerega je vstaja na Kamniškem množično uspela, namreč predvojno delovanje Partije in velik ugled, ki si ga je zlasti med delavstvom znala pridobiti v zadnjih letih pred vojno. Mimo tega pa tudi delo v njej sami, kjer so znali njeni voditelji ustvariti tako prekaljene, predane in idejno čiste kadre.

Da so že priprave za vstajo razgibale zelo širok krog ljudi, je to izrazita zasluga komunistov. Treba je vedeti, da priprave za začetek vstaje niso bile vedno brez težav, da niso tekle brez ovir in da se vstaja nikakor ni začela samo na preprost klic ljudstvu, naj se upre okupatorju. Tovariši, ki jim je bila zaupana organizacija vstaje, so morali v kratkem času opraviti izredno delo (prim. M.

Marinko, Zgodovinski pomen OF Slovenije, 1961). Nenehno so morali preizkušati nove in nove ljudi, ki bi prišli v poštev za boj, seznanjati jih z namenom osvobodilnega boja, pogovarjati se z njimi in jih prepričevati, da so vztrajali v svoji pripravljenosti za boj. Treba je vedeti, da je vse delo slonelo samo na osebnih stikih in da organizatorji vstaje niso imeli pri roki niti letaka. Iz množice tovarišev, ki so prišli v poštev za boj, so nato šele iz najbolj predanih nastale bojne skupine in samo iz enega dela teh so nastali prvi partizanski oddelki. Že priprave za vstajo so torej ustvarile množično ljudsko gibanje, trdno politično zaledje partizanstvu in osvobodilnemu boju. Da je ta trditev natančna, naj navedem samo primer iz Mengša. Za vstajo je v tem kraju vedelo po pričevanjih udeležencev najmanj osemdeset ljudi, verjetno pa še celo več. To se pravi, da je vsak dvajseti prebivalec ali skoraj vsak peti za orožje sposobni moški bil seznanjen s tem, da se vstaja pripravlja in da se bo začel oboroženi boj proti Nemcem. Podobno razmerje je bilo brez dvoma tudi v drugih krajih, ki so sodelovali v vstaji. V Radomljah ali na Duplici pa je bilo to razmerje še ugodnejše. Tu so bili razen redkih izjem povezani v pripravah skoraj vsi fantje in

Del mengeških političnih delavcev poleti 1944. Peti od leve je komandir mengeške grupe VOS Albin, za katerega nismo mogli ugotoviti pravega imena

mlajši moški. To trditev posredno potrjuje tudi dejstvo, da so Nemci 28. julija, torej dan po začetku vstaje zaprli z območij, kjer so se akcije odigrale, nad 200 ljudi. To je prepričljiv dokaz, da so se zavedali, da imajo opravka z množičnim osvobodilnim gibanjem.

Prav v tem, da je na obsežnem območju misel o vstaji na široko prodrla med ljudi in da so jo ljudje vsestransko aktivno in moralno podprli, je, po mojem mnenju, množičnost vstaje.

Po teh akcijah je odšlo v partizane nekaj manjše število borcev, kot so organizatorji vstaje predvidevali. Če danes po tolikih letih to vprašanje objektivno pogledamo, potem moramo priznati, da bi se položaj, pa čeprav bi šlo v partizane več borcev, najbrž v bistvu dosti ne izpremenil. Temeljni namen vstaje so namreč te prve akcije dosegle. Vstaja je ljudstvo razgibala, dokazala, da je oboroženi boj nujno potreben, ga pridobila zanj ter mu povrnila zaupanje vase.

Mimo tega je treba pri presojanju tega vprašanja upoštevati še, da je manjše število borcev, ki je šlo v partizane, posledica dejstva, da je vojno-revolucionarni komite dosledno vodil priprave za vstajo v nameri, da ustvari oborožene partizanske oddelke, ki bodo takoj sposobni vojaško se spoprijeti s sovražnikom, ne pa, da ustvari skupine neoboroženih ilegalcev.

V zvezi s pripravami za vstajo se že dolgo časa pojavlja tudi vprašanje odborov OF na tem območju. Res je, da odborov OF, kot jih poznamo v tem času že v Ljubljani in kasneje, v letu 1942 tudi na kamniškem območju, zlasti pa nato od druge polovice leta 1943 dalje, tedaj ni bilo. Nastaja pa ob tem povsem umestno vprašanje, kaj je s temi bojnimi skupinami, ki so nastale v zvezi s pripravami za vstajo. Po svoji vsebini so namreč te grupe vsekakor neka oblika odborov OF, ker imajo namreč vse njihove značilnosti. Med temi je treba še prav posebej poudariti to, da so zrastle s a m o na osnovi zavesti po potrebi osvobodilnega boja in da v njih ni niti najmanjšega sledu o kakšni strankarski koaliciji. Te bojne skupine so s tega stališča gledano, ene od najčistejših oblik odborov OF, kar jih tedaj poznamo.

III

Kot pomeni 27. julij konec priprav za začetek vstaje, pomeni 17. avgust, dan, ko se je kamniški bataljon dokončno izoblikoval, sklenitev prizadevanj za utrditev prvih udarnih partizanskih enot na rašiško-kamniškem območju.

Z novim položajem, ki je nastal z odhodom prvih borcev v partizane, se je pred vodstvo vstaje postavila vrsta perečih vprašanj tako v zvezi razmerja s terenom in povezave z njim (vprašanje preskrbe s hrano, z opremo in z orožjem, obveščevalne službe, vprašanje nadaljevanja agitacije za vstop v partizane in podobno) kot tudi notranja vprašanja samih partizanskih enot. Zato obdobje med začetkom vstaje in zborom kamniškega bataljona na Rašici po pravi lahko imenujemo čas notranje organizacije prvih partizanskih čet in prečiščevanja znotraj njih samih.

V ospredje je vsekakor najbolj sililo vprašanje čim hitrejšega in čim lažjega privajanja borcev na novi način življenja, ki se je za večino njih začel z vstopom v partizane, ter intenzivnega političnega dela, da bi vse enote čimprej preželi enotni bojni duh. To pa še prav posebno zato, da ne bi spričo surovega nasilja, ki so ga začeli Nemci izvajati nad prebivalci, v glavnem nad sodelavci prvih partizanov, deloma pa že tudi nad njihovimi družinami, padla bojna vnema.

Od leve proti desni:
Maks Kosirnik-Ivan,
član OO OF Kamnik,
Andrej
Stegnar-Silvo,
sekretar OK KPS
Kamnik, in na
skrajni desni dr.
Tine Zajec-Miha,
partizanski zdravnik,
padel pri Komenski
Dobravi 1944

Spomladi 1945 pod Dobenom. Od leve proti desni: (tretji) D. Bizjak-Adam, L. Trampuž-Moris in J. Valant-Bor, člani OkO OF Mengeš

28. avgusta so Nemci namreč že začeli z množičnimi aretacijami, z 2. avgustom pa s streljanjem talcev in z objavo groženj, ki so jih razglašali običajno na lepakih o streljanju talcev, da bo kaznovan s smrtjo ne samo vsakdo, ki se jim je upal ali ki bi se jim upal upirati, marveč tudi vsakdo, ki bi partizanom nudil pomoč, bodisi v hrani ali opremi, ali pa bi jim kako drugače služil. Najhujše kazni so obljubljali celo samo za to, če bi kdo vedel kaj o partizanih, pa o tem Nemcev ne bi obvestil. Mimo tega so Nemci na Gorenjskem zaradi vstaje močno okrepili svoje policijske sile in samo v kamniškem okraju so poleg približno sto žandarjev in gestapovcev nastavili še celotni policijski bataljon.

Izredno uspela poteza vodstva vstaje, da bi čimprej doseglo enotnost borcev v vseh pogledih, je bila takojšnja uvedba vojaškega reda in discipline po vseh enotah. Takoj po prihodu v partizane so si namreč vse tri skupine, kamniška, mengeška in radomeljska, ki so nastale iz prvih partizanov, postavile svoja taborišča in v njih uvedle vojaški red. Tako nikjer na Kamniškem ne zasledimo med prvimi partizani prikrivanja po hišah, nepotrebnih stikov z domačimi, s prijatelji ali podobno. Z eno besedo, že od prvih trenutkov

partizanstva se borci podvržejo strogemu vojaškemu redu in disciplini. To ugotovitev je treba posebej poudariti zato, ker so se s tem dejstvom rešili tako rekoč sami po sebi nešteti problemi, ki bi gotovo sicer nastali (nezdravo parlamentiranje, diskusije o umestnosti raznih ukrepov vodstva itd.).

Brez dvoma pa je delo za omenjeno zблиževanje, prilagajanje in prevzgojo borcev terjalo velike napore vodstva in najzavednejšega dela borcev, komunistov. Vendar so bila ta prizadevanja obilno poplačana.

Partija je to delo opravila v sorazmerno zelo kratkem času in pravzaprav je že v nekaj dneh zavládala med borci naravnost neverjetna enotnost v vseh pogledih in kar je pri tem morda najbolj presenetljivo, da ne glede na to, da so marsikateri borci šele sedaj od bliže spoznali komuniste, ki so jih stari jugoslovanski režimi s svojo propagando samo blatili, da so vsi brez izjeme začeli priznavati najstrožjo partijsko disciplino za svojo in brez ugovorov priznali komuniste za svoje voditelje. Seveda tega uspeha komunisti niso mogli doseči samo z besedami, marveč z lastnimi zgledi, s tem, da so vedno in povsod s svojo skromnostjo, s hrabrostjo, s tovarištvom, zlasti pa s strp-

Franc Založnik — aktivist OF,
ustreljen maja 1945 v Mengšu

nostjo do soborcev glede nazorskih razlik znali prikazati pravi in resnični lik komunista. Tudi s te strani gledano, so pravilne besede o tem, da je bila kamniška Partija klena in dorasla svojim nalogam ter da je uživala izreden ugled.

Drugo, kar je značilno za obdobje med začetkom vstaje in zborom kamniškega bataljona na Rašici, so prvi bojni stiki borcev s sovražnikom in iz tega izvirajoče prve izkušnje v partizanskem boju. V tem času so partizani s kamniškega območja izvedli naslednje akcije:

2. avgust — napad na nemškega policista v Mengšu;
6. avgust — napad na nemško vojaško kolono pri Želodniku in napad na nemškega žandarja iz Moravč;
8. avgust — napad na nemški avto pri Ihanu;
10. avgust — poskus likvidacije domačega izdajalca v Radomljah;
11. avgust — prvi večji boj partizanov z Nemci na Brezovici pri Krtini;
14. avgust — poskus likvidacije domačega izdajalca na Kavranu v Tuhinjski dolini.

Akcije rašiških partizanov pa so bile:

4. avgust — požig kozolcev na Črnučah, v Repnjah in v Vodicah;
5. avgust — sabotažna akcija na telefonskem vodu ob cesti Črnuče—Trzin;
12. avgust — uničenje nemškega kamiona v Tacnu.

Vse te akcije nam kažejo, da je bila pobuda zanje ves čas razen boja na Brezovici, ki pa so jo sprejeli prostovoljno, v rokah partizanov. V teh napadih in spopadih z Nemci so borci doživeli svoj ognjeni krst in si pridobili že nekaj izkušenj v partizanskem boju ter se poslužili v napadih na sovražnika že skoraj vseh oblik, ki so značilne tudi za kasnejše partizansko bojevanje: sabotaže, likvidacije domačih izdajalcev, napadi v zasedah na posamezne sovražnike ali vojaška vozila, spopad z Nemci, če je bil teren ugoden, oziroma umik, če je tako terjal položaj itd.

Konec tega obdobja je, kot že rečeno, 17. avgust, dan, ko se je na Rašici dokončno izoblikoval kamniški bataljon.

Do tega slovesnega zbora skoraj sto partizanov je vodstvo bataljona razčistilo predvsem v razpravljanjih s članom vojno revolucionarnega komiteja za Gorenjsko Lojzeto Kebetom, ki je prav tako prisostvoval pripravam za zbor in samemu zboru, mnogo vprašanj. Med njimi zlasti vprašanje velikosti partizanskih enot in nji-

hove taktike. Tu je bataljon doživel predvsem notranjo reorganizacijo. Razdelili so ga na štiri čete: rašiško, mengeško-moravško, radomeljsko in kamniško ter vsaki četi določili operativno območje. Na tem naj bi vsaka četa poleg napadov na sovražnike stalno manevrirala in propagirala vstop v partizane. Vse čete so nadalje dobile poleg komandirjev tudi komisarje in v vsaki je bila postavljena partijska organizacija.

S temi zadnjimi ukrepi so bile partizanske čete kamniškega bataljona, zares kar najbolj, kolikor so tedaj dopuščale možnosti, pripravljene in usposobljene za uspešen boj proti okupatorju. Ni čudno, da so se tega zavedali in to čutili vsi, ki so bili tedaj navzoči pri zboru na Rašici in da sta se jim po besedah Toneta Šturma, ki jih je zapisal v svojih spominih, brala z obrazov ponos in pripravljenost za boj.

S tem dogodkom se je pravzaprav zaključilo delo, ki ga je vojno-revolucionarni komite kamniškega okrožja začel ob koncu maja 1941. V tem trenutku so bili dani vsi pogoji, ki so bili potrebni za uspešen boj z okupatorjem, in ta dan pomeni zaključek prvega obdobja vstaje na Kamniškem.

Naslednje obdobje, ki sega tja do srede septembra, je namreč čas več ali manj samostojnih operacij čet kamniškega bataljona in vsekakor v pogledu napadov na sovražnika in partizanskih uspehov najbolj plodno v letu 1941. V tem času naperi, ki so jih terjale priprave in sama izvedba vstaje, obrodijo nad vse lepe sadove. Partizanske puške pokajo od krajev pod Kamniškimi planinami do Save in od podnožja Šmarne gore do Štajerske. Od tega trenutka naprej se ne čuti na Kamniškem varen več ne sovražnik, ne domači izdajalec. V hudo preizkušnem slovenskem ljudstvu pa z vsakim dnem svetleje gori upanje, da bo temne sužnosti kmalu konec in da bo zasijala svoboda.

Ivan Vidali

BORCI MENGEŠKO-MORAVŠKE, RADOMELJSKE IN KAMNIŠKE ČETE 1941

Vstajo v kamniškem partijskem okrožju je pripravljaj pod vodstvom instruktorja CK KPS Toma Brejca-Pavla kamniški vojno-revolucionarni komite, ki so mu pripadali dr. Marijan Dermastia, Tone Šturm in Stane Žerovnik. Komite se je osnoval v prvi polovici meseca junija 1941 iz prejšnje vojne komisije pri OK KPS Kamnik.

V pripravah za vstajo je uspelo VRK Kamnik organizirati bojne skupine najprej v Radomljah in na Duplici, nato pa še v dolini Črne, v Domžalah, v Kamniku, v Mengšu in v Dolskem, medtem ko so enako skupino organizirali pripadniki rašiške čete v Trzinu. Tako je na področju nekdanjega okrožnega partijskega komiteja Kamnik delovalo v pripravah za vstajo 8 bojnih skupin, od katerih jih je v začetnih akcijah vstaje sodelovalo 6 (črnska, dupliška, kamniška, mengeška, radomeljska in trzinska). Borce za v partizane pa so prispevale vse skupine.

Po izvršenih akcijah 27. julija 1941 so se oblikovale tri ločene partizanske skupine, in sicer: kamniško-dupliška, mengeška in radomeljska. Prva se je utaborila nad Kamnikom, druga na Gobavici, hribu nad Mengšem, zadnja pa nad Gorjušo pri Krtini. Prva skupina je bila v začetku pod neposrednim vodstvom poveljstva bataljona, mengeško je vodil Tone Blejec, radomeljsko Štefan Štangelj. Iz kamniško-dupliške in nato iz mengeške in radomeljske je štab bataljona formiral dve četi, in sicer kamniško-dupliško (okrog 1. avgusta 1941) in radomeljsko-mengeško (okrog 7. avgusta 1941). Komandir prve je postal Mirko Jerman, komandir druge Tone Blejec. Prva še ni imela komisarja, v drugi pa je bil na to dolžnost postavljen Franc Bukovec. Borci iz Trzina so se vključili v rašiško četo.

Iz obeh čet in iz rašiške čete so nastale 17. avgusta 1941 na Rašici 4 čete reorganiziranega kamniškega bataljona: rašiška, mengeško-moravska, radomeljska in kamniška.

ŠTAB KAMNIŠKEGA BATALJONA

Kamniški bataljon je bil ustanovljen 25. julija 1941 na zadnjem sestanku vojno-revolucionarnega komiteja pri Volčjem potoku. Na tem sestanku je bil postavljen tudi njegov štab.

Na zboru bataljona na Rašici 17. avgusta 1941 pa se je štab spremenil tako, da je dolžnost komisarja prevzel Ludvik Pezdir-Roman Potočnik, član štaba, operativni oficir je postal Tone Blejec, medtem ko je iz štaba izpadel Lojze Bergant.

Ob razhodu bataljona z Rašice je odšel štab bataljona (komandant, komisar in intendant) z radomeljsko četo, medtem ko je odšel z mengeško-moravsko Tone Blejec, s kamniško pa sekretar OK KPS Tone Šturm. Ker pa so se po odhodu s slednjim in s četo vse vezi pretrgale, je 10. septembra na okrožni partijski konferenci v prisotnosti instruktora CK KPS Tcma Brejca prevzel dolžnost komisarja bataljona Franc Bukovec, Roman Potočnik pa je postal sekretar okrožnega komiteja.

Ko se je radomeljska četa, s katero je bil štab bataljona, 16. septembra 1941 prebila preko nemško-italijanske meje, ker je bila 13. septembra 1941 napadena in imela vrsto ranjencev, med katerimi je bil hudo ranjen tudi komisar bataljona Franc Bukovec, je ostal štab bataljona nekaj dni brez komisarja. Nato pa mu je Glavno poveljstvo dodelilo španskega borca Matijo Udvanca - Janeza Vajsa.

MENGEŠKO-MORAVŠKA ČETA

1

Jedro mengeško-moravške čete, ki je bila osnovana na Rašici 17. avgusta 1941, je sestavljajo 7 borcev nekdanje mengeške partizanske skupine (Matija Blejec, Jaka Jankovič, Tomaž Knavs, Janez Ogrin, Maks Škofic, Stanko Škofic, Anton Tomelj) in dva borca radomeljsko-mengeške čete (Stanko Čad in Marjan Vajevec). Tej skupini je štab kamniškega bataljona dodelil 4 borce iz rašiške čete (Janko Bizjak, Stane Habat, Tine Kmetič, Karel Mlakar) in eno borko (Angelo Bizjak).

Tako je četa ob prisegi štela 14 članov.

Komandir čete je postal Janko Bizjak, komisar Karel Mlakar, namestnik komandirja Matija Blejec.

Do srede oktobra, ko se je četa premaknila s kamniškega območja, so postali njeni člani še:

Martin Smerkolj (22. avgusta 1941), Stanko Grilanc (po 24. avgustu), Pavle Ulčar (po 24. avgustu), Franc Zupančič (konec avgusta), Slavko Dobovšek (konec avgusta), Ivanka Čad (v začetku avgusta, nato nekaj časa ne, znova v začetku septembra), Marija Bizjak (26. avgusta 1941), Dominik Bizjak (31. avgusta 1941), Janez Bizjak st. (3. septembra 1941), Vincenc Novak (v začetku septembra), Vinko Prvinšek (sredi septembra 1941). Grilanc in Ulčar sta se priključila četi po razbitju kamniške čete, katere člana sta bila do tedaj.

Četa se je umaknila z Gorenjskega nekako sredi oktobra 1941, in sicer je štela tedaj 15 borcev. Drugi so odšli iz nje takole: Franc Zupančič — odšel že po nekaj dneh, v začetku septembra 1941 zaradi poškodovane noge v kolenu. Z njim je odšel tudi Slavko Dobovšek, Ivanka Čad — 21. septembra 1941 med bojem na Mohorju. Za tem je odšla v Trzin in nato oktobra 1941 v Ljubljano, Stanko Čad — ujet v boju pri Mohorju nad Moravčami, Tine Kmetič — padel v boju pri Mohorju, Vincenc Novak — po boju pri Mohorju odšel samovoljno na teren, Angela Bizjak — odšla ob koncu septembra v Ljubljano, Dominik Bizjak — ujet 9. oktobra 1941 na cesti Dob—Prevoje, Janez Bizjak st. — odšel 20. oktobra 1941 v Ljubljano, Marija Bizjak — odšla 20. oktobra 1941 v Ljubljano.

V sestav čete je vštet tudi Vinko Prvinšek, ki pa sam natančno ne ve, ali je bil v tej četi ali ne. Po opisu poti, ki da jo je napravila njegova četa, pa je po vsej verjetnosti bil v tej četi.

2

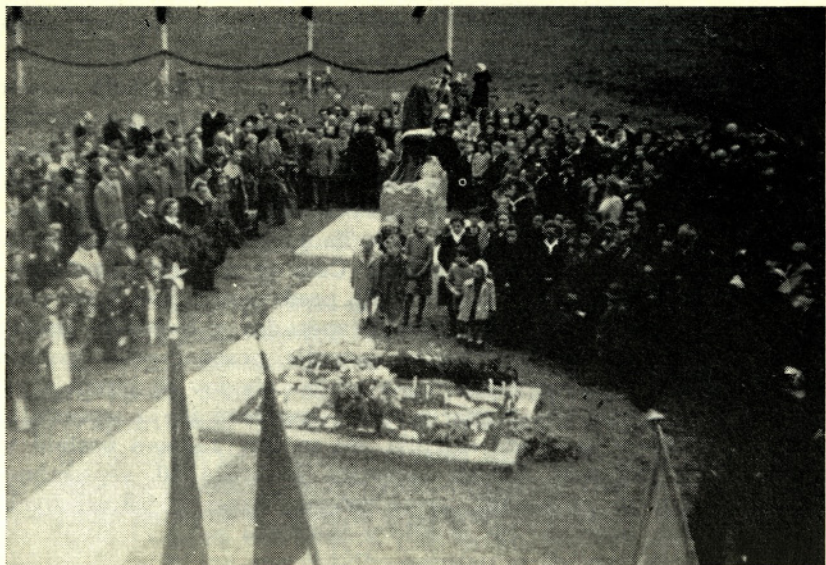
Prva akcija, ki jo je izvedla mengeška partizanska skupina, je bil 2. avgusta 1941 napad na nemškega policista v bližini sedanjega letnega gledališča v Mengšu.

7. avgusta se je skupina pridružila radomeljski partizanski skupini in iz obeh so formirali radomeljsko-mengeško četo.

3

Mengeško-moravska četa je po ustanovitvi odšla najprej na Gorjušo pri Krtini, v staro taborišče radomeljsko-mengeške čete, čez nekaj dni pa se je preselila k Trojici.

21. avgusta 1941 je četa napravila prvo akcijo: s smrtjo je kaznovala izdajalca Franca Marna iz Krtine. Likvidirala sta ga komandir čete Janko Bizjak in član štaba kamniškega bataljona Tone Blejec. Kot povračilo za to dejanje so Nemci naslednji dan ustrelili v Krtini 5 talcev.

Odkritje spomenika talcem v Mengšu 1947

V odgovor na to so borci še isti dan poskušali minirati stolp visoke napetosti v bližini Krtine.

1. septembra 1941 je patrulja ustrelila na bistriskem mostu v Domžalah carinskega uradnika Johanna Wutteja in mu odvzela orožje. 3. septembra so Nemci na istem mestu ustrelili 5 talcev.

Po teh akcijah je četa odšla proti Dolskemu in si v razvalinah Tovorovega gradu uredila taborišče. Po Marijanu Vajevcu je vzpostavila stike z dolsko bojno skupino. Ta jo je nato oskrbovala in zanje izvrševala obveščevalno službo. Četa je na tem terenu napravila nekaj manjših sabotažnih akcij, predvsem je nekajkrat prekopala cesto Litija—Ljubljana. Večjih spopadov z Nemci ni imela, čeprav je stalno pošiljala po terenu patrulje, posebno proti moravški dolini. Na enem od takih manevrskih pohodov je izvedela za nemško lovsko kočo pri Mohorju nad Moravčami in jo izpraznila. Čez nekaj dni je komanda sklenila, da se četa začasno nastani v njeni bližini. Na kraj novega taborišča je prišla 20. septembra. Naslednji dan so jo napadli proti večeru Nemci v jakosti dveh policijskih čet. Borci, ki jih je bilo v taborišču samo 11 ali 12, so boj s sovražniki sprejeli in uspešno odbijali dve uri trajajoči napad. V boju je padel Tine Kmetič, partizani pa so prizadejali Nemcem občutne izgube, med katerimi je bil tudi neki policijski major.

Po boju se je četa v mraku uspešno umaknila proti Limbarski gori. Ta boj je največji partizanski uspeh v prvem letu boja proti okupatorju v kamniškem okrožju.

Po tem boju so napravili borci še dve prehranjevalni akciji: 26. septembra v župnišče na Zlatem polju, kjer so zasegli večjo količino žita, in 29. septembra na grad Brdo, kjer so rekvirirali 3 prašiče. Hkrati so med Šentvidom in Lukovico podrli telefonske drogove.

Ker so četo Nemci nenehno zasledovali in ker je po razbitju rašiške čete in po umiku radomeljske čete v Ljubljansko pokrajino ostala na kamniškem območju sama, se je sklenila sredi oktobra premakniti v škofjeloške hribe. Pred prehodom nemško-italijanske meje se je sešla z borci iz kranjskega okrožja in nato skupno z njimi prekoračila mejo. 27. oktobra je v vasi Šujica padel njen komandir Bizjak in njegovo mesto je prevzel Matija Blejec. S prehodom čete prek meje je pravzaprav četa nehala obstajati in se z ostankom rašiške čete in borci iz Ljubljane združila v samotorško četo.

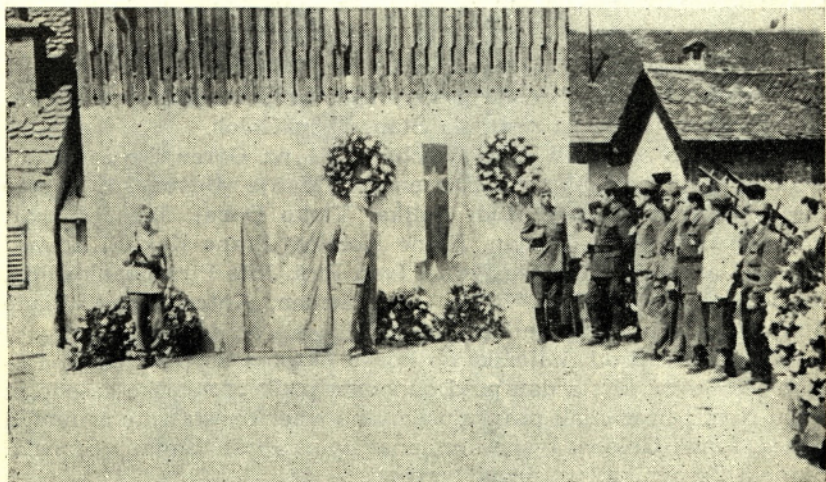
RADOMELJSKA ČETA

1

Radomeljska četa kamniškega bataljona je podobno, kot so druge čete, nastala 17. avgusta 1941 na Rašici, in sicer iz radomeljsko-mengeške čete. Tej je štab bataljona odvzel 12 borcev (prvotno mengeško partizansko skupino in še 4 borce) in jih razmestil v mengeško-moravsko in kamniško četo, Toneta Blejca pa pritegnil v štab bataljona.

Prvotni borci te čete so bili (brez mengeške skupine): Rudi Boljka, Franc Bukovec, Stanko Čad, Ivan Golob, Ivan Jerman, Miha Jerman, Boris Lenček, Franc Novak, Angela Perne, Jože Perne, Edvard Pelech, Janko Pelech, Ivan Pirš, Stanko Pirš, Franc Ravnikar, Viljem Rožič, Štefan Štangel, Marijan Vajevec.

Glede na to, da je bilo torej pred ustanovitvijo nove radomeljske čete in dotedanje radomeljsko-mengeške čete razen nekdanje mengeške partizanske skupine dodeljenih drugam še četvero borcev (v mengeško-moravsko Stanko Čad in Marijan Vajevec, v kamniško Rudi Boljka in Ivan Jerman), je četa ob ustanovitvi štela 14 partizanov in 1 partizanko, skupaj torej 15 borcev. Vendar je bil

Dr. Marijan Dermastia, prvi komandant kamniškega bataljona, odkriva spominsko ploščo na rojstni hiši narodnega heroja Matije Blejca-Matevža v Mengšu 1953

en njen član (Štefan Štangel) že od prvih dni avgusta hudo ranjen in nesposoben za boj.

Po razhodu na Rašici sta se četi pridružila še Ivan Semen in žena Marija ter Franc Kobilca in Franc Kokalj (R. Potočnik govori v svojem dnevniku še o nekih dveh tovariših in eni tovarišici. Prva dva sta bila v četi le nekaj ur, ženska pa je bila likvidirana kot špijonka), 28. avgusta, torej nekaj dni po razbitju kamniške čete, pa se je četa pridružilo 7 borcev, in sicer: Rudi Boljka, Vinko Dobaj, Ivan Jerman, Anton Sešek, Pavel Turel (Toreli?), Avgust Vidmar, Stane Žerovnik.

V Ljubljanski pokrajini pa so se četi pridružili še Matija Udvanc-Janez Vajs, ki ga je glavno poveljstvo določilo za novega komisarja kamniškega bataljona namesto ranjenega Bukovca, Vladislav Snoj in Janez Hribar.

Na Rašici je bil določen za komandirja čete Janko Pelech, za komisarja pa Ivan Golob.

Razšla pa se je četa takole:

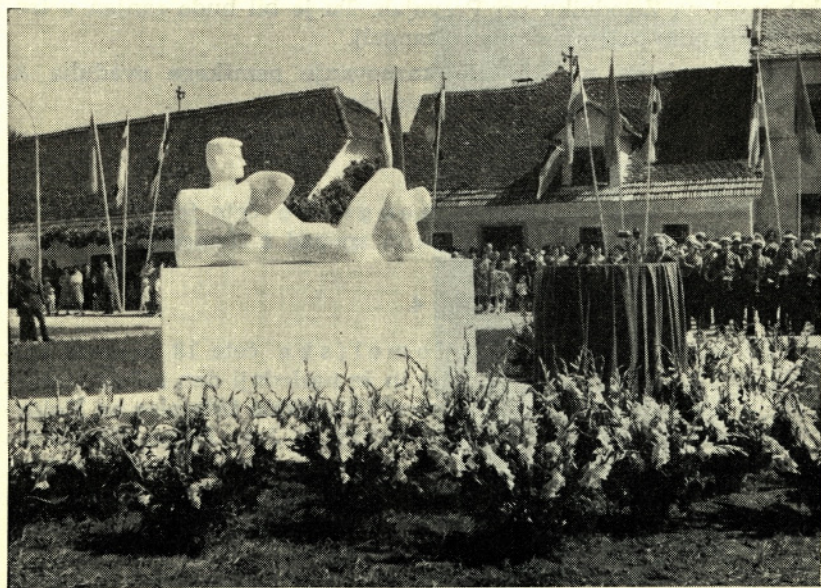
Še pred prehodom nemško-italijanske meje sredi septembra 1941 je odšla na teren Angela Perne, ki je imela majhnega otroka. V Ljubljanski pokrajini pa so prenehali biti člani: Franc Bukovec, ki strogo vzeto ni bil član čete od 10. septembra, ker je tedaj postal komisar bataljona, Boris Lenček, ki je ostal v Ljubljanski pokrajini zaradi slabega zdravja, Marija Semen (v partizanih zbolela), Avgust Vidmar (vključil v molniško četo) in Roman Potočnik.

Na ozemlju Ljubljanske pokrajine je verjetno ostal tudi Franc Novak. Preko meje pa nista šla Štangelj in Golob.

Znova so se vrnili sredi oktobra 1941 na Gorenjsko torej naslednji borci: dr. Marijan Dermastia, Matija Udvanc in Tomo Blejec (štab bataljona), Rudi Boljka, Vinko Dobaj, Janez Hribar, Ivan Jerman, Miha Jerman, Franc Kobilca, Franc Kokalj, Edvard Pelech, Janko Pelech, Jože Perne, Ivan Pirš, Jože Pirš, Stanko Pirš, Franc Ravnika, Viljem Rožič, Ivan Semen, Anton Sešek, Vlado Snoj, Pavel Turel, Stane Žerovnik.

Na pohod proti Štajerski ob koncu oktobra so odšli razen Dobaja ter Seška, ki sta dan pred odhodom padla v nemško zasedo in so ju Nemci preganjali prav v nasprotno smer ter sta zato zamudila odhod, Ivana Goloba, Ivana Jermana, Ivana Pirša, Štefana Štangla, Staneta Žerovnika, vsi drugi borci.

Na Golčaju, kjer je bila četa 28. oktobra 1941 napadena, so se rešili štirje (dr. Dermastia, Matija Udvanc, Jože Pirš in Janko

Odkritje spomenika padlim v NOB v Mengšu 1960 na Glavnem trgu v Mengšu

Pelech), deset jih je padlo (A. Blejec, F. Kobilica, F. Kokalj, J. Perne, S. Pirš, E. Pelech, V. Rožič, P. Turel, V. Snoj in F. Ravnikar), štiri pa so Nemci ujeli: I. Semena, R. Boljko, M. Jermana in J. Hribarja). Semen je ostal živ, ker je Nemcem ušel, Boljko, Jermana in Hribarja pa so Nemci ustrelili kot talce.

Po boju so odšli v Ljubljansko pokrajino: dr. Marijan Dermastia, Matija Udvarc, Ivan Semen, Ivan Golob in Štefan Štangel.

V kamniškem okrožju pa so prezimovali: Vinko Dobaj, Ivan Jerman, Jože Pirš, Ivan Pirš, Anton Sešek, Stane Žerovnik.

Na prehodu čez mejo v začetku novembra 1941 pa je padel v zasedo Janko Pelech, ki je bil na Golčaju teže ranjen in Nemci so ga ubili.

2

Prva akcija, ki se je je lotila radomeljska partizanska skupina proti Nemcem, je bil napad na dva nemška žandarja iz Moravč dne 6. avgusta 1941 popoldne na klanecu Bobovniku blizu Imenj pri Lukovici.

Isti dan zvečer je druga patrolja napadla nemško kolono vojaških vozil na Želodniku pri Prevojah. Tu je bil hudo ranjen v trebuh komandir patrolje Štefan Štangelj.

Tretja akcija naj bi bilo kaznovanje nemškega ovaduha A. Bizjaka v Radomljah. Akcija ni uspela.

3

Akcija radomeljsko-mengeške čete je bil napad na nemško četo 8. avgusta pri Ihanu in spopad z Nemci pri Brezovici 11. avgusta 1941.

4

Po zboru na Rašici je radomeljska četa 18. avgusta prišla na svoje operativno ozemlje in že naslednji dan začela z akcijami, in sicer je ob pol osmih zjutraj likvidirala izdajalca na Kolovcu. Likvidacijo sta izvedla Janko Pelech in Jože Perne. Hkrati sta hotela izvesti podobno akcijo Miha Jerman in Franc Novak-Ravbšič, a izdajalca Pepčeta (Reparjev) nista našla doma. 19. avgusta sta nato Edi Pelech in Viljem Rožič hotela kaznovati s smrtjo še Kvasa iz Palovič, a prav tako brez uspeha.

20. avgusta 1941 so trije borci (Miha Jerman, Edi Pelech in Franc Novak) ubili izdajalci Hribarja iz Palovič.

25. avgusta je četa sklenila znova poskusiti likvidirati Pepčeta, nalogo naj bi izvedla Janko Pelech in Jože Perne, vendar nista naletela nanj. Miha Jerman in Vili Rožič pa sta nameravala ustreliti ovaduha Cedilnika iz Radomelj. Naloge nista izvedla, ker so medtem Nemci obkolili Radomlje in izselili nekaj družin. Ko je četa to izvedela, je nameravala Nemce napasti, vendar so Nemci že odšli, ko se je približala Radomljam. Da bi preprečili Nemcem, da bi izropali trgovino Miška Belca v Radomljah, so borci sklenili, da jo izpraznijo. Takoj so poslali kurirja po mengeško-moravsko četo, vendar četa do določene ure ni prišla. Akcija je bila zato predstavljena na naslednji dan. Ta dan sta obe četi od 22. ure zvečer pa do 7. ure zjutraj praznili trgovino in odnašali blago v nekaj kilometrov oddaljeno taborišče. Dopoldne istega dne sta dva borca, in sicer Ivan Semen in Janko Pelech obstrelila v tovarni Induplati v Jaršah Mladena Haluschana, nemčurja in nemškega zaupnika, zaradi česar so Nemci 29. avgusta 1941 ustrelili pred tovarno pet talcev.

27. avgusta 1941 je četna patrulja zasegla pred Nemci prašiča pri preseljenih starših borca te čete Borisa Lenčka. Naslednji dan

Detajl s spomenika padlim v NOB v Trzinu — glava talca, delo akademskega kiparja Marjana Kersiča

je četa nameravala napasti tovarno Induplati, vendar so jo Nemci opazili in začeli obkoljevat. Četi je uspelo, da se je brez boja prebila iz obroča. Pri tem pa je naletela na ostanek razbite kamniške čete, na 7 borcev.

29. avgusta je četna patrulja naletela na Nemce v Jaršah in se z njimi spopadla. Nemci so nato za njo še dolgo streljali s puško-mitraljezom.

31. avgusta je odšla močna patrulja po mitraljez, za katerega je poveljstvo bataljona izvedelo, da ga ima neki kmet na Štajerskem. Že naslednji dan so se borci vrnili, žal brez orožja, ker ga je kmet oddal Nemcem.

3. septembra je 8 borcev zažgalo in onespособilo tovarno Remec na Duplici. Tovarna je namreč začela delati smuči za nemške vojake na ruski fronti. Zaradi te akcije tovarna več mesecev ni obratovala, Nemci pa so objavili, če se bo aktivnost partizanov nadaljevala, da bodo podvzeli ukrepe, zaradi katerih bodo prizadeti tudi nedolžni.

Že naslednji dan so Nemci napravili proti četi obsežno hajko, vendar brez uspeha.

13. septembra so Nemci četo izsledili in jo ob 7. uri zjutraj napadli v taborišču pri Žičah. V napadu je bil ranjen bataljonski komisar Bukovec, stik s četo sta izgubila dva borca (Golob in Štangelj) in četa je v boju pustila mimo dveh pušk tudi vso opremo in hrano. Ker so jo Nemci povsem obkolili, se je prebijala ves dan. 14. septembra je dosegla vas Križ (pri Dolskem), se tu pred prehodom čez Savo nekoliko odpočila, naslednji dan pri Jančah znova počivala in vedrila pod nekim kozolcem, 16. septembra pa prekoračila nemško-italijansko mejo. Naslednji dan je dobila zvezo z molniškimi partizani in oddala ranjenega Franca Bukovca.

Četo so v taborišču pod Molnikom obiskali Stane Rozman, Aleš Bebler, Boris Kidrič in Edvard Kocbek. Slednja sta ji 26. septembra izročila kot odlikovanje kamniškemu bataljonu bojno zastavo.

V času, ko je bila radomeljska četa v Ljubljanski pokrajini, je napravila nekaj manjših akcij in napadla Italijane pri Šmarju na Dolenjskem.

Za tem se je okrog 20. oktobra 1941 vrnila na Gorenjsko in začela urejati prezimovališče. Pri tem jo je zateklo povelje Glavnega štaba, naj odide na Štajersko kot okrepitev Stanetovih partizanov. Na pot je odšel štab bataljona in 15 borcev. Na Golčaju, hribu nad Blagovico, pa so jih Nemci napadli in četo uničili. Deset borcev je padlo, štiri so ujeli, štirim pa je uspelo prebiti se. Od ujetih je

eden Nemcem v Kamniku ušel. Nekaj borcev je nato prezimilo v okolici Kamnika, komandant in komisar ter še en borec pa so po nalogu Glavnega štaba odšli v Ljubljansko pokrajino.

KAMNIŠKA ČETA

1

Jedro kamniške čete so sestavljali udeleženci vstaje iz kamniške in dupliške bojne skupine. Okrog 1. avgusta 1941 sta iz obeh skupin formirala komandant kamniškega bataljona dr. Marijan Dermastia in komisar Tone Šturm kamniško-dupliško četo. 17. avgusta 1941, ob reorganizaciji bataljona, ji je štab dodelil 8 borcev rašiške čete in 2 borca iz radomeljske, in tako oblikoval kamniško četo.

Spominska plošča padlim v NOB iz Topol na gasilskem domu v Topolah

Do 17. avgusta 1941 so bili člani kamniško-dupliške čete naslednji borci: Lojze Bergant, Vinko Dobaj, Stanko Grilanc, Mirko Jerman, Slavko Kališnik, Slavko Kočar, Berto Kodrič, Jakob Molek, Julij Ocepek, Anton Sešek, Stanko Trebec, Pavel Turel, Pavle Ulčar, Albin Vengust, Jože Vider, Avgust Vidmar, Viljem Zaharija, Stane Žerovnik.

Do 17. avgusta 1941 so iz čete odšli: Slavko Kališnik (ujet 28. julija 1941), Berto Kodrič (okrog 1. avgusta — bolan), Lojze Bergant (prve dni avgusta — terensko delo), Julij Ocepek (okrog 10. avgusta — terensko delo), Jože Vider (ujet).

Tako je kamniško-dupliška četa, ki ji je bil komandir Mirko Jerman, štela ob prihodu na Rašico pred zborom 13 borcev.

Iz rašiške čete so ji bili dodeljeni naslednji borci: Vinko Burnik, Srečko Dermastja, Franc Kristan, Franc Krmelj, Slavko Kraljič, Ivan Šubelj, Jože Vehovec in Stanko Živalič, iz radomeljske čete pa dva: Rudi Boljka in Ivan Jerman.

Novo nastala kamniška četa je štela torej ob prisegi na Rašici 23 borcev. Za komandirja je bil postavljen Rudi Boljka, za komisarja pa Stanko Grilanc.

V sestav čete je vštet tudi Stanko Trebec, za katerega pa se mnenja udeležencev ne ujemajo, ali je bil njen borec ali ne. Nesporno je, da se je udeležil akcij 27. julija 1941, njegova nadaljnja pot pa ni dovolj pojasnjena.

Četa je obstajala do 24. avgusta 1941, ko so jo Nemci napadli v bližini Tunjic. Borci so se razšli takole:

V rašiško četo so se vrnili: Vinko Burnik, Srečko Dermastja, Slavko Kraljič, Franc Kristan, Franc Krmelj in Jakob Molek, ki poprej ni bil njen borec.

V mengeško-moravsko četo sta se vključila Stanko Grilanc in Pavle Ulčar.

V radomeljsko četo pa so šli: Rudi Boljka, Ivan Jerman, Vinko Dobaj, Anton Sešek, Pavel Turel, Avgust Vidmar in Stane Žerovnik.

V Ljubljansko pokrajino so odšli: Albin Vengust in Stane Živalič (takoj po razpadu), Jože Vehovec (čez nekaj dni, nato v molniško četo), Mirko Jerman (čez 14 dni), Slavko Kočar (najprej k J. Ocepku v njegov bunker, nato sredi septembra v Ljubljano), Ivan Šubelj (pri prehodu čez mejo 10. oktobra, ujet).

Zadosti pojasnjena ni usoda, kot že omenjeno, S. Trebca in Viljema Zaharija. Verjetno sta oba, kolikor sta bila, do konca v četi, prešla v Ljubljansko pokrajino.

Prve akcije kamniške čete so bile v glavnem namenjene domačim izdajalcem, tako posebno poskus likvidacije tajnika občine Sela v Tuhinjski dolini M. Vavpotiča, ki jo je poskušalo izvesti nekaj borcev, a ni uspela.

Po 17. avgustu se je četa zadrževala v glavnem pod Kamniškimi planinami, nekajkrat pa je poslala patrulje tudi v Tuhinjsko dolino. Najbolj znana njena akcija je napad na nemško kolono avtomobilov okrog 20. avgusta 1941 pri Šmarci. Akcija, v kateri je bil mrtev en nemški vojak, bi brez dvoma mnogo bolje uspela, ko ne bi eden od borcev, ki so bili v zasedi, prekmalu sprožil puške.

Nekako ob istem času je četa tudi izvedla rekvizicijo prašiča v Homcu pri preseljenem Repanšku, v Tuhinjski dolini pa se je spopadla z Nemci.

Največji udarec so četi prizadejali Nemci 24. avgusta 1941 v bližini Tunjic. Četo so presenetili in nato se je razkropila.

Ivan Vidali

KRATEK ORIS VOJAŠKE DEJAVNOSTI VI. SNOUB SLAVKA ŠLANDRA

S tem člankom se želi uredništvo spomniti borcev z mengeškega in trzinskega območja, ki so se borili v Šlandrovi brigadi. Večina prvoborcev in tistih, ki so odšli s tega območja v partizane do spomladi 1944 je bila vključena v Šlandrovo brigado in nekateri med njimi so dosegli v njej tudi pomembne položaje.

1

Priprave za ustanovitev prve štajerske brigade

Veliki uspehi prvih štirih slovenskih brigad (Tomšičeve, Gubčeve, Cankarjeve in Šercerjeve) so vplivali na štab IV. operativne cone, da je že konec leta 1942 začel s pripravami za osnovanje kamniško-savinjske brigade. Na Štajerskem je bilo tedaj nad 500 partizanov. Pogoji za izvedbo tega načrta pa še niso dozoreli. Osredotočenje vseh večjih partizanskih enot bi v tedanjem položaju škodovalo nadaljnji mobilizaciji in mnoga območja bi bila popolnoma brez nadzorstva. Proti osnovanju brigade so govorili tudi vsi zadnji veliki spopadi. Nemci so velike partizanske enote razmeroma lahko izsledili, iz hajk, ki so sledile, pa so se enote prebijale za ceno prevelikih žrtev. Končno bi bil težko rešljiv tudi problem prehrane za tako veliko enoto. Zato je prišlo okrog 25. januarja 1943 le do povezave kamniškega, savinjskega in zasavskega bataljona v kamniško-zasavski (savinjski) odred. Ta odločitev štaba IV. operativne cone je kmalu pokazala dobre sadove. Odredu je kljub velikim hajkam uspelo razviti smotrno in obsežno vojaško aktivnost na Kamniškem, v Savinjski dolini in v Zasavju, hkrati pa so se njegove enote tudi številčno okrepile. Mimo vojaških in mobilizacijskih akcij so bataljoni kamniško-zasavskega odreda opravili v prvi polovici leta 1943 tudi pomembno politično delo na terenu. Tako so z vsestransko dejavnostjo utirali pot nastanku prve redne vojaške enote — brigade tudi na Štajerskem.

Poleti leta 1943 so dozoreli pogoji, da se tudi na Gorenjskem in Štajerskem, kjer je politični in vojaški razvoj NOB zaradi nemške okupacijske taktike zaostajal, izvede preosnovanje obstoječih vojaških enot. Medtem ko se je tedaj na italijanskem okupacijskem ozemlju Slovenije uspešno bojevalo že šest brigad, pa so na nemškem okupacijskem območju obstajali še vedno le odredi, ki so bili v svojem delovanju vezani na določeno operacijsko ozemlje.

14. julija 1943 je Glavni štab NOV in PO Slovenije poslal štabu štajerske operativne cone navodila za preosnovanje vojaških enot. V njem piše, da je v zvezi z zmagami zaveznikov proti fašistični Italiji pričakovati tudi v Sloveniji večje vojaške operacije. Zato se je odločil, da v prvi dve slovenski diviziji, v XIV. in XV., vključijo vse razpoložljive sile, po posameznih pokrajinah pa pustijo le majhne odrede. To veliko preosnovanje je glavni štab v svojem navodilu utemeljil takole: »S tem si omogočimo prvič, formiranje dovolj močne operacijske vojske, ki bo v sklopu celotne narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije lahko izvedla naloge, ki se danes postavljajo pred nas, in drugič, majhne čete na terenu bodo vendar sposobne izvrševati in sovražnikom zaledju diverzantske sabotažne akcije, izvrševati še naprej mobilizacijo med prebivalstvom in nuditi političnim delavcem potrebno zaščito na terenu.«

Isti dan je glavni štab že tudi izdal naredbo o formiranju štajerske brigade, ki naj bi se kot VI. brigada vključila v XV. divizijo NOV in POS. Za komandanta nove brigade je imenoval Janka Sekirnika-Simona, za političnega komisarja Mitjo Ribičiča-Cirila, za njegovega namestnika pa Josipa Berkopca-Mišlja.

Brigadni komandant je takoj po imenovanju odpotoval z Dolenjske, kjer je v Glavnem štabu dobil še druga navodila glede formiranja brigade in politični forum se je takoj lotil svoje naloge. Kamniškemu, savinjskemu, zasavskemu, pohorskemu in koroškemu bataljonu je ukazal, naj prve dni avgusta pridejo v hribovje nad Blagovico. Ukaz pa so uspeli izpolniti le trije bataljoni kamniško-zasavskega odreda.

2

Ustanovitev brigade in njen ognjeni krst

6. avgusta 1943 popoldne je na Šipku nad Gaberjem pred razvrščene tri bataljone stopil Mitja Ribičič-Ciril in prebral ukaz o ustanovitvi VI. slovenske narodnoosvobodilne brigade in sestavi njenega komandnega kadra. Zbranim borcem je nato v krajšem go-

voru podčrtal prednosti brigadnega bojevanja in poudaril, da je ustanovitev prve brigade na Štajerskem prav takšna prelomnica v razvoju partizanske vojske na tem območju, kot je bil prihod II. grupe odredov 1942. leta. Nadalje je še omenil, da ustanovitev brigade nima le vojaškega pomena: »Tudi v političnem pogledu je ustanovitev brigade zelo pomembna. V slovenskem človeku na Štajerskem, preplašenem od nečloveškega terorja okupatorja, se bosta dvignila samozavest in ponos. Osvobodilna fronta bo globlje prodrla na teren, kjer sedaj še nima svojih organizacij, v našo vojsko pa bo iz dneva v dan rastel pritok novih borcev.«

Govoru je sledila slavnostna prisega. Med borci je zavladalo veliko navdušenje, saj je končno tudi Štajerska dobila udarno pest, Šlandrovo brigado.

Ob ustanovitvi je brigada štela okrog 300 starih borcev in nad 400 novincev.

Prva štajerska brigada je dobila ime po velikem revolucionarju Slavku Šlandru, ki si je pridobil velike zasluge za razvoj partijskih organizacij na Štajerskem pred vojno in za začetek oboroženega boja proti okupatorju. Član Komunistične partije je postal leta 1932 in se je najprej uveljavil kot njen organizator v Savinjski dolini. Leta 1940 se je moral zaradi svoje dejavnosti umakniti v ilegalo, ker bi ga sicer tedanje oblasti poslale v koncentracijsko taborišče. Maja leta 1941 je postal član CK KPS, ki mu je zaupal pripravo oboroženih akcij proti okupatorju na Štajerskem. Že v začetku avgusta leta 1941 pa so ga gestapovci aretirali in 24. avgusta ustrelili. Za svojo požrtvovalnost in junaštvo je bil že leta 1943 razglašen za narodnega heroja.

Po ustanovitvi se je Šlandrova brigada pripravljala za odhod na Dolenjsko. Sredi avgusta leta 1943 je prišlo na kamniško-domžalskem območju več novih policijskih enot, da bi ob kapitulaciji Italije lahko hitro prekoračile mejo. Za prvo nalogo si je general Rössener zadal, da z okrog 20 tisoč možmi začne hajko proti Šlandrovi brigadi, ji prepreči odhod čez nemško-italijansko mejo ali jo celo uniči. Bataljoni Šlandrove brigade so se po hudih bojih posebno na Zasavski gori in na Murovici konec avgusta in prve dni septembra uspeli prebiti preko Save in se vključiti v XV. divizijo. S tem je brigada tudi uspešno izvedla, kljub veliki nemški premoči in precejšnjim žrtvam, svojo prvo veliko nalogo po ustanovitvi.

Šlandrovci na Dolenjskem

Po prehodu na Dolenjsko je Šlandrova brigada sodelovala s Cankarjevo in Gubčevo brigado v akcijah v okolici Novega mesta. Po kapitulaciji Italije je VI. brigada obkolila Novo mesto in razorožila močno posadko. Komaj pa je izvedla to akcijo, je že morala v boje proti belogardistom, ki so se umikali, in Nemcem, ki so hoteli vdreti na osvobojeno ozemlje. 22. septembra je bila iz enega dela Šlandrove brigade po ukazu Glavnega štaba NOV in POS osnovana v Mokronogu XII. štajerska brigada, skupina 150 borcev pa je bila določena, da odide na Štajersko, kjer naj bi postala jedro nove, preosnovane Šlandrove brigade. Tri dni kasneje je ta skupina odšla iz Stične proti Savi in 26. septembra ji je uspelo priti preko Save na Štajersko.

Dejavnost brigade od preosnovanja do prihoda XIV. divizije

Po prihodu na Štajersko je štab IV. operativne cone 30. septembra na Limbarski gori preosnoval Šlandrovo brigado in ji določil za komandanta Janka Sekirnika-Simona, za politkcmisarja pa Josipa Berkopca-Mišlja. Brigado je okrepil z novimi borci, tako da jih je imela 205.

Šlandrova brigada je takoj po preosnovanju začela z veliko aktivnostjo in dosegla zavidljive uspehe. V oktobru so šlandrovci napadli in zavzeli žandarmerijske in policijske postojanke v Radmirju, v Rečici in v Šmartnem ob Dreti, konec naslednjega meseca pa je padla še četrta postojanka v Zgornji Savinjski dolini, Nova Štifta. S tem je brigada uspešno reševala vprašanje oborožitve, ki je bil eden njenih najhujših problemov. V vseh postojankah si je namreč pridobila bogat plen v orožju in opremi. V uspešno cpravljjeni akciji v Nazarjih je dobila tudi precej eksploziva, v drugi uspešni akciji v tovarni Induplati v Jaršah pa tudi platna. Hkrati pa so v tovarni onemogočili za dalj časa proizvodnjo za nemško vojsko. Glede na ukaz Glavnega štaba NOV in POS je štab Šlandrove brigade posvetil posebno pozornost napadom na komunikacije. Največ zased je postavljaj v Črnem grabnu, ker je bila cesta Domžale—Celje posebno pomembna prometna žila. Njeni borci so napadali nemške kolone tudi v Savinjski dolini, Tuhinjski in Moravški ter uspešno so napadali celo na cesti Črnuče—Trzin. Hkrati so uničevali tudi telefonske napeljave. Druga zelo pomembna

komunikacija na operativnem območju Šlandrove brigade je bila železniška proga Laze—Zidani most. Kmalu po preosnovanju je bil v brigadi ustanovljen posebni minerski vod, ki je skrbel, da je bila ta proga velikokrat onesposobljena za promet. Z miniranjem pa ni poškodoval samo proge, marveč velikokrat tudi vlake. Od Domžal do Kamnika so v oktobru in novembru 1943 požgali šlandrovci vse železniške postaje. Vsi ti uspehi so olajšali mobilizacijo. Brigada je številčno tako narasla, da je lahko že konec oktobra poslala na Pohorje za poživitev partizanske dejavnosti na tamkajšnjem območju celo bataljon, nato pa še po eno četo v koroški in kozjanski bataljon, kljub temu je imela konec januarja 1944 spet nad 400 borcev. Zaradi uspešne aktivnosti brigade so tudi politični delavci lažje opravljali svoje delo pri povezovanju aktivistov v odbore OF, ki so se posebno razvili na kamniškem območju.

Za brigado je bilo posebno pomembno, da so dobro delovale množične organizacije OF, zlasti GFK, ker so od njih dobivali potrebno hrano in tudi drugi material. Zaradi tega ni bilo treba hoditi na rekvizicije in je brigada lahko vse svoje sile posvetila neposrednim spopadom z okupatorjem.

21. decembra 1943 so Nemci začeli z velikimi silami hajko proti Šlandrovi brigadi, ki je bila več kot dva meseca stalno v ofenzivnih akcijah. S spretnim manevrom se je čez Tunjice uspešno izmaknila nemškemu obroču in dočakala novo leto 1944 v savinjskih hribih, od tu pa je odšla na Koroško, kjer je v noči od 21. na 22. januar napadla sovražno postojanko v Črni. Po tej akciji se je brigada znova vrnila na staro operacijsko območje med Savinjsko dolino in Zasavjem. S svojo aktivnostjo je poskušala olajšati pohod XIV. divizije na Štajersko. Njen največji uspeh je zavzetje postojanke Motnik v noči od 1. na 2. februar 1944, medtem ko so velike uspehe dosegle tudi mobilizacijske patrulje brigade.

5

Prihod XIV. divizije — osvoboditev Moravske doline

Zadnje dni februarja in v začetku marca je Šlandrova brigada posvetila največ pozornosti sprejemu ranjencev in preskrbi borcev I. SNOUB Toneta Tomšiča, II. SNOUB Ljube Šercerja in XIII. SNOB Mirka Bračiča, ki so prišle v Moravško dolino. Hkrati je izvajala tudi manjše akcije predvsem v Tuhinjski dolini in v Črnem grabnu. 19. marca 1944 sta Tomšičeva in Šlandrova brigada sodelovali v napadu na orožniško postojanko v Moravčah. Utrjena postojanka je

padla in postala prestolica »Male Rusije«, kot so imenovali osvobojeno Moravško dolino. Ta akcija je bila zelo pomembna za nadaljnji razvoj NOB na operacijskem sektorju Šlandrove brigade. V Moravški dolini so bile ustanovljene različne delavnice za vojaške potrebe, zgrajena so bila skladišča za hrano, tu so lahko delovale bolnice in tehnike, tamkajšnji odbori OF so prerasli v prave oboblastne organe in na Moravškem so redno delovale tudi partizanske šole.

Po uspešnih mobilizacijskih akcijah sta Tomšičeva in Šlandrova brigada 5. aprila 1944 uničili nemško postojanko v Radomljah. Obe brigadi sta skupaj nato 21. in 22. aprila napadali tudi postojanko Šmartno v Tuhinjski dolini.

6

Uspešne akcije na komunikacije in druga vojaška aktivnost do prihoda Zidanškove brigade

Po napadu na Šmartno sta se Tomšičeva in Šlandrova brigada razšli vsaka na svoje operacijsko območje. VI. brigada se je nato uspešno izmikala nemškim hajkam in dobro branila osvobojeno ozemlje v Moravški dolini. Velike uspehe je dosegla tudi v akcijah na komunikacije. 27. aprila 1944 je uničila pri Trnjavi kolono nemških kamionov in s tem sredi hajke lepo proslavila dan ustanovitve OF. Maja je brigada uničila električne naprave v rudniku v Kokarjih, zasedla orožniško postojanko v Podšentjurju, naslednji mesec pa je izvedla rekvizicijsko akcijo v tovarnah Bonač in Marx na Količevem ter v tovarni sanitetnega materiala Kocjančič na Viru. Brigada je imela tudi nalogo, da zavaruje spuščališče zavezniškega orožja in materiala na Moravškem pred nemškimi napadi. Posebno je bila spomladi leta 1944 zaposlena z mobilizacijo v revirjih. V tem obdobju je dosegla med vsemi štajerskimi enotami največ uspehov pri nabiranju novincev za NOV. Večino mobilizirancev je oddala v kamniško-zasavski odred, ki jih je nato preko Save poslal v VII. korpus. Junija 1944 je štab brigade ustanovil še IV. bataljon.

7

Ustanovitev operativnega štaba VI. in XI. brigade, osvoboditev Zgornje in Spodnje Savinjske doline

Sredi julija 1944 je prišla na Moravško XI. SNOB Miloša Zidanška. Na ukaz IV. operativne cone je Šlandrova brigada izločila iz

svojih vrst en bataljon in z njim okrepila XI. SNOB. 20. julija sta obe brigadi uspešno izvedli prvo veliko skupno akcijo — napad na rudnik in tovarno Vesta v Zagorju. Takoj za tem sta dosegli sijajno zmago nad Nemci pri Trojici nad Moravčami in jih pognali v dolino.

Konec julija sta odšli brigadi proti Zgornji Savinjski dolini. Štab IV. operativne cone je namreč pripravil načrt za velike ofenzivne akcije za pridobitev večjega osvobojenega ozemlja tudi na Štajerskem. Posebno pomembno nalogo je namenil Šlandrovi in Zidanškovi brigadi, ki sta morali likvidirati nemške postojanke v Zgornji Savinjski dolini, medtem ko so morale enote XIV. divizije, vzhodnokoroški in kamniško-zasavski odred s svojimi sabotažnimi akcijami in zasedami preprečiti Nemcem vdor na težišče operacij. 31. julija in 1. avgusta je Šlandrova brigada po hudih bojih prisilila Nemce v Ljubnem in v Lučah na predajo. Zidanškova brigada je po dvodnevem boju osvobodila Gornji grad. Štab IV. operativne cone je borce obeh brigad za njihovo požrtvovalnost posebej pohvalil in izrekel tudi priznanje komandnemu kadru za uspešno in iznajdljivo vodenje operacij. Nemci so nato sami izpraznili postojanko Rečica in Nazarje. S tem je bila Zgornja Savinjska dolina osvobodjena, njeno prebivalstvo pa si je na svobodnih volitvah izvolilo svoje NOO. Na osvobojeno ozemlje so se preselile partizanske delavnice, sanitetne ustanove, tehnike itd. Vodstvo akcij v Zgornji Savinjski dolini je prevzel operativni štab VI. in XI. brigade s komandantom Jožetom Lepinom-Risom in politkomisarjem Aloizem Žokaljem-Džidžijem. Ta štab je imenoval Glavni štab NOV in POS z nalogo, da skrbi za koordinirano dejavnost obeh brigad. Šlandrova in Zidanškova brigada sta nato sodelovali v bojih za zaščito osvobojenega ozemlja v Zgornji Savinjski dolini in na Moravškem ter v akcijah na komunikacije. Avgusta je Šlandrova brigada izvedla drzen napad na bolnico nemških vojakov v Rimskih Toplicah, kjer je zapolnila veliko orožja. Ves čas je brigada izpolnjevala tudi mobilizacijske naloge, varovala spuščališča, organizirala mitinge itd. Brigada je izločila iz svojega sestava tudi cel bataljon, in s tem cmogočila tudi ustanovitve III. VDV brigade.

V začetku septembra 1944 je štab IV. operativne cone izdelal načrt za razširitev osvobojenega ozemlja na Spodnjo Savinjsko dolino. Spet je zaupal Šlandrovi brigadi najhujšo nalogo — uničenje velike orožniške in wehrmannske postojanke v Mozirju. 12. in 13. septembra so šlandrovci po hudih bojih prisilili postojanko v Mozirju k predaji. V svojih akcijah so bile uspešne tudi Zidanškova, Tomšičeva in VDV brigada in Nemci so se morali umakniti tudi

delno iz Spodnje Savinjske doline. Konec septembra sta Šlandrova in Zidanškova brigada izvedli velike sabotažne akcije na železniški progi in na progovnih napravah med Velenjem in Šoštanjem ter jo za dalj časa onesposobili za promet. Ker so se medtem na kamniškem in kranjskem območju naglo širile in krepile domobranske postojanke, je štab IV. operativne cone ukazal VI. in XI. brigadi, naj preneseta svojo aktivnost na to območje.

V noči od 4. na 5. oktober je nameravala Šlandrova brigada obračunati z belogardisti na Brniku, v Lahovčah in v Cerkljah. Na poti na akcijo pa so šlandrovci v Založu naleteli na štab črne roke in ga skupaj z gestapovci, s katerimi je imel sestanek, likvidirali. Belogardisti so bili s tem cozorjeni na nevarnost napada in se dobro pripravili na obrambo. Ker je imela brigada tudi premalo sil za izpolnitev zastavljene naloge, ni uspela uresničiti načrta. 6. oktobra je brigada po večurnem boju zažgala orožniško postojanko v Stranjah. Štiri dni kasneje pa je morala Šlandrova brigada skupaj z Zidanškovo na povelje Glavnega štaba NOV in POS oditi na Dolenjsko.

8

Odhod na Dolenjsko in aktivnost brigade v sestavu VII. korpusa

Po prihodu na Dolenjsko je brigada zašla v težave, ker ni dobro poznala terena in belogardistične taktike. V sestavu VII. korpusa je mimo številnih drugih nalog sodelovala tudi pri napadu na belogardistično postojanko Šentvid pri Stični konec oktobra, naslednji mesec je skupaj z Zidanškovo brigado napadla postojanko Kresnice in Jevnico, za tem je sodelovala v obsežnih akcijah pri napadu na Kočevje in sredi decembra še v večdnevni bojih pri Občinah. Po teh bojih sta dobili VI. in XI. brigada ukaz, da se znova vrneta na Štajersko.

9

Šlandrova brigada med zimsko sezono

Ob prihodu brigade čez Savo 23. decembra 1944 je bilo v njej 292 borcev, ki so bili utrujeni in izčrpani od hudih bojov, mimo tega pa še za zimo slabo obuti in oblečeni. Ko so šlandrovci prišli na kamniško-zasavski sektor, je bila pravkar v teku velika sovražna ofenziva. V času njene odsotnosti je sovražnik močno okrepil in povečal število postojank na njenem operacijskem območju, ker je

hotel zaščititi komunikacije za manevriranje svoje vojske pri umiku z Balkana in iz Italije. Ves januar so Nemci in belogardisti hajkali za brigado po Moravškem, po Tuhinjskem in po Menini planini ter ji prizadejali hude izgube. Zaradi velikih težav so se pojavile tudi dezertacije in konec januarja 1945 je bilo v brigadi le še 78 borcev. Tudi februarja se je morala brigada nenehno premikati, da bi se izognila novim napadom in žrtvam. 15. marca je brigada na Menini planini doživela še zadnji velik napad, ki ga je po peturnem hudem boju odbila.

10

Ponovna številčna okrepitev Šlandrove brigade in osvoboditev

Konec marca in naslednji mesec so Nemci popustili v svoji aktivnosti. Patruljirali so le v zaščito postojank in komunikacij. Ves ta čas je brigada postavljala zasede, od srede aprila pa je povečala ofenzivno dejavnost na komunikacije. V tem obdobju je naglo naraščala tudi njena številčna moč. V začetku aprila 1945 je imela brigada 3 čete s 133 borci, konec meseca pa je imela v treh bataljonih že 429 borcev in bork. Štab brigade je posvetil posebno pozornost vsakodnevni politični in vojaški vzgoji novih borcev. 5. maja 1945 je brigada napadla Zagorje in se v njem bojevala do 7. maja z delom nemške posadke, ki se ni hotel vdati. Zaplenili so velike količine orožja in municije ter ujeli 485 Nemcev. V teh operacijah sta sodelovali tudi Zidanškova brigada in KZO. V noči od 8. do 9. maja se je brigada premaknila v Savinjsko dolino, kjer je začela razoroževati nemške enote. 10. maja je brigada odšla v Celje, kjer je razoroževala sovražne enote in ščitila mesto pred napadi umikajočih se nemških, domobranskih in kvislinških enot. Od tu so šlandrovci odšli na Koroško v sestavu XIV. divizije, kjer so zopet uspešno razoroževali nemške, kvislinške in belogardiistične formacije. 20. maja se je morala brigada vrniti v Dravograd, teden dni kasneje pa je bila razformirana, njeni borci pa so bili delno demobilizirani, delno pa vključeni v bataljone XIV. divizije.

S tem je Šlandrova brigada uspešno izvedla naloge, ki jih ji je zaupalo vodstvo narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem.

Miro Stiplovšek

V SPOMIN TOMU BREJCU

(1904—1964)

(GOVOR NA ŽALNI SEJI OBLO DOMŽALE

DNE 6. FEBRUARJA 1964)

Dne 3. februarja 1964 je v Ljubljani nenadoma umrl Tomo Brejc, prekaljeni predvojni borec za pravice delavstva, eden od organizatorjev ljudske vstaje proti okupatorju na Gorenjskem, naš dolgoletni zvezni in republiški poslanec ter častni občan.

Z njegovo smrtjo se je sklenila čudovita pot proletarca komuniste, pot človeka, ki je živel za vse lepo, kar naj ima svobodna, napredna družba. Z vztrajnostjo, ki ni poznala omahovanja, se je vse življenje boril za pravice delovnih ljudi in do zadnjega diha živel za naše ljudstvo in Zvezo komunistov.

Njegova želja, da bi služil ljudstvu, ga je, sina idrijskega rudarja, kaj kmalu iztrgala domačemu kraju (Spodnji Novaki) v tolminskih hribih blizu Cerknega in ga popeljala v širni svet. Najprej na Koroško v Avstrijo, kjer je delal kot gozdni delavec, od tam na Dunaj, kjer se je zaposlil v gradbeni stroki. Iz Avstrije je prišel v Slovenijo, začel sodelovati pri društvu »Mlada Soča«, v katerem so se zbirali mladi pregnanci s Slovenskega primorja, in leta 1928 je postal član Komunistične partije. Zaradi njegovega prizadevnega dela so ga oblasti kmalu odkrile in zaprli so ga za 18 mesecev v Sremsko Mitrovico. Tu se je seznanil z mnogimi voditelji delavskega gibanja in robija je postala tudi zanj visoka šola revolucije. Po vrnitvi v Slovenijo se je zaposlil po raznih gradbiščih, začel organizirati delavce in s sodelavci ustanovil 1934 zvezo gradbenih delavcev, ki je bila pod vodstvo Partije. Zato so ga leta 1936 oblasti izgnale iz države. Po ilegalnih poteh je prišel v Francijo, kjer se je vključil v napredno gibanje naših rudarjev in postal urednik lista »Glas izseljencev«. Proti koncu leta 1939 se je vrnil v domovino. Ko je okupator zasedel naše kraje, je bil med organizatorji ljudske vstaje proti okupatorju na Gorenjskem.

Spomladi leta 1942 ga je CK KPS poslal za sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Slovensko primorje.

Po osvoboditvi je najprej deloval kot sindikalni funkcionar v Trstu, bil od leta 1946 do 1947 minister za delo vlade Ljudske republike Slovenije, nato član centralnega sveta zveze sindikatov Jugoslavije, za tem direktor državnega zavoda za socialno zavarovanje v Beogradu, zadnja leta pa je urejal »Rodno grudo«. Član CK KPS je bil od jeseni 1948.

Njegovo revolucionarno delo je tesno povezano z našimi kraji. Ko so Nemci okupirali našo domovino, ga je CK KPS poslal, da bi kot član vojno-revolucionarnega komiteja za Gorenjsko in kot instruktor CK pomagal organizirati vstajo proti okupatorju v kamniškem in kranjskem partijskem okrožju. V globoki ilegalnosti je kljub nečloveškemu terorju hodil borec Pavle iz kraja v kraj, od sestanka do sestanka in z ognjevitro besedo prepričeval najzvestejše sinove našega ljudstva, da je samo v boju, v neizprosni in v neusmiljenem boju proti okupatorju rešitev za slovensko ljudstvo. Uspeh teh njegovih naporov ni izostal in ko je sporočil na zgodovinskem sestanku 25. julija 1941 vojno-revolucionarnemu komiteju v Volčjem potoku ukaz voditeljev vstaje na Gorenjskem, da se vstaja začne ponoči 27. julija, je to noč zagorel v ognju upora ves nekdanji kamniški okraj. To, kar ni uspelo v tem času nikjer na Slovenskem, je uspelo Tomu Brejcu in njegovim tovarišem: organizirali so prvo množično vstajo proti okupatorju na Slovenskem.

Toda delo pokojnega tovariša Brejca in njegovih sodelavcev se ni ustavilo samo pri akcijah ob vstaji. Iz teh akcij so izšli borci, ki so nato sestavili kamniški bataljon. Ta je posebno z dvema svojima četama, radomeljsko in mengeško-moravško, postal prava šiba slovenskega ljudstva proti okupatorju ter strah in trepet domačih izdajalcev. Njegovi borci so pri belem dnevu likvidirali vohune, napadali nemške žandarje in policiste ter bojevali med drugim danes že legendarni boj pri Mohorju nad Moravčami, kjer je komaj nekaj borcev kljubovalo srditimi napadom skoraj celotne nemške moči kamniškega in kranjskega okraja, skupaj več kot dvema policijskima bataljonoma.

Nič manj pomemben prispevek Toma Brejca NOB na našem območju je bilo njegovo politično delo pozimi leta 1941/42, v najtežjem času, kar ga je naše gibanje doživelo v vseh letih vojne na Gorenjskem. Tako rekoč sam, brez borcev, le ob podpori ljudstvu najvdanejših in do kraja zređenih aktivistov, je pripravljajal za pomlad leta 1942 nov polet partizanstva v kamniškem partijskem

okrožju. Na sestanku pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko 17. januarja 1942 na Rodici pri Domžalah je zahteval, naj se takoj vrnejo v kamniški okraj domači borci, ki so bili tedaj na Gorenjskem vključeni v Cankarjev bataljon, češ da samo politično delo brez vojaških akcij ne more roditi zaželenih uspehov. V prizadevanjih, da bi se borci vrnili na Kamniško, je uspel in ves srečen dočakal 25. marec, ko se je z novo kamniško četo pod vodstvom Matije Blejca-Matevža, srečal na Veliki Lašni. Ta četa je za tem kaj kmalu, toda žal že po njegovem odhodu iz kamniškega okraja, prerasla v nov kamniški bataljon, ki se je nato iz dneva v dan večal s številnimi novimi borci v nove močne partizanske enote in vzgojil množico terenskih političnih delavcev. Ti so nato v letu 1943 in 1944 zaktivirali ljudstvo kamniškega okraja tako, da je v teh letih postalo pravzaprav en sam politični aktiv, eno samo politično in materialno zaledje naši vojski.

Ko je iz bojov in krvi zrasla nova Jugoslavija, se je tovariš Brejc z vsem ognjem svoje osebnosti posvetil naporom za njeno rast in razvoj tudi pri nas. Semkaj v naše kraje, kjer je doživel v organiziranju oboroženega boja proti okupatorju toliko hudih,

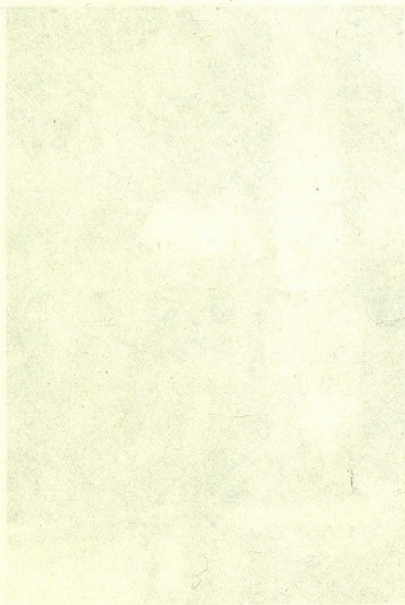

Tomo Brejc — eden od organizatorjev
vstaje na Kamniškem in dolgoletni
zvezni in republiški poslanec volilne
enote, v katero je spadal Mengeš
z okolico

a tudi lepih ur, se je po vojni, kadarkoli je le utegnil, rad vračal in se mudil med nami. Nihče ne bo nikoli premeril njegovih poti in preštel njegovih sestankov, ki jih je imel po naši občini kot poslanec, kot pravi ljudski tribun z vedno odprtim srcem za vsakogar, prav posebno še za tistega, ki je bil potreben pomoči. Vedno je bil pripravljen poslušati kogarkoli, da mu je potožil svoje težave, ga razumeti in vsem in vsakomur pomagati.

Zdaj je ta veliki borec za pravico in resnico, za našo boljšo prihodnost za vedno utihnil in nič več ga ne bo med nas. Za vso našo stvar je storil zelo veliko. Toliko, da se je za vse čase zapisal z zlatimi črkami v našo zgodovino, in dokler bo naše ljudstvo živelo, ne bo ugasnil njegov spomin.

Jože Pogačnik

KAZALO

1. snopič

Uvodna beseda uredništva	3
Vasilij Melik, Parlamentarne volitve 1848—1929 na domžalskem in kamniškem območju	5
Miro Stiplovšek, Mezdni boji mengeških slamnikarjev	19
Miro Stiplovšek, Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934—1941	30
Jože Ravbar, Razvoj delavskega gibanja v Trzinu pred vstajo	56
Miro Stiplovšek, Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici	61
Padli borci in žrtve fašističnega terorja	165
Ivan Vidali, Vstaja na Kamniškem	169
Ivan Vidali, Borci Mengeško-moravske, Radovoljske in Kamniške čete 1941	182
Miro Stiplovšek, Kratek oris vojaške dejavnosti VI. SNOUB Slavka Šlandra	196
Jože Pogačnik, V spomin Tomu Brejcu	205

MENGESKI ZBORNIK II

1. snopič

Izdala Krajevna skupnost Mengeš

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora

Ivan Vidali

Tiskala tiskarna »Toneta Tomšiča«

v Ljubljani

Domžale
Odmz 908(Domžale)
MENGEŠKI
/2/1

908(497.12 Mengeš)

0020084873

KNJIŠNICA DOMŽALE

COBISS